

с. 89-94 в. р. с. т. н.

0X 1686

НАРОД

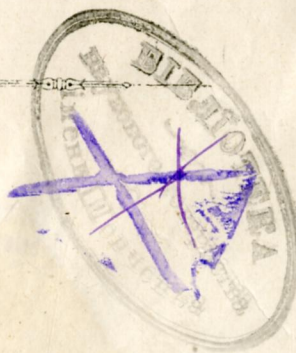
РУСКО-УКРАЇНСКА РАДИКАЛЬНА ЧАСОПИСЬ.

Під редакцією

МИХАЙЛА ПАВЛИКА.

ШЕСТИЙ РІК.

1895.

ЛЬВІВ.

З „Народної Друкарні“ В. Манецького, під управою В. Годака.

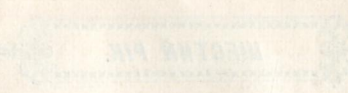
№

НАРОД

РАСНО-ЖЕЛТЫЙ РАЙОН

1935

М. ХАНА ПАВЛА

1935

Львівська Філія
Бібліотеки НА-УРСР

Львівська Філія
Бібліотеки НА-УРСР

З М І С Т.

Грубі цифри значать при, дрібніщі сторони.

- Агура, Дмитро, ректор. Промова над могилою М. П. Драгоманова **12**, 187—189.
- А К. — На увагу прихильникам „Дѣла“ **10**, 156—157.
- Академічне Брацтво. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Андрійко Мих. Економічний матеріалізм і українське питання (Читано на Шевченкових роковинах) **7**, 107—109.
- Чого нам треба **15—16**, 256—258.
- Бессарабська губернія. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1**, 18.
- „Бесѣда“. М. П. Драгомановъ **13—14**, 229—230.
- Болгарські і малоросійські студенти (з Берліна.) Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 199.
- Бородайкевич Іван. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 25.
- Брухнальскій К. Доля емігрантів у Бразилію **10**, 162.
- Будзиновскій В. Не в пору Рутенство. Oratio pro domo. **3—4**, 47—55.
- „Буковина“ (Т. Галіп). Михайло Петрович Драгоманів **13—14**, 218—223.
- Bulgarisches Echo. Голос по поводу смерти М. П. Драгоманова. **13—14**, 211—212.
- Български Прѣгледъ (Б. Мінцес). Голос по поводу смерти М. П. Драгоманова **13—14**, 212—214.
- Бѣлковскій, Гр. А., професор Промова над могилою М. П. Драгоманова **12**, 184—196.
- В. — Нова Сімя. (Читано на Шевченкових роковинах) **7**, 97—102.
- Вартовий П. Над труною М. Драгоманова **12**, 183—184.
- „Ватра“ товариство. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Выборчий селянскій комітет перемиського повіту. Лист по поводу смерти М. П. Драгоманова **12**, 200—201.
- Вінці на похоронах М. П. Драгоманова і написи на них **12**, 186—187.
- В. Л—скій. Ратуйте, Россія гине! **6**, 95—96.
- Вовк Хведір. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 24.
- Жалібна телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- М. Драгоманов (із Revue des Traditions populaires) **15—16**, 243—245.
- Wojnar Kasper (і Tobiasz Wacław) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1**, 26.
- Волинська губернія. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 17.
- Волховський Ф. (і Степнякь Сергѣй та Лазаревъ Егоръ) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 24 — 25.
- Письмо до Л. М. Драгоманової по поводу смерти М. П. Драгоманова. **12**, 200.
- В. Ст. Перші поминки М. П. Драгоманова **13—14**, 231 — 234.
- Польскі соціалісти як реставратори Польщі od morza do morza. **13—14**, 234 — 235.
- В. Т. — Збори радикальної групи в Кракові **9**, 132 — 135.
- Галицька академічна руска молодіж. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 25.
- „Галичанинъ“... Мих. Петровичъ Драгомановъ **13—14**, 227 — 229.
- Галіп Т. (і Лисинецький) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- М. П. Драгоманів. **13—14**, 218—223.
- Ганевъ (і Дечевъ) Телеграма на смерть М. П. Драгоманова. **12**, 199.
- Генковъ (і Цаневъ) Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 200.

- Гієть Ол. К. Е. Допись з Городенщини. Коротеньке справозданє з народних зборів в селі Тишківцях. **8**, 123 — 124.
- Голос кружка радикальної молодіжі на Україні є поводу смерті М. П. Драгоманова **15** — **16**, 245 — 246.
- „Громадський Голос“. По поводу смерті М. П. Драгоманова. **13** — **14**, 215.
- Грушкевич Ярослав. В справі відносин між „Ватрою“ і „Ак. Брацтвом“ **9**, 137 — 138.
- Гудец Іосиф. Промова на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 5.
- Гурт Українок унів. города Н. Н. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 19.
- Данилович Северин Др. Промови на вічу 16 дек. 1894. **1—2**, 1 — 3, 5, 6.
- Дашкевич П. (і Ляхоцький А.) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 24.
- Д. Д. А. Трийсьєт-годишнїянь юбилей на професора М. Драгоманова **8**, 113—115.
- Дечевъ (і Ганевъ) Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 199.
- Димитров Илия. Спомин остатної лекції професора М. Драгоманова, котру він мав 8 ст. ст. юня 1895 р. в аудиторії III історико-філологічного курса **12**, 184—185.
- Промова над могилою М. П. Драгоманова **12**, 189—192.
- Добревъ. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 198.
- Дорундяк Михайло, Др. В справі Тишківської читальні **9**, 144.
- Драгоманов Михайло. Відповідь єго на юбилейні привіти **3—4**, 45—47.
- „Пораб. щаючийся Народъ“ **5**, 61—63.
- Відповідь на привіти європейских учених **10**, 159.
- В справі Угорської Русі **11**, 163—166.
- Нові слова в „Правді“. **11**, 170—174.
- М. П. Драгоманов і українська молодіж (Лист кружка молодих українців і відповідь на єго) **15—16**, 240—243.
- Із листів єго про Австро-Угорську Русь **15—16**, 249—254.
- Погляд М. П. Драгоманова на українську історію (єго стаття по поводу переписки д. Куліша є Крашевским і Павликом) **17**, 263—268.
- Дрібніщі писаня найдені між єго панерами: I. Наукова вартість „Исторіи Литературы рускои“ проф. Ом. Огоновского. II. Словарь російско-український III. Дневник Шевченка не в оригіналі IV. Французько-російське жениханє **17**, 272—277.
- книга про єго **15—16**, 262.
- єго популярні твори по чєски **15—16**, 262.
- Душпастирь? — **9**, 136—137 (сєкєфіковано).
потвєрдєнє кєнфісєкєти **10**, 157.
- „Дѣло“. Гол єи по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 216—218, 224—227 (Др Я. О-єкій).
- Житє і Слово (Др. Ів Франк) Голос по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 216.
- Жукъ, Вас. Див. „Лєтучіє Лєстки“.
- Завалівські радикали. Лист до редакції „Народа“ по поводу смерті М. П. Драгоманова **12**, 197—198.
- Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (Михайло Грушевський). Голос по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 223.
- Земляки з над Черемоша. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- „Зоря“ Голос по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 218.
- К. — Rusińscy radykali i socyalna demokracja **8**, 126—129.
- Камінський, А. Чтє дѣлать? **15** — **16**, 246—249.
- Канафєцкій Никола. Промова на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 3—4.
- Карноа. Анрі. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **8**, 115—116.
- Київська губернія. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 16.
- Кисєль Андрей. Промови на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 4, 5.
- Кобринська Наталія. Промова на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 27.
- Жіноча Бібліотека II. Зміст **9**, 146.
- Лист до Людмили М. Драгоманової по поводу смерті М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Колємийські радикали. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 26.
- Конєстинєвъ X. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 196.
- Конєституційні змаганя у Россіи **3—4**, 37—43.
- Копач Иван. Промова на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 28.
- Копєтинський Иван. Суть промови на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 3.
- Крайківський Стефан. Промова на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 5.
- Кружок молодих українців у Н. Лист до М. П. Драгоманова **15—16**, 239—240.
- Кузманов (і Михайлов). Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 196.
- Л. Рєлігійний дур на Україні. **3—4**, 44.
- Лазарєвъ Егоръ (і Єпєннєкъ Сергій та Волховский Ф.) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 24—25.
- Лєсінєцкій (і Галін). Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- Лєвіцкій Євгєній. Авєстрія під знаменєм гр. Казіміра Бадєнього **15—16**, 258—259.
- Лєжє, Л. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **7**, 111—112.
- Л. S. Допись із України **3—4**, 43—44.
- „Лєтучіє Лєстки“ (Вас. Жукъ) Мих. Петров. Драгоманєв **13—14**, 230—231.
- **15—16**, 261.

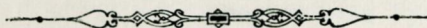
- Лукіянович Денис. Промова на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 28.
 — В обороні „молодих“ **9**, 139—144.
 — Новеллі. Зміст. **9**, 146.
- Лутчак Юрко. Промова на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 5.
- Ляхоцький А. (і Дашкевич П.) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 24.
- Мисль (Ненаш). Голос по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 208—209.
- Михайлов (див Кузманов).
- Мінцес, Борис, Др. Похорони Михайла Петровича Драгоманова (загальне вражінє) **12**, 186.
 — Промова над могилою М. П. Драгоманова **12**, 192—193.
- Міхас Іван. Промова на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 3.
- „Млада България“ (Х). Голос по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 203—204.
- Молодіж універс. города Н. Н. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 16.
- Молодіж універс. города Н. Н. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 18—19.
- Молодь учні столиці Н. Н. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 14—15.
- Морфіль, В. К. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **7**, 111.
- „Народна Воля“. Загальні збори **10**, 157.
- „Народни Права“. Голос по поводу смерті М. П. Драгоманова **13—14**, 206—207.
- „Народні Спільки“. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- Невестюк Яків, Др. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- Незвісні автори. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 19.
- Н. Н. Лист на смерть М. П. Драгоманова **12**, 199.
- НН-ці (до Альбома України). Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 15—16.
- Новаковский М. Перше радикальне віче в Перемишлі **15—16**, 259—260.
- Новаковский Стефан. Промова на юбилей М. Драгоманова **1—2**, 27.
- Н. С. Ж. — „Бесѣда“, часопись баптистів (штундістів) **5**, 64—69.
 — „Безпардонний“ патріотизм **9**, 131—132.
 — Пророчий сон патріота **9**, 135—136.
- Окуневский Теофіл, Др. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
 — Лист до М. П. Драгоманової по поводу смерті М. П. Драгоманова **12**, 200.
- О-скій, Я., Др. . . . Михайло Петрович Драгомановъ. Зъ моихъ споминовъ. **13—14**, 224—227.
- Охримович Володимир. (В. О.) Дійсні здобутки політики „нового курсу“ **3—4**, 29—34.
 — Вражіння з Угорської Русі. **6**, 77—84.

- Павлик М. Поясненє в справі Нар. Дому і віча 16 дек. 1894 **1—2**, 3.
 — Промова на вічу 16 дек. 1894 **1—2**, 4.
 — Промови на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 7, 10—14.
 — Независимість? (Батьківщина“ про рад. віче) **3—4**, 55—56.
 — Соціал-демократична нова ера? **3—4**, 57—60.
 — „Порабощающийся Народъ“ **5**, 63—64.
 — „Орган усеї Русі-України“ („Буковина“) **5**, 69—71.
 — На новім полі (Барвінський-фольклоріст) **5**, 75—76.
 — Що воно таке? (Пригода Будзиновского з „Дѣломъ“) **5**, 76.
 — По поводу відносин між рускою радикальною і польською соціал-демократичною партією (Відповідь т. Л. Турбацкому) **6**, 88—95.
 — Не розуміють по німецьки? (Бріхні Parlamentar'a про радикалів) **7**, 102—104.
 — Радикальна партія і свято першого мая. **7**, 109—110.
 — Ще про руских радикалів і польських соціалістів (Beryu) **8**, 126.
 — Madry po szkodzie („Дѣло“ до віч) **8**, 130.
 — В обороні молодих (вступ і уваги) до статі Лукіяновича **9**, 139, 144.
 — Свобідні віча в Австрії (експедиції гал. емігрантів ув Америку) **9**, 144.
 — Слівце нашим протекторам **10**, 154—156.
 — В справі статі д. Лукіяновича **10**, 160.
 — Третій транспорт емігрантів до Бразилії **11**, 169—170.
 — Смерть М. П. Драгоманова **12**, 179—183.
 — Увага про ред „Правди“ і Драгоманова **13—14**, 224.
 — Увага про ред „Дѣла“ **13—14**, 226.
 — Увага про пошівство і Драгоманова **13—14**, 228.
 — Професори-радикали перед австро-польською політикою **15—16**, 260—261.
 — Другі загальні збори „Общества русскихъ женщинъ въ Буковинѣ“ **15—16**, 261—262.
 — Найліпший Поляк-соціаліст на Русі по руски і про Русинів-радикалів. (Вступ і уваги до сеї статі) **17**, 268—272.
 — З поводу думки про поділ Галичини **17**, 276.
 — Від редактора **17**, 277—278.
- Парі, Г. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **7**, 112.
- Пастухов, Кр. Промова над могилою М. П. Драгоманова **12**, 193—194.
- Пігуляк див Стоцький.
- Пін москвофіл про радикалів. **11**, 176—177.
- Пітре, Г. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **8**, 113.

- Polivka, J. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **8**, 115.
- Полтавщина. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 14.
- „Порабощаемый народъ“ (брошура) **3—4**, 56—57.
- „Поступ“, товариство. Перші збори **1—2**, 6—7.
- Поступ жіночої освіти в Австрії **II**, 178.
- „Правда“. Михайло Драгоманів. Помертня споинка **13—14**, 223—224.
- Прихильники і ровесники. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 19—20.
- „Прогресъ“. Голос по поводу смерти М. П. Драгоманова **13—14**, 209—211.
- Радикал. Третій транспорт емігрантів до Бразилії **II**, 170.
- Радикали рускі (із Кракова). Письмо на віче і юбилей М. Др-ва **1—2**, 1.
- Radykalna młodzież polska. Przemyśl. Телеграма на віче 16 дек. 1894 **1—2**, 6.
- Рамбо. Альфред. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **7**, 111.
- Редакція „Буковини“. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Редакція „Народа“. Увага до статі „Перші поминки М. П. Драгоманова“ **13—14** 235—236.
- Редакція „Хлібороба“. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- і коломийські радикали. Жалібна телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 196—197.
- Rehoj, Frant. Лист до М. Павлика по поводу смерти М. П. Драгоманова **12**, 198.
- Розвода. Ярослав Промови на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26—27.
- Роля Ив. Вагилевича в писательській кар'єрі Яна Захариясевича **II**, 178.
- Руска молодіж (Тернопіль). Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- Руска рад. молодіж у Кракові. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Сандуляк Іван. — Промови на вічу 17 дек. 1894 **1—2**, 3, 6.
- Промова на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 28.
- До братів селян **8**, 116—121.
- Селяне радикали с. Серафинець. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 25.
- Селяне радикали с. Супранівки. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 25.
- „Січ“, товариство. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Снятинські радикали. Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- „Соціалістъ“ Голос по поводу смерти М. П. Драгоманова **13—14** 205—206.
- „Союз“ академічне тов. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- „Союз“ Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 197.
- Станіславівські радикали. Лист до М. Павлика по поводу смерти М. П. Драгоманова **12**, 201.
- Старші українці города Н. Н. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 15.
- Старші українці універс. города Н. Н. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 17—18.
- Степнякь Сергій (і Лазаревъ Егоръ та Волховський Ф.) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 24—25.
- Из листа до Л. М. Драгоманової по поводу смерти М. П. Драгоманова **12**, 200.
- Стефанік Василь. Промова на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 27—28.
- Стоцкий Др (і Пігуляк) Телеграма на смерть М. Драгоманова **12**, 197.
- Tobiasz Wasław i (Wojnar Kasper.) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- Трильовский Кирило. Др Промови на вічу 16 дек. 1894. **1**, 4, 6.
- Маленька самооборона на „оборону молодих“ Д. Лукіяновича **13—14**, 237—238.
- Турбацкий Лев В одвіт тов. Павликови **5**, 71—74.
- Три послідні місяці парламентарного життя Бельгії **6**, 84—88.
- Русини в Америці **7**, 104—107.
- Примітка до дописи Івана Сандуляка **8**, 121.
- Еміграція до Бразилії. **8**. 124—126.
- Поляки і Русини в Галичині після урядової статистики **10**, 152—154.
- Вирізане Хмельницького, Робота Барвінського і Вахнянина, Два нові заборони соціалізму **10**, 157—159.
- В справі статі д. Лукіяновича **10**, 159—160.
- Критика і Бібліографія (Feppi-Socialismus u. moderne Wissenschaft) **10**, 160—161.
- Ресформа виборча **II**, 166—167.
- Літературні вісти: Donat — Der physische Rückgang der Bevölkerung, Sudermann Esvar! Żmigrodzki Kongres katolicki, Niemojewski Polonia Irredenta. **1**, 175—176.
- Коаліція — небіжка! **II**, 177.
- Crispi triumphans!! **II**, 177—178.
- Угорський селянин про Угорську Русь **15—16**, 262.
- Товариство релігійної терпимости **15—16** 262.
- Українець (із Берліна). Телеграма на смерть М. П. Драгоманова **12**, 198.
- Українка, Лєся. Волинські образки. I Школа **3—4**, 34—37.
- Невільничі пісні **15—16**, 254—256.
- Українські художі. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 15.
- Університетська молодіж у Н. Н. При-

- віт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 20—21.
- Ученики. Телеграма з України по поводу смерти М. П. Драгоманова **12**, 198.
- Учитель гімназ. болг. Виписка із листа по поводу смерти М. П. Драгоманова **12**, 200.
- Франко Іван, Др Промова на юбилею М. П. Драгоманова **1—2**, 6 — 10.
— Житє і Слово III, 1895. Зміст і від редакції **9**, 145 — 146.
- Харківська губернія. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 23 — 24.
- Хванько, А. Листи до М. Павлика по поводу смерти М. П. Драгоманова. **12**, 200, 201 — 202.
- Херсонська губернія. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 16 — 17.
- „Хлібороб“. Голос по поводу смерти М. П. Драгоманова **13** — **14**, 215.
- Хома. Децо на увагу українським націоналам **8**, 122 — 123.
— До еміграції нової ери. **10**, 147.
- X. Y. Z. — Przedświt тішитися. **10**, 147 — 152.

- Цаневъ див. Генковъ.
- Чайковский Корнило Др Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2**, 26.
- Чемеринський Владислав. Наліпний Поляк-соціаліст на Руси по руски і про Русинів-радикалів, **17**, 268 — 272.
- Чернигів... Лист із Ч. по поводу, смерти М. П. Драгоманова **13** — **14**, 236 — 237.
- Чернигівська губернія. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 21 — 23.
- Читатели и почитатели. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова. **1—2** 21.
- Члени рускої читальні (Городенка) Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
- Чоп Ян. Промова на юбилею М. П. Драгоманова. **1—2**, 27.
- Шишманов, Іван Д., Др. Подяка від сім'ї Драгоманова **12**, 196.
- Шіф. Моріц. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **7**, 112.
- Яворський Юльянъ. Привіт на юбилей М. П. Драгоманова **1—2**, 26.
— Лист до М. Павлика по поводу смерти М. П. Драгоманова. **12**, 198 — 199.

Виходить 1 і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українська радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.
(Oest-reich Galizien, Lemberg, ul. Sokola 1.)

ЮБИЛЕЙ 30-ЛІТНЬОЇ ПРАЦІ МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА ДРАГОМАНОВА.

1894 року минуло тридцять літ після першого літературно-наукового виступу Михайла Петровича Драгоманова, після дістугу его про *venia legendi* в ківському університеті, по всесвітній історії, в 1864 р., на тему опублікованої тодіж праці его п. з. Императоръ Тиберій.

Бажаючи вшанувати невсипущу працю Михайла Петровича, за увесь той час, для розвою України, — прихильники его устроили 30-літній юбилей тої праці.

Юбилей той відбувся 16 н. ст. декабрія 1894 р., у Львові. Скликано народне віче — для показу, на кілько в галицко-рускім народі збудилася свідомість, під впливом праці Михайла Петровича; основано нове товариство „Поступ“ для просвіти ширших мас того народу, в дусі і напрямку Михайла Петровича; нарешті устроено і властивий юбилей, для оцінки праці Михайла Петровича і подяки ему за неї.

Усе те відбулося в великій ратушевій салі.

ВІЧЕ.

На віче, скликане політичним товариством „Народна Воля“ і комітетом із селян різних повітів Галичини, зійшлося поверх 600 людей, — по найбільшій частині руских селян із цілої Галичини. Селян тих було би ще далеко більше, якби не різні перепони, як: боязнь заборони віча, оправдана систематичними заборонами радикальних і всяких віч, далека і тяжка дорога через зиму, бідність наших селян і т. п. То зійхалися тільки самі вибрані селяне-радикали, деякі навіть на товариський кошт. Більшою купою явилися тільки селяне львівського повіту, — котрими доси львівські Русини зовсім не займалися і котрі були розрухані перед вічем аж нашими радикалами.

До наших селян пристали і деякі селяне Мазури львівського повіту, руска і польська радикальна молодіж і по части львівські робітники.

Віче отворив Михайло Павлик, — вказуючи на те, що се перше радикальне віче в столиці краю, що воно важне не тільки з огляду на радикалів, але і з огляду на всіх Русинів, котрі, як плебейский нарід, мають найгірше з усіх народів Австрії Віче власне має обговорити стан Русинів і дати способи, як ім добути з него.

Зібрані, через аклямацію, вибрали головою віча М. Павлика, а заступниками голови, селян: Павла Думку із Купчинець Тернопільського повіту, Івана Сандуляка із Карлова, Снятинського повіту, і писаря магістратського зі Станіславова Щасного Творовського. Покликавши на секретарів віча: Василя Стефаника, медика із Кракова, і Стефана Крайківського, селянина із Торок під Перемишлем, голова відчитав телеграму від чеських поступових студентів: „Sjezdu bratrsky pozdrav“ і таке письмо від руских академіків-радикалів із Кракова:

„Товаришам, зібравшимся на віче і юбилей нашого апостола правди і науки, Михайла Драгоманова, пересилаємо з чужини дружний привіт. Нехай в хвилю, коли полоно — і москвофіли підривають що раз більше основи нашого самостійного національного життя, а „опозиційні“ народовці, забивши в кут „принципальності“ безпринципності, викликають новолітню цілковиту моральну анархію серед суспільности, — нехай в таку хвилю праця Ваша дасть початок широкій політичній організації народній, і вказуючи, посеред загальної темряви, ясні думки нашої радикальної програми, з'єдинить під стягом радикалізму всі живі сили українсько-руського народу. Того бажаємо Вам в інтересі партійним, а передовсім загально національним“.

Зібрані прийняли телеграму і особливо писмо оплесками і окликами: „славно“.

В справі першої точки наряд: теперішній стан руского народу, — промовляв перший Др. Северин Данилович, адвокат із Коломиї і показав політичний бік справи. До недавна Русини в політиці, а іменно підчас

виборів ишли мов вівці, в один бік. Протівкандидата польского, ставлено кандидата руского — і нікому і в голову не приходило питати его за програму, політичну віру і т. п. Сей стан не змінився навіть після того, як появилися народовці. Вони ріжнилися від „старих“ чи „москвофілів“ тільки теорією про особність українського народу, правомислю та трохи мовою, а во усеім иншим тобули тіж самі старі, іменно що до простого народу. І одні і другі вважали робучий руский люд, селян, тільки за декорацію або середство для піддержки своїх інтересів, т. є. інтересів рускої інтелігенції в Галичині: руских понів і руских урядників. Зворот у рускім партійнім житю настав аж після повстання третої рускої партії — радикальної, котра поклала собі за ціль організацію руских селян, для їх власних інтересів. І вийшло таке: істарі і народовці, котрі взаємно так дуже жерлися, особливо після т. зв. „нової ери“, кинули ся вкупі на радикалів, як на своїх спільних ворогів. То показалося найкраще підчас виборів до ради державної 1891 р. Тоді бесідник кандидував у коломийскім окрузі і его поборовали остатніми способами, остатніми підлостями, і народовці і москвофіли, котрі дружнo підперли протів него, новоерского кандидата, д. Підляшецкого. Після нової ери в 1891 р. коли народовців управительствено, настала страшенна колотня підчас виборів і в загалі між „ново-еристами“ і москвофілами. Та сим остатнім жал було тільки, що вони випали з ласки правительства; але, де тільки ішло про радикала, — от як напр. у Бродскім повіті, — там одні і другі по приятельски подають собі руки і побороють радикала. Найгірше кидаються одні і другі по селах, на самих селян радикалів, — т. є. на масу огранізуємих. Уживають протів них усіх церковних і світських сил — проклинають, тероризують, доносять, насилають жандармів, викликаючи безчисленні ревізії, арешти, переслідування і процеси з боку властей. Опроче, так самісінько виступають протів радикалів і Поляки. Що се все значить? Чому народовці усяких барв і москвофіли так кидаються на селянську партію на рівні з посідаючими польскими верствами? Річ проста:

Прийшов час, коли селяне самі стали до праці, самі хочуть рішати про свою долю, самі хочуть вибороти собі ліпший бит і кажуть до своїх посварених інтелігентів: Нас тут більше! Заспокійте перше наші потреби, а потім сваріться собі за з і л! Та мало того. Тут грає ролю і клясова боротьба. Робітники, маси, що працюють коло рілі, по верстатах, домагаються поліпшення свого биту. Се зачалося і у нас насамперед по містах, межи робітниками, де люде світліші, потім пішло і до селян, серед котрих почала будити свідомість і в тім напрямку руска радикальна партія. Селяне зрозуміли се відразу і як би не ставлені перешкоди, то партія наша мала би не сотки, а тисячі членів, бо се така справа, що не треба багато говорити, писати, агітувати, бо тут головний агітатор — нужда. Се й зрозуміла ін-

телігенція руска, котрій той рух грозив шкодою в її інтересах клясових і тому з'єдналася зі своїм дотеперішнім ворогом, зі шляхтою польскою. Та політика, котру репрезентує Барвінський, іде до того, щоби вдержати в руках руский масовий рух. Так само рух масовий польского народу вилонюєся тепер з під усякої клясової опіки.

З инших партій руских, котрі не йдуть ані з радикалами, ані з Барвінським, лишилися тільки недобитки, під проводом Романчука, котрі не знають, куди їм ити. З тих недобитків народовескої партії чесні люде мусять нарешті застановитися: Що ж то? Давно ми йшли протів шляхти, тепер кажуть нам ити їй під лад! Велика частина народовців чує се тепер, та не має сміливости зірвати з Барвінським. Але скорше чи пізніше ті люде мусять рішитися, куди ити.

Т. зв. стара, або москвофільська партія ріжниться від народовескої тільки правомислю і догматом про несамостійність руского народу. До „нової ери“ вона не пристала, але на ділі іде за нею. То значить, що властиво обі ті партії зовсім не є політичними партіями: вони ріжняться між собою тільки поглядами граматичними і етнографічними, а на ділі маємо на Русі тільки дві партії: одна така, що хоче йти з народними масами, а друга така, що не хоче йти з ними.

Як бачимо, діло стоїть так: всі Русини повинні рішитися і сказати своїм послам: інтелігенції рускої тільки канка, хіба яких 5 на сто, ми без народу нічо не можемо, значить мусимо ити з масами народними, дбати про їх добро і просвіту, а хто хоче, най тримаєся панескої клямки. Ось ті дві партії. Радикали идуть консеквентно з народом. Домагання радикальної партії приймали і ставили собі також инчі групи. Вахнянин на передвиборчих зборах відрецитував частину радикальної програми, та що з того? Ледви прийїхав до Відня, тай забув за все. (Оклик: Ганьба!) Ми идемо консеквентно не боїмося переслідувань. Ми мали доси більше як 50 процесів і не дбаємо про те, яка спаде на нас любов чи ласка панеска, а йдемо на перед просто і чесно. Тим наша партія здобула собі серед народу пошановане. — Вже те, що противники наші так завзято борються з нами, доказує, що партія наша здобуває собі також силу. Настав час боротьби не виключно національної, але і клясової, боротьби маючих з немаючими, визискуваних з визискувачами. Обовязок інтелігенції рускої стати на боці народу. Будучність нашої партії велика, треба тільки людей, а тоді рух наш піде так само могутчо, як рух наших давних радикалів XVI—XVII в., козаків. Взиваю всіх Русинів, особливо інтелігентних, в котрих ще не вгасла любов до того сірака, щоби ставали вкупі з нами, щоби помагали рускому народови вибороти собі ліпшу долю, щоби будинок нашої будучности слушно міг величатися таким окликом, який покладали Чехи на своїм народнім театрі: нарід собі! (Гучні брава).

Федір Котюн, селянин із Пістині, косівського повіту. Братя! Треба нам застановитися, що ми є, ці прості робітники, ці газди? Ріжні нам представляють: так і так, але ми є дивимо, як хто робит. (Славно!) Дуже міні мило бути у Львові (обзирає сая), тут так красно, що не треба ліпше, але маю рану в серці: та же ми маємо тут своє, як то кажут, латане: маємо „Народний Дім“! Питаюсі: чому ми не в сая „Народного Дому“? Та же ми Русини, наші тати кров проливали, стьгалисі на него з остатного, — ці ж ми гірші Русини від тих, що тепер тримают „Н. Дім“? (Сильний крик: Ганьба!) Я там був на вічу, буде тому от як 12 рік Уперед була одна партія, руска ці москалофільска, держбилисі одного. А тепер пишут не лиш протів Поляків, протів Чехів, але і Русини одні протів одних. А нас одна біда тисне, ці Русинів, ці Поляків. (Брава). Давних пів віку свого, аби ми раз були людьми (Славно!) Держімісі всі бідні, всі найнижчі разом (Брава), ці Русин, ці Поляк, ці Жид (кілька голосів: о, Жидів не хочемо!) — та же всеке панство та же держитісі купи! Берімісі ми разом і держімісі радикальної партії.

Голова віча М. Павлик поясняє, що дійсно він обертався до управи „Нар Дому“ з просьбою, позволити сая, та єму відмовлено, не сказавши причини, тільки стиснено плечима. Тоді бесідник обернувся до президента міста Львова, д-ра Мохнацкого і той зараз дав сая за дурно на всі нинішні збори, від раня до ночи (Славно!) Позаяк без того ми нині не мали би де зібратися, — бо у Львові дуже тяжко за сая, — вношу, щоби віче поручило президії подякувати д. президентови міста за єго чємність (Ухвалєно).

Іван Сандулян із Карлова. Русине, пізнай себе, буде з тебе. Тішит мене, що нас тут тільки, хліборобів і робітників ріжної народности. Ми, як та рослина, дощем і бурев прибиті, тепер з трудом вєтаємо. Була панщина, били нас, томили, ми єі надіяли свободи. Прийшла свобода, конституція — ми єі не використали: не було кому нам вияснити і вести нас. Нарід при свободі зачїв бідніти. Селянин на селі пригноблений. Духовенство є проводирем кожного чоловіка, але вели нас то в один бік, то в другий, а другі нас використовували, і знов ми підупали. Називають нас панями, а ми жебраки. (Брава). Ми так упали, що дай боже двигнутися. Просвіти нам не давали, якої нам треба. Збудували Народний Дім, давали найбідніщі люде, а нині нас викинули і ми муєіли впрошуватісі в комірне. Ми Русини опуєені, не маємо иншої ради, як тільки програма радикальної партії. Дбаймо сами за себе, бо другі за нас дбати не будут. (Брава!)

Затим промовляли два львівські робітники-Русини: **Петро Левич** і **Сава Вандьо**, і розказали, як їх батьки потратили ґрунти, а вони зійшли в ряди робітників із голими руками — проле-

таріату і як є тому пролетаріатови по містах і фабриках. Нарешті взивали селян, щоби держалися єпільно з робітниками, особливо домагаючися загального голосованя. Оба говорили по руски, хоть і не добре.

Іван Міхас, селянин із Морозович, Самбірського повіту, начальник громади, в основно оброблєним відчиті, представив причини бідности по селах. Закидають хлопони, що бідніє через пиянство. Приглядаєся я тому, йїздивем по повіті самбірським і староміським. Пєвнє, що тут винна і коршма, але нас найбільше точить темнота. Через темноту нашу, нас визискують на всі боки. Одна з важних причин матеріальної руїни селян є брак такеи при оплатах за треби церковні і що найцікавіще: чим де темніщі селяне, тим більше домагаються від них поші і руйнують їх. Я знаю села, де поші, зверхність громадека і жиди одні наперед одних визискують селян. В однім селі зверхність громадека спроневірєла податки, а люде не мали відки платити. За се уряд податковий заїнтабєловавєся на громадським ґрунті. Піп там здирає селян немилосердно: похорони, метрики коштують по 30 зр. і більше. З сєго вийшло, що по 50 роках ціле село зійшло на пролетарів і лайдаків. Товариства асекураційні не приймають їх і так і по инчих селах в наших горах. Ся руїна походить від попів, нотарів за оплати штемилів і таких инчих. Фабрик у нас не ма зарібків таже не ма. Нарід доведений до росуки. Уряд повинен застановитися над тим. Віче взиває уряд, щоби видано уставу за треби і карано здирство пошівєке, парівні з лихвою.

Відчит д. Міхаса зробив величєзне вражєне. Та ще більше вражєне зробила дальша промова селянина **Яна Копєтиньського**, зруєненого Мазура із Косєєйова, львівського повіту. Він говорив ломаною рускою мовою і порушив усе, що нищить селян. Між инчим підніє справу лісів і пасовиск. Уся єго промова зводилєся на те, щоби хлопи не тримали з панями, не вибирали їх ані до ради державної, ані до сойму, а трималися разом самі всі Русини і Поляки і вибирали своїх заступників. На жаль, ми не можемо подати докладно навіть змієту промови д. Копєтиньського, бо за те сконфієковано „Дєло“ і „ґаличанина“.

В тім самім дусі промовляв і **Томаш Півно**, селянин, Мазур із Сокільник коло Львова. Говорив по польськи.

Никола Нанафокцій, селянин із Городка піді Львовом. Чєсні збори! Діл ґрунтовий є руїнов наших ґрунтово-сєльських господарєств. Потєрпів на тім хлібороб, бо прийшов на крайну нужду: 1) через процєса, 2) через огні, 3) через не заєтєсованєся взоровим господарєством і 4) через безчинність тяглого інвєнтєря, котрий муєється у него утримувати. На тім терпить ціла держава, асекураційні товариства, нищїється матеріал в лісах, множаться волоцюги і злодії; наші і хліба за грубі тисячі

безпотрібно вийдає інвентарь. Справа ділу ґрунтового була уже в думі державній порушена, але для чого skutku не віднесла, того не знаю. Про те: 1) повинен діл ґрунтовий бути обмежений, 2) комасація ґрунтова хоть по часті до забудованя принаймні на разі перепроваджена, 3) Виділ краввий повинен займатися викупном двірських ґрунтів для упавших селян (бо гинути не можуть) на сплату ратами, 4) запровадити позичку системи Рафайзена і 5) обмежити женитьбу на важних пунктах (?).

Гринь Наконечний, селянин із Туринки, жовківського повіту, домагався від радикальної партії, щоби видавала господарську газету.

Андрей Кисіль, грайзлерник (склепар) зі Львова, почав свою промову тим, що він не радикал, але, чуючи тут тільки добрих справ, остаточно годиться з радикалами. Кисіль говорив про еміграцію селян і її причини, при чому підніс іронічно одну з причин еміграції, подавану великими панами — деморалізацію, виказуючи, що та деморалізація практикується як раз при виборах. Нарешті ззивав селян, щоби при виборах 1895 р. держалися купи. Кисіль говорив гарно по руски.

Треба завважати, що підчас промов селян, особливо Копетинського і др., селяне львівського повіту перемінилися в одно живе тіло, викрикаючи з болю чи вдоволення, гестикулюючи і т. и. так, що майже що хвиля треба було їх держувати, щоби не перешинали бесідників і спокійного ходу віча.

Др. Кирило Трильовський, адвокатський кандидат зі Снятина, говорив довго і так остро, що й за его промову сконфісковано „Дѣло“ і „Галичанина“. Др. Трильовський виказував ріжвицю інтересів межі посідаючими і бідними: межи панами і робітниками, та селянами. Радикали організують селян на основі соціалізму, так само як організуються міські робітники, для того, щоби добути селянам політичну свободу і за тим поправити їх долю. Ми тепер майже не маємо волі — нас не допускають збиратися на віча, не дозволяють усеї правди друкувати; теперішня виборча ординація не дозволяє нам мати своїх заступників у раді державній, соймі і раді повітовій, напр. ще не чути було, або хлоп був маршалком ради повітової. Сей прикрий стан ще погіршила т зв. „нова ера“, котра зтреклася прав мужика і стала попірати політику лизунства. Наші послі зовсім не боронять політичних свобод і інтересів мужицтва. Нова ординація виборча, котру предкладають пани, новий закон карний, проект окружних вїїтів — то все некористне для селян і робітників. Селянам руским і польським і робітникам треба організуватися і добиватися разом прав для робучого люду. Ми панів можемо шапками закинути, бо нас міліони. (Довгі оплески).

Михайло Павлик. Ми, галицькі Русини, ведучи політику, мусимо все оглядатися на своїх братів у Росії, бо там нас найбільше. Так і роблять наші партії, при чому одні идуть до спільности з Українцями, а другі з Москалями, вважаючи і їх за Русинів. Та ці погляди не такі важні. Важніша тут політика. Ми не вимагаємо від наших москвофілів, щоби зреклися спільности з Москалями, але кінче вимагаємо від них, аби бажали політичної волі і для Москалів і для всіх народів Росії. Тільки с такими москвофілами ми можемо йти спільно в політиці. Так само ми не можемо йти спільно і з тими Поляками, що радиби волі в Росії, а тут дають усяку волю.

На внесок Дра Трильовського, віче ухвалює таку резолюцію:

„Зваживши, що теперішні політичні відносини в Австрійській державі незвичайно неприхильні для правильного розвитку нашого народу; зваживши, що як репрезентаційні тіла в теперішнім складі, так і державні органи стоять передовсім на сторожі клясових інтересів посідаючої верстви і що особливо в послідних часах посідаючі кляси використовують своє домінуюче становище в тім напрямку, щоби загал працюючої кляси обмежити навіть у тій дрібці політичних свобод, які їм признають теперішні державні закони; зваживши, що ті кляси не тільки визискують для того існуючі закони, але і при ухваленю нових законів і реформ лишають фірточки для своїх привілеїв; зваживши, врешті, що такий стан шкодить і національним інтересам нашого народу, —

„віче рішучо протестує протів такого стану річей і ззиває всі опозиційні, дійсно демократичні елементи до завзятої і невисипучої боротьби протів него.

„Віче заявляє, що для здорового розвою нашого народу доконечне особливо злученє всіх опозиційних сил руского народу для зреалізовання тої точки радикальної програми, котра домагається волі особи, слова, сходи, товариств, печати, сумління, забезпечення кожній одиниці без ріжниці пола як найповнішого впливу на рішанє всіх питань політичного життя, автономії громад, повітів, країв у справах, котрі тільки їх дотикають, уділення кожному народови можности як найповнішого культурного розвою.

„Віче заявляє, що руска радикальна партія повинна йти в своїх політичних змаганнях рука в руку з галицькою соціалістично-робітничкою партією і висказує бажанє, щоби і між польським селянством усі поступові елементи получилися разом в одну поступову мужицку партію і разом з радикалами і соціалістами стали до боротьби за політичні свободи і в загалі за інтереси працюючої кляси.

„Віче ззиває всіх прихильників радикальної партії, щоби численно вступали в товариства „Народна Воля“ і „Поступ“ і щоби всіми силами ширили радикальні газети „Хлібороб“ і „Народ“ і інші радикальні виданя“.

При другій точці віча — найближчі вибори і загальне голосоване, — говорить *Др. Данилович*. Що є загальне голосоване, знаєте. Ми не хочемо, щоби були якісь курії. Ми хочемо, щоби кожний мав один голос: чи він має 10 сіл, чи одно, чи нічо. Хочемо, щоби тайно він голосував, щоби ніхто не міг его інакше зневолювати. Напір працюючого народу за загальним голосованем великий. Парлямент уже згодився радити над тим, але не хоче дати загального голосованя, то справа тягнесь. Хоче завести ще одну курію — для робітників. Але робітники на охляпи не хочуть ся годити. І ми на то не згодимося і не перестанемо добиватись загального голосованя.

Надходять вибори на слідуючий рік — будуть деє у червні. Справ важних на соймі купа: закони польованя, санітарний, голосованя, получения в окружні громади, зміна ординації виборчої в громадах. Є такі села, що арендар і посесор мають одно коло і вибирають третину радних, кілька богатших другу третину, і тогди годі вже народови вибрати свою більшість. Для того ми не повинни допустити кандидатів не наших. Треба скликувати віча, а не позволять віча, то кожний празник, кожний ярмарок най буде для вас вічем, а тогди всякі заклази не допоможуть. В кождім селі най завяжесь комітет виборчий. Най він уважає, щоби скрізь по селах самі наші виборці вийшли. Старайтесь, щоби громади від тепер мали своїх людей, своїх виборців. І то щирого хлопа, — не пана, не ксьондза, але такого, котрий би стояв за хлопекою справою. В „Народній Волі“ звідуйтеся за всякі поради. Де можна, виберіть самого радикала, де не можна — старайтесь вибрати такого, котрий обіцяє, що буде за нами стояти. А за него довідається від „Народної Волі“. І не бійтесь, що наші кандидати упадуть. Держімся разом і кладім кандидатів радикальних, а „Народна Воля“ має вести вибори

Юрно Лутчан, селянин з Ілинець, коло Коломиї. Тільки загальне голосоване забезпечить нам вибір таких послів, яких хоче нарід. Не можемо надіятися на теперішних послів, що вони реформу виборчу переведуть — в нас самих сила. Кажуть: от, бог дасть якое; але так годі: бог є в небі, але божих прав на землі нема, лиш є людські права. Отже, коли хочемо абиємо мали ліпші права, то сами берімся до тої важної справи, лучімся з робітниками, а так дістанемо то, чого хочемо.

Юсиф Гудец, зецер зі Львова, звинившись, що не вмів по руски, промовляє по польски — іменем галицької соціально-демократичної партії. Imieniem partyi socjalno-demokratycznej zaznaczam z tego, co tu widzę, nadzieję, że wy pójdziecie w walce o powszechne prawo wyborcze. Jest to rzecz pierwsza, którą zdobyć musimy, by się podnieść z tego ucisku, pod którym jęczymy obecnie. Parlament reguluje wszy-

stkie sprawy; my, robotnicy, nie mamy tam głosu, a wy przez prawybores macie tylko cichy. Tu w tej sali już po sto razy głos nasz rozbrzmiewał, że żądamy powszechnego prawa wyborczego. Od szeregu lat to powtarzamy, lecz zawsze na próżno. Głos nasz jest jeszcze za słaby, gdyż w kraju jest większość rolników. Dla tego z upragnieniem czekamy tej chwili, kiedy lud od radła i brony głos swój podniesie, wówczas zbledną stańczyki i sprawiedliwe prawa ludu zwyciężą. Jeżeli się zważy, że lud biednieje, że tylko mała część może się utrzymać na ojcowiznie, a coraz więcej idzie na robotników, to musimy przyjść do przekonania, że prędzej czy później wszystkim ludu roboczy stanie do walki o to prawo. Cieszymy się więc, że wy stajecie do tej walki.

Jak was po powiatach gnębia, tak i my tu jesteśmy prześladowani, ale szereg usiłowań i pracy doprowadził już do tego, że nam się pozwalają zbierać. Jeżeli pójdziecie w nasze ślady, jeżeli prześladowania was nie zniechęcą, my z całem sercem będziemy wam dopomagali. Fałszywi przyjaciele przymilają się do was, mówią o oświeceniu ludu, o podniesieniu dobrobytu, ale na ręce wkładają wam kajdany. Radzą tam we Wiedniu o reformie wyborczej, ale to jest tylko sposób, by się utrzymać na wierzchu. Robotnicy miejscy zagrozili powszechnym strajkiem, jeżeli nam nie dadcie praw, my nie damy wam swej pracy, zastanowimy wszystkie maszyny i warstaty, choćbyśmy mieli głodem przymierać. W nadziei, że wy nam w tym razie pomożecie, kończę okrzykiem; niech żyje i rozwija się partya radykalna! (Брава).

Стефан Крайнівський, селянин. Робітники домагались права загального голосованя — уряд дає ім якусь п'яту курію і якби робітники прийняли се, то і нам, селянам, було би тяжче добитися свого. Як-єсте чули, робітники хочуть зробити стрейк, коли ім не дадуть загального голосованя, — отже я вношу, щоби ми, селяне, тогди помагали ім. Не маємо грошей, але посизаймо ім наші продукти, щоби могли витримати в борбі.

Серед бурі оплесків, віче приймає сей внесок.

Андрей Нисіль. Уряд хоче ніби годити робітників, дають право записаним до каси хорих, а таких мало. Дають право тим, що більше платять (5 зр.) Дають право лиш письменним. А се кривда, бо чому нас не вчать? Правыбори нас нищать; тепер панам легко нас переснавати, а потім сами роблять собі інтерес — от через закон горівчаний вони піднесли ціну за горівку і так далі. Тільки загальне голосоване може нас двигнути.

Ст. Новановський говорить в тім самім дусі. Тільки загальне право голосованя є справедливе, бо воно робить рівними бідних і богатих.

Др. К. Трильовський. Вже старинні народи казали, що загальне голосоване потрібне. Коли всі дихаємо і п'ємо воду, то і радити маємо над собою. Отже мусимо добитися того, абиємо всі враз вибирали послів, через котрих маємо радитися, бо до таких порядків, як у Швейцарії, йти трудно. Ми навіть тепер повинні мати у Відні 27 мужицких послів. А кілька їх маємо? (Голоси: ані одного!) До сойму мало би прийти 47, але і того не маємо. Богач має велике право: на 500 панів йде один посол, міщан 35 тисяч вибирає одного посла, а 200 тисяч мужиків також одного. Так і на сойм. Ми рівні до податку, до войска і до криміналу, але не рівні до виборів. Голосуємо через правиборців, їх є 1,726 000, — а без голосу мушени 24-літніх є 3,817.000! До войска йде кождий парубок і всі платимо посередні податки. Кажуть, що мужики непросвіщені, але чи богачі мудрі? Пани пхаються на мужицких послів не для того, аби їх боронити. Палата панів також не потрібна. В загальні цілі виборче право несправедливе. Тепер нас хочуть зацятити, радять над новими куріями, — і то вийшло від польських демократів славних, як Рутовський. Ті демократи польські нам не допоможуть. Нам допоможуть тільки робітники і селяне польські „Народна Воля“ буде у нас вести вибори, оголосить кандидатів, хочби і не все своїх, то і з інших партій, але лиш таких, що будуть за загальним голосованем. До згоди з иншими рускими партіями тяжко. Обі старші партії до політики ще не дозрілі. Але ми хочемо, щоби й вони були в опозиції і надіємся, що нам шкодити не будуть, не будуть оглядатися ані на Баде-ніх, ані на митрополита

Голова віча. Тов. передбесідник осудив загальне польську інтелігенцію, між ними особливо так зв. демократів. Для доказу, що й тут йде до ліпшого, позволю собі відчитати зібраним телеграму, котру я тільки що получив. (Читає)

Przemyśl, 16 grudnia 1894.

Zsolidaryzowani zupełnie z Waszym programem, przesyłamy Wam najserdeczniejsze życzenia powodzenia w pracy.

Radykalna młodzież polska w Przemyślu (Славно!)

Віче ухвалює все те, що бесідники підносили.

З огляду на пізну пору і на те, що селяне вже десь обговорили свій економічний стан при першій точці — віче ухвалює пропустити третю точку наради — економічне положення селян і їх організація, — і приступити до остаточної точки: внески членів.

Іван Сандуляк говорив про підвишене податків через підвишене клясе ґрунтових. Лан панський межує з нивою селянською, а лан є в 6-й класі, а ґрунт мужицкий в 2-й класі. Хоть наші ниви положені по болотах, а шар-

варки робиться коло панських ланів, шутрують панські лани мужицкими волами.

Др. Данилович пригадує, що тепер у соймі має бути ревідований катастер податку ґрунтового. При останнім катастрі покривджено мужиків. Отже сего року має бути лиш таксація, а не перенесене чи перемена клясе ґрунтових. Селяне повинні се собі зятимити і вибрати відповідних послів.

Павло Левічний, селянин із Каменецкого повіту, говорив про остатні вибори. Жидки з панками зафатили найліпших виборових агітаторів і нікого нема, аби сю кривду направити. Були ліси, були поля — тепер нема ані чим хліба спечи. Братя наші! тримаймося, абиємо побідили при виборах!...

Стефан Новаковський, селянин. Михайло Драгоманов є в Софії, в Болгарії і вчить нас, як боротися, як працювати. Отже я вношу, іменем селян, абиємо ухвалили післати ему таку телеграму (читає):

„Батьку рідний, просвітителю наш, Ти, що свою долю, своє житє, своє здоровє посвятив для темного робучого людю, щоб єго просвітити світлом правдивої науки, — прийми подяку за трицятьлітню працю Твою від нас, руских хлопів, зібраних з цілої Галичини на рускім народнім вічу у Львові. За правду, за волю, котру Ти голосиш, будемо стояти до загины. Жичимо Тобі ще довгого житя, що б міг-єсь нас Твоею мудрою радою просвічати, помагати нам дійти до скинення ярма неволі, що тяжить над хліборобом і робітником і до заведення правдивого ладу на світі“.

Віче ухвалює се одноголосно.

Голова віча бажає, щоби ухвали такого славного віча не лишилися без успіху, просить усіх на вечірниці в честь М. Драгоманова і закриває віче.

ПЕРШІ ЗБОРИ

Руско-українського просвітного

Товариства „ПОСТУП“.

Віче закінчилося о 3 год. і зараз після него, тут же, відбулися перші загальні збори „Руско-українського просвітного товариства „Поступ“. Після відчитання статуту, вибрано уряд товариства, а то: головою товариства Михайла Павлика, а членами виділу: Дра Івана Франка, Дениса Лукіяновича (медика), Дра Євгенія Вацика, Костя Бірецького (правника), Єроніма Калитовського (адвокатського кандидата) і Сидора Голубовича (правника).

Нововибраний голова пояснив, що „Поступ“ основано для звеличення нинішнього дня — юбілея Мих. П. Драгоманова, для просвіти руского народу в єго дуєі. На єю памятку Укра-

інці зложили і прислали для „Поступу“ 1000 рублів, котрі мають становити фонд імени М. Драгоманова. Фонд той буде збільшатися новими датками, а не будеся рушати тих грошей, тільки процент із них будеся обертати на видання „Поступу“. То мають бути книжочки про всяку волю: політичну, економічну, релігійну і національну. В книжочках маєся пояснити, як добивалися тої волі в просвічених країнах, що значить та воля для нас і як єї добиватися нам. Тепер скажу ще одно. В § 12 нашого статуту говориться про почетних членів, а то, що почетним членом є той, „кого загальні збори товариства по причині его заслуг для русько-українського народу таким членом іменують“. Не потребу Вам говорити про заслуги М. Драгоманова для руського народу, а скажу коротко, що ніхто з Русинів більше не заслужився для нашого народу. Отим то вношу, щоби світлі збори іменували М. Драгоманова першим і поки що єдиним почетним членом „Поступу“.

Збори ухвалюють се одноголосно.

На збори „Поступу“ надійшло кілька телеграмів, одна з них така:

Стрий, 15. груд. 1894.

Щастя бже розпочатому ділу!

Молоді стрийські радикали.

Властивий юбилей.

О 6. годині вечір зібралася, в тій же салі, майже вся та сама публіка.

Роздано усім портрет Драгоманова, після чого торжество отворив

Михайло Павлик. Братя-товариші! Нинішнє свято справляється за почином Українців із Росії. Вони, признаючи великі заслуги М. П. ча для Руси-України, окрім того, що сте чули на зборах „Поступу“, зібрали для него багато і дорогих дарунків і писем. Та сего всего вони не могли там показати світови, ані висказати своїх думок, бо в Росії само ім'я Драгоманова страшне для уряду, і тих, котрих имили би на его святі, чекала би велика кара. Тому то Українці російські передали то все нам, радикалам, аби-смо тут, на вільній частині нашої землі показали і висказали те, чого вони не можуть. З великим страхом приступали ми до сего діла. М. Драгоманов, яко русько-український діятель, такий великий, що тепер іще не легко оцінити, як треба, его працю для Руси-України, а знов і ворогів у него не мало, навіть у нашій Галичині, і з усіх боків говорено нам: „і не починайте, не вдається“; нам не то не помагали, але знеохочували нас на кождім поступі. Тому то ми тремтіли до остатної хвили, бо не були певні, чи вдається нам отсе свято.

Тимчасом, дякуючи головно вам, братя-селяне, ранішні збори наші вийшли незвичайно світло. Сьогоднішнє віче показало, що праця наша, оперта на вказівках Михайла Драгоманова,

уже видала плоди — прийнялася в народі, — так що тепер ми можемо сміливо пошанувати сего першого нашого робітника, — розумієся, як уміємо.

Та, ви братя-товариші, зверніть увагу особливо на голози з України, бо в тих голосах зібрано усе, чого тепер бажають ті поневолені брати наші.

Сьогоднішнє свято буде так як би віче, то є говорити муть бесідики про жите і заслуги М. Петровича та відчитувати письма, — тільки що над тим усім не буде дискусії, спорів, як на вічу. Через те прошу, для порядку, вибрати собі провідника зборів.

Зібрані, через аклямацію, вибирають провідником зборів таки М. Павлика, котрий першому дає голос Дру Івану Франкови.

Др. Іван Франко

(повитаний рясними оплєсками, виходить на трибуну і промовляє):

Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт зватися освітним народом. От се ж і ми нині, бажаючи сповнити свій обовязок яко людей освічених, шануємо ім'я і заслуги Драгоманова по 30 роках его праці. Та для нас се не тільки обовязок освічених людей, бо Драгоманов для нас є чимсь більше, як заслуженим чоловіком. Ми в нім шануємо друга, вчителя, провідника. Через усіх тих 30 літ, а бодай від тоді, коли ми самі стали до прилюдної роботи, голос его був для нас заохотою, осторогою, вказівкою куди йти, голосом сумління — що робити, а чого не робити.

Тому, хто зимою сидить у теплій хаті, при веселім огні і при світлі, в кружку родини або добрих приятелів, не легко собі здумати, як то робиться тому, хто в ту саму пору, в холод та куревільницю, без дороги і просвітку іде пустим полем або густим лісом. Так само й нині годі собі докладно здумати те положінє, в якім була поступова молодіж руска в Галичині перед 20 роками. Без знання того, що навколо неї діється, без тамучих провідників, без книжок, без поради і заохоти ми йшли на осліп, читали що впало в руки і не знали, що зробити з тими хлопєскими сімпатіями, що у нас були принесені з батьківського дому і з тим невеличким знанєм народнього житя, котре ми з сел принесли до Львова. Тут тих сімпатій ніхто не поділяв, тим житєм ніхто не цікавився; нам казали вчитися для хліба, любити що найбільше язик народа, а не сам народ.

Оттут то в великій пригоді нашому поколіню став Драгоманов. Друкованим словом і листами він почав впливати на нас, вказуючи нам інший, ширший світ по за тісними межами нашої Галичини, вказуючи, до чого йде теперішнє наука і якої праці та любови чекає від нас наш народ. Він нам показав, що наша любов до простого хлопа власне мусить бути підвалиною нашої роботи, що знанє народнього житя ми мусимо розширювати і збогачувати, а не забувати.

— Та я не буду тут розповідати своїх споминів, бо маю говорити про наукову діяльність Драгоманова. Певна річ, що сеї діяльності я не можу вам виложити так основно і повно, як би я бажав, бо се втїмало б вас і многим не було би зрозуміле. А по друге — для повної характеристики Драгоманова і сего було б за мало, бо діяльність Драгоманова не обмежується на самі наукові праці. Їго руку, сліди єго духа ми бачимо на кождім полі нашого життя.

Наукова діяльність Драгоманова розпочинався разом з єго виступленням перед публіку. Поперед усього треба одно сказати: Драгоманов не є і ніколи не був кабінетним ученим, таким, що тільки сидить у старих книжках та паперах і не дбає о те, що довкола него діється. Їго наукова діяльність тим власне цікава, що вона як найтісніше вяжеться з дійсним життям. У него на першій місці завжди стоїть не книжка, а живий чоловік, маса людей. Він не написав ані одного слова, котре б не відносилось до живих людей, до живих обставин і до тих питань, котрі так чи інакше порушують думки і чути окриваючої єго громади. Оце живе чує, той бистрий погляд, що завжди добачує потреби хвилі і вміє найти для них відповідний вираз і відповідне заспокоєне — найліпше характеризує нам самого Драгоманова, характеризує єго також як ученого.

Се можна найліпше побачити з того, що він говорив перед 20 роками. В імя науки він почав нам голосити не те, що б ми відсунулися від дійсного життя і єго потреб, як говорили нам наші вчені. Він говорив щось зовсім протилежне, а власне те, що ми повинні всі свої сили віддати на службу тому народови, тому хлопцovi, що нас годує своєю працею, що живе в біді і тьмі для того, що б ми могли дохопуватися світла, розуму і вмілости. Він казав нам громадити ту науку і вмілість, — але не для хліба, не для того, що б мати з неї дійну корову, а власне для того, що б ми мали чим і як відплатитися нашому народови за те, що ми від него одержали.

З фаху свого Драгоманов — історик і як такий мусів би він, по думці наших учених, займатися царями, війнами, походами, різними та всіма нещастями, які спадали на людей. Тимчасом він один із перших у Росії, а тим більше у нас почав голосити інакше розумінє історії, бачити в ній по за царями і війнами маси народні, їх тиху і невтихаючу працю, їх повільний розвій, зріст освіти і громадського життя.

Оттим то всякі сліди того масового життя і розвою були для него дуже цінні. У нас від давна вже вчені люде звернули увагу на те, що наш народ співає, оповідає про своє життя, свою бувальщину, свої радости і смутки, на пісні, казки і оповідання народні. Многі люде записували їх, збирали, друкували, де хто забирався до того, щоби відгадувати з них душу того народу. Драгоманов був у нас перший, що взявся до щиро-наукової праці над тими творами народнього духа. Він разом з товари-

шем своїм професором Антоновичем уложив обширний нарис праці над тими творами і оба вони розпочали й виконувати той нарис, видаючи Історичні пісні українського народу з дуже цінними поясненнями та вказівками для дальших робітників. В тій книжці оба наші вчені показали, які спомини зберігає у своїй пам'яті наш народ з тисячолітнього протягу свого історичного життя, які сліди в єго пам'яті полишили часи князів, часи татарського лихоліття і яке багатство величнх образів полишилося й доси з часів козаччини аж до смерті Хмельницького. На жаль, діло се, котре один англійський учений справедливо назвав предметом нашої національної гордості, не було видавцями доведене до задуманого кінця і тільки значно пізнійше, за границею сам Драгоманов видав і пояснив у двох невеличких книжечках пісні, про конець козаччини на правім березі Дніпра і про Гетьманщину на лівім. А в третій, дуже гарній книжечці, він коротко, але вірно обмалював на підставі пісень життя руско-українського народу за остатніх 100 літ, порядки рекрутські та панцизняні, далі скасоване панщини і нові явища в тім житю — зріст бідности, найми, заробітки в фабриках і т. д. Особно він обробив пісні про скасоване панщини в Галичині і на Україні.

Не тільки пісні, але також і оповідання народні, оті байки, казки та приказки занимали Драгоманова. Він не тільки сам видав, ще бувши в Кїві, багатий і дуже гарно впорядкований збірник народніх оповідань, але зробив більше ніж хто небудь інший на Україні для їх наукового вияснення. Між піснями і повістями він звернув головно увагу на такі, котрі давнійші вчені любили вважати власними творами нашого народу, придатними до зрозуміння єго душі; Драгоманов, порівнюючи їх з піснями і оповіданнями інших народів, показав, що се твори зайшли, запозичені нами від сусід, а разом показав, яка то важна річ знати, відки і як ті твори заходили до нас і яку науку приносили нашому народови. Таким способом в тих „хлопеских“ та „бабеских“ піснях і казках, о котрих у нас і доси ще дехто говорить з погордою та лехковаженням, Драгоманов навчив нас бачити сліди давніх культурних звязків нашого народу з другими, свідоцтва о таких духових зносинах і впливах, о котрих ми маємо дуже мало інших, писаних свідоцтв. Замість відгадувати душу народу, ми вчимося з них ліпше розуміти історичний розвій народу, особливо розвій єго вірувань і єго фантазії.

Особливо в остатніх роках, живучи в Софії, столиці Болгарії, Драгоманов надрукував по болгарски цілий ряд таких праць про оповідання та вірування народні, в тім числі й наші. Праці ті поставили єго в ряді найліпших знавців того предмету в цілій Слов'янщині і о них з похвалою пишуть Німці, Французи та Американці і деякі вчені навмисно вчать ся нашої мови, щоби читати наші пісні та повісті народні і праці о них Драгоманова, тільки у нас — жаль сказати! — дуже мало хто навіть

чував що небудь о тих працях, а таких, що їх читали, мабуть і на пальцях почислити можна.

Та всі ті праці, котрі моглиб заповнити ціле життя иншого ученого і зробити йому не малу славу, становлять тільки частину того, що написав Драгоманов про Україну. Він не обмежився на творах простого народу а написав також кілька цінних праць про наших найліпших писателів і вчених: Шевченка, Квітку, Григоровича, Костомарова, Куліша і інших. Він видав у Києві своїм коштом повісті нашого буковинського писателя Федьковича, додаючи до них переднє слово, в котрім дуже розумно розповів про початки писменства на народній мові в Галичині і на Буковині. Також в російських часописах він писав багато про наше письменство підносячи те, що в нім було доброго а також вказуючи его слабі боки. Про те він писав також у італіанських часописах, розказав дуже докладно про наше козацтво по німецьки, а зо знаменитим французким географом (землеписцем) Елізе Реклю описав Україну в его великій творі — описі цілої землі. Коли ж уряд російський в р. 1876 заборонив зовсім українську літературу в Росії, Драгоманов один-однісінький підняв против сеї заборони голос в зйїзді вчених і писателів цілого світа в Парижі, показавши на французській мові, чим є українське письменство, які плоди видало доси, яку важну прислугу воно мусить сповняти для піднесення просвіти великого руско-українського народу і яку величезну шкоду для розвою просвіти в самій Росії робить той дикий заказ.

Просвіта і письменство на Україні погавлені в таке дивне положеннє, що дуже часто люде, навіть наскрізь чесні і дуже розумні, але виховані в інших поглядах, говорять, що українська мова зовсім не придатна ані для школи ані для церкви, ані для уряду, ані для вищої науки, що український народ не є властиво ніякий особний народ, а тільки частина иншого — одні кажуть що московського, другі, що польського. Ті думки тепер уже не виступають так різко, ховають ся по заулах, бо вони підконані і ослаблені всім тим, що зроблено у нас за останніх 30 літ. Але тоді, коли Драгоманов розпочинав свою діяльність, воно було зовсім інакше; тоді навіть між чільними Українцями ще мало хто вірив в самостійність українського народу і в те, щоби его мовою можна було писати про все, що знають і чим займають ся вчені люде і писателі. Тому то деякі Українці, особливо славний історик Костомаров, що всі свої вчені праці, головно про Україну, писав по російськи, стали були на тім, що для українського народу поки що і на довгі літа вистарчить таке письменство, котре би служило потребам простого люду, подавало б ему початки, азбуку, що б він привикши читати міг відтак лекше перейти до читаня і розуміння книжок російських. Се названо тоді „письменство для домашнього обходу“. Інші Українці виступили против сего, твердячи, що така рада веде до винародовлення Українців, бо всіх учених людей відривати буде від українства і

вести до московщини. Вони радили творити українську літературу для інтелігенції і вчених, не дбаючи про те, що в Росії вся інтелігенція на Україні помосковлена, а українських учених, уживаючих української мови тоді й зовсім не було. В тій суперечці виступив і Драгоманов зі своїм словом. Рядом дуже гарних і основних праць про стан і змаганя різних „недержавних“ народностей у Европі, як Провансальців, Кельтів, Флананців, Валлонів він показав, що рух українського народу до самопізнаня і просвіти на рідній мові не є нічим нечуваним та неправним, але противно, є зовсім натуральний і конечний. Щож до границь, в яких би мали держатися просвіта і письменство на Україні, то Драгоманов замість хитрих наукових доказів узяв за мірило потреби народу, самої суспільности. Нема потреби поки що писати глибокі філософії та інші тяжко вчені праці по українськи, бо їх ніхто не буде читати; натомище конечно треба поперед усього подати українському народови на его мові початки всякого людського знаня, вияснити ему явища природи і громадського життя. Драгоманов беручи річ практично серед російських обставин, склоняв ся до тих, що бажали українського письменства для домашнього обходу, але розумів той домашній обхід далеко ширше, подав плян цілого круга популярних книжок по всім галузям науки — плян такий широкий, що ще й доси праця українських писателів не здужала его виповнити. Драгоманов знав добре, що коли український народ привикне читати на своїй мові початки, то забажає на тійже мові читати і дальше; коли інтелігенція привикне тою мовою говорити і писати для народу, то згодом почне говорити і писати по українськи також між собою і для себе. І для того по 2) літах, забираючи ще раз голос в тій справі, Драгоманов не думав виступати против тої інтелігентної літератури, що за той час виросла на Україні і особливо в Галичині, та все таки ще раз з натиском підніс потребу пильнійшої і більше наукової праці над книжками для народу.

Питанє про те, чи Українці мають мати письменство тільки початкове, азбучне для простих людей чи таке як всі інші народи т. є., для простих і для інтелігентних — се тільки часть иншого питання: чи Українці є самостійний народ, чи може вони часть Москалів, або Поляків? А з тим питанням вяже ся друге дуже важне: коли вони часть Москалів, то чому ім зовсім не зілятися з Москалями, а коли часть Поляків, то чому ім не бути зовсім Поляками? Може нам нині таке питанє видати ся чудним, але воно довгий час мало і не перестало ще й доси мати велике практичне значінє. Уважаючи нас Москалями Москалі промовляють до нас не тільки по московеки, але в імя таких порядків, таких ідеалів і таких історичних традицій, котрі були чужі нашому народови; вважаючи нас Поляками робили те саме Поляки кличучи нас щоб ми з ними будували разом спільну вітчизну — Польщу. Уважаючи нас Поляками, Москалі інколи готові були карати нас за їх провини;

уважаючи нас Москалями Поляки частенько обдаровували нас тою самою ненавистю в якій мали Москалів. І в добрім і в злім отсе неפורзміне було для нас однаково недобре. І тут забрав голос Драгоманов і в знаменитій книжці „Историческая Польша и великорусская демократія“ показав, як найліпші, найрозумніші люде з Москалів і Поляків впадали в тяжкі помилки і пропадали з найліпшими своїми намірами власне через те, що не вміли чи не хотіли бачити між Поляками а Москалями цілого ряду недержавних народностей, в тім числі і Українців, котрі чим раз голосніше домагаються своїх прав яко самостійного народа. Ще перед тим вияснив він був для російських державників тоту дивовижну річ, як то вони після польського повстання 1863 р. взялись провадити „обрусеніє“ краю не-польского, але й не московского і через те той край, непричастний повстанським замахам не тільки спинили в освіті, але підперли в тім краю визискування чиновників та колонізацію Німців, котрі не перестали бути німецькими патріотами і готові в разі війни служити не Росії, а Німеччині.

Се ще далеко не все, що можна і треба би сказати о працях Драгоманова про Україну, та я не хочу втомляти слухачів надто довгим викладом. Скажу ще тільки пару слів о тих его працях, які він писав для України, а головнo для українського простого люду. Ніщо так не дає нам пізнати вдачі сего чоловіка, як власне его праці популярні. Коли в письмах для інтелегенції він часто буває ідкий та різкий, то в популярних писаннях видно вповні его щире серце, его велику любов до простого люду і его вміне викладати тому людові найтажчі, найбільше запутані наукові питання, викладати їх ясно, без лишніх подробиць, та притім зовсім науково. Ще живучи в Росії він написав і видав гарну книжечку „про українських козаків, Татар на Турків“; у Женеві він видав дуже важні книжки „Про багатство та бідність“, „Про хліборобство. Про те як де земля поділена і як би слід єї держати“ та „Про те як земля наша стала не наша“. Певно мало хто з вас знає ті книжки, та за те, мабуть усі ви знаєте его найновіші книжки: „Шість сот років Швейцарської Спільки“, „Про брацтво Християн на Україні“, „Віра і громадські справи“, „Оповідання про заздрих богів“ і в кінці „Рай і поступ“. Ті книжки, з котрих деякі вже перекладено на польську мову, є правдивою окрасою нашої популярної літератури — та не тільки нашої. Я певний, що їх будуть перекладувати на інші славянські мови, бо не швидко де небудь у Словянщині найдеша популярний писатель, котрий би писав так ясно і приступно, з таким широким знанем і був так горячо пронятим поступовими та народолюбними думками, як Драгоманов.

Нині у нас імя Драгоманова для многих ще є мов якийсь страхополох, а для вшанованя его праці явилися тут — хто? Громадка селян і молодіжкі. Та я думаю, що се так і повинно було статися, що се натуральний вплив его праці і его ідей. Драгоманов не дбав ніколи о те,

щоб его любила широка юрба інтелігенції, бо він ніколи не підхлібляв єї зопсуетому смакові, єї лінивству та трусливості. Він завсєгди обертався найрадіше до молодіжкі, а головна ціль его думок і змагань був простий народ, его просвіта і піддвиженє. І коли нині власне ті дві громадкі шанують его працю, то се знак, що та праця не пропала марно. Та думки его мають то до себе, що раз запустивши коріне, не гинуть, а ростуть і кореняться чим раз далі; вони мов той квас, котрого крішка вкинена до тіста будить в нїм внутрішню працю, котра поти йде, поки все тісто не прокисне. Маймо надію, що се зробиться як найшвидше і як найповніше в інтересі розвою і добра нашого народа!

Михайло Павлик.

М. Драгоманов є професором — був професором у найвищій школі або університеті в Києві, а тепер є в університеті в Софії, що Болгарії. Учив він і вчить студентів історії — що діяли народи на світі. Звичайно університетські професори ні за що не дбають, лиш за ту свою науку — історію чи там що, — навіть не звертають уваги на власних студентів, на те, що вони діють, а вже що діє громада — то їм ані в гадці. Аби тій громаді і кіле на голові тесали — їм байдуже. Вони ще часом видають книжки за свої науки, але то все не йде до життя.

Отже Драгоманов не такий професор, не такий історик. Тямую раз, — як я пробував із Драгомановим у Швайцарії, — якийсь его політичний противник каже єму: „По що Ви, Михайле Петровичу, мішаєтеся до політики? Ви би писали за свою історію — тай годі“. А Драгоманов відповів єму: „Коли ж бо мені ще цікавіше робити історію, ніж писати за неї“. В сій відповіді маєте всего Драгоманова. Все его жите иде на роботу історії на нашій Русі Україні, то є на переміну думок людських і порядків на ліпші, справедливіші. І робить він нашу історію так уміло, і так стало та завзято, як мало хто з Русинів-Українців.

Основа людяности і завзятя надснoвана була у Михайла Петровича ще в родині. Він є козацького роду (родився в містечку Гядячі, Полтавської губернії, по тім боці Дніпра-ріки, 6 (18) септембра 1841). Прадід его був старшим козацким і вітом містечка Переяслава, і сварився з урядом російським за те, що кривдив людей війском; вуйко (дядько) его належав до „Общества Соединенныхъ Славянъ“ 1824-5 р. що бажало завести в Росії волю; тай батько Михайла Петровича, Петро, був дуже людяний і свтлий чоловік. Він не тільки сам обходився добре з простими людьми-кріпаками (за панщини), а вчив і сина свого шанувати простих людей. До рєшти прихилився до простих людей наш Михайло Петрович у Полтаві, де ходив у гімназію. У Полтаві він бував на виставі штуки Котляревського „Наталка Полтавка“ — де в перше по правді і по людски показано

наших простих людей — і так ему подобалася та штука, що він єї всю переписав і навчився на пам'ять. і дома, на вакації грав і виспівував перед челяддю, котра ревне плакала, слушаючи особливо пісні Наталчиної до панів: „Видно шляхи Полтавській і славу Полтаву — Пошануйте сиротину, не вводьте в неславу“. До того найшлися дуже розумні і людяні учителі: учитель латинської мови Полевич (Поляк) та учитель історії Стронін, Українець. Оба вони займалися своїми учениками і по за школу — особливо Стронін давав їм читати свободолобні і народолобні книжки — російські і українські.

У Строніна Михайло Петрович прочитав українське оповіданє М. Вовчка п. з. „Панська Воля“, і просто росплакався над ним із жалю над долею простого народу за панщини і від тої хвили вони стали приятелями до самої смерті Строніна. Тоді власне світліші люде в Росії стали були писати і говорити за то, аби увільнити простих людей від панщини. І полтавські студенти стали видавати писану газету, в обороні простих людей, і редактором тої газети був Михайло Петрович.

Скінчивши гімназію, М. П. пішов до Києва, у найвищу школу — вчитися історії. У Києві рух за волю і простим народом був іще більший. Люде стали займатися просвітою простого народу — стали видавати для него книжочки і заводили недільні школи. І власне першу таку школу в Києві заложив Михайло Петрович, зі своїми полтавськими товаришами. Коли-ж уряд, зо страху перед просвітою простого народу, скасував недільні школи, — Михайло Петрович думав бодай підготувати учителів для сільських шкіл і вчив їх, за дурно, 2 роки. Але попи донесли на него, що він соціаліст чи нігіліст, і уряд не дав ему вчити. Тимчасом Михайло Петрович став професором у гімназії, ба дале і в університеті. Студенти університетські дуже полюбили его, (бо треба вам знати, що він прекрасний професор) — і то був перший его гріх перед урядом. Незабавом тих гріхів набралася більше, бо Михайло Петрович не тільки не покидався своїх думок, а став чим раз більше виступати в обороні прав руско-українського народу. Він став доказувати, що в школах на Україні учать зле — що книжки для шкіл протонародних (хоть їх видають високі урядники) — злі, що в школах тих на Україні треба дітей учити найперше в тій мові, якою говорить простий нарід — руско-українській; що в загалі треба дати волю руско-українській мові, бо наша мова не така як московська і московських книжок наш простий нарід не розуміє. Таке писав Михайло Петрович у російських газетах, а що не можна було в Росії, то пробував писати у нас, у „Правді“. На своє лихо, Михайло Петрович був 1875 р. на вічу в Галичі, як основувалося Общество ім. Качковского, і один чесний москвофіл зателеграфував у Київ, що Драгоманов був на польським вічу і бунтував Поляків протів Росії. До всего того боліла уряд російський праця Михайла Петровича над нашими простими піснями

та оповіданнями, — за котрі вам розказав товариш Франко — і праця инчих товаришів его в так зв. „Юго-западномъ Отдѣленіи Императорскаго Географическаго Общества“, що тоді було основано і стягло всіх світлих Українців до праці в загалі над пізнанєм нашого простого народу. Уряд російський налякався тої праці, бо вона збирала до купи роскидані частини руско-української народности, показувала, що Україна не то, що Московщина, виробляла свідому українську інтелігенцію і зближувала єї з народом. Тут був тільки ступінь до збратання нашої інтелігенції з народом і до самостійної і поступової організації руско-української народности. Уряд російський зміркував се і виступив найбільше протів Михайла Петровича, через то, що він на правду найбільше причинявся до того. Каже ему уряд: „Забирайся ти, чоловіче, з професорства по добру; дамо тебе в Московщину. там будеш учити, аби лиш не на Україні“. Але Михайло Петрович відповів: „Ні, не заберуся; докажіть мені в суді, що я завинив протів права, і тогди виженіть мене“. Так вони змагалися з собою цілісінський рік, і врешті уряд без суду скинув Михайла Петровича з професора і заборонив ему жити не тільки на Україні, але і в столицях Росії — у Петербурзі та Москві, а за одним заходом розігнав і „Юго-западное Отдѣленіе Имп. Русскаго Географическаго Общества“, і зовсім заборонив видавати книжки в нашій м-ві грати штуки в театрі і навіть пісні співати. Се сталося 1876 р.

Бачить Михайло Петрович, що в Росії годі працювати для нашого народу і, за порадою товаришів-Українців, він покинув Україну для того, аби на вільній землі промовити за неї вільне слово. Він осівся в місті Женеві, що у Швайцарії, заложив українську друкарню, і тут став видавати, за підмогою Українців, книжки „Громаду“, де розказано, що виробляють у Росії нашим простим людям тай інтелігенції, а окрім того, як би Русинам-Українцям добуватися з того всего.

Ще на Україні Михайло Петрович переконався, що найперша і найбільша перешкода до поступу народу в Росії — політична неволя, і зміркував, що без політичної волі у Росії поступу не буде. Се він перший з усіх російських соціалістів заявив прилюдно в Росії 1876 р. Бо, треба вам сказати, що всі російські соціалісти — то є всі ті люде, що явно виступали протів російського уряду — тогди не хотіли конетитуції в Росії; вони гадали, що нарід у Росії перескочить через конетитуцію просто в соціалістичні порядки, а конетитуція-ді була би добра тільки для багатирів. Я сам був свідком у Женеві, як російські і польські соціалісти перечилися за се з Михайлом Петровичем, — ми в Женеві збиралися що суботи і обговорювали по черзі всі справи в наших країнах; тай по газетах російські соціалісти виступали протів конетитуції у Росії завзято, майже так само, як і прихильники російського уряду. Але Михайло Петрович не дався збити з доб-

рої дороги ані одним, ані другим: він друкував за політичну волю в Росії книжочку по книжочці і врешті подав і плян тої волі в книжці „Вільна Спілка — Вольный Союзъ“. І діждався того, що незабавом усі російські соціалісти признали йому слушність, а і всі люди, що бажають добра для народів Росії. Власне тепер, після смерті Александра III, усі світли і добрі люди в Росії стали на тім, що Михайло Петрович і мають в его писаннях взір того, чого їм треба. І як раз тепер ми тут справляємо его свято. Огже се дійсно щаслива хвиля для нас і для Михайла Петровича, аби тільки скоро сповнилися в Росії его бажання...

В Женеві Михайло Петрович трудився для народу кільканадцять літ і видавав книжки. Та врешті не стало за що не тільки видавати, а й жити — і Михайло Петрович пішов до Болгарії, виховувати Болгарам світлу і народолюбну молодіж. Добре воно дуже, і ми навіть повинні подякувати Болгарам, що пригостили Михайла Петровича. Але для нас, Русинів, се велика втрата і нарід руский може мати слушний жал, чому той чоловік, котрим величали би ся перші університети на світі, чому той наш перший учений не в яким університеті у нас і не може виховувати молодіжи для руского народу?! Чому він мусить заробляти на хліб межі чужинцями і не може працювати таки межі Русинами, на своїй землі?!

Та не думайте, братя, що він і так не працює для руского народу. Овсім, він і тепер працює для Русинів більше, ніж вони сами. Він і по болгарски пише за Русь Україну, він пише і для інтелігентних і для простих Русинів, він в загалі займаєся всіма важними справами у нас і подає в них свій цінний голос, свою науку. Особливо з давна займаєся він нашою Галичиною і так нею опікуєся, що его товариші в Києві прозвали его якось Михайлом Галицьким. Він перший закликав руску інтелігенцію, аби полюбила простий нарід і щиро займалася его долею, а коли старі его не послухали, ще й стали его ворогами, — він обернувся до нас, молодих, і ми его порозуміли, і пішли за ним на службу простому народові, по правді. Тогди на нас кинулися старі Русини і все, що панувало, — але ми не покинули свого, і з часом, при помочи Драгоманова, багато у нас поправилося: повстала радикальна партія, котра розбудила ширші маси руского народу — се видко особливо по наших вічах, от і по ранішнім вічу. Тай інтелігентні Русини инчих партій поправилася бодай на тільки, що вже не так кидаються, як набираєся, чи критикуєся їх за то, що роблять зле для народу. Тепер у нас загалом признають критику, — а се заслуга Михайла Петровича, бо він наш перший критик.

І критикує він тай сам працює на кождім полі: на полі політики, науки і письменства — в загалі на полі усього життя руско-українського народу. Він проорав нашу народну ниву широко і глибоко, і тільки на тій его праці можуть у нас вирости далші добрі плоди. Аби

тільки як найбільше Русинів пішли в его сліди..

Я скінчив за себе. А тепер скажу, як пошанували Михайла Петровича Українці з Росії. Як казав я, Українці прислали для Михайла Петровича, на мої руки, багато і дорогих дарунків. Я зразу думав то все вам о тут показати явно, але зважив, що воно ненаручно. То я тільки розкажу Вам, які се дарунки, а хто з товаришів або добрих знайомих хоче їх видіти — най прийде завтра до редакції „Народа“, на ул. Сокола, н-р 1.

Дарунки такі:

1) Книжки, 2) знадоби для писателя, 3) Картини (образи) і фотографії і 4) Інчі особисті знадоби.

Майже на кождім із сих дарунків є виписано, вирізано, або вишито ім'я М. П. Д., роки 1864—1894, а окрім того те, що буде сказано далі.

Книжок є шість творів від п'яти губерній (країв), а то: від Херсонської, Бессарабської, Чернігівської, Харківської і Полтавської.

Найдорожчий є твір п. з. Англійські та шкотські народні балляди Чайльда (The English and Scottish popular Ballads by Child) — 10 великих томів, коштують 200 злр. Се дарунок із Полтавської губернії, де родився М. П. і напис на нім такий: *Першому українському фольклорісту* (ніби тому, що досліджує твори народного ума, і, нісля того идуть заголовки таких фольклористичних праць М. П.-ча) — *Отголоски рыцарской поэзии въ малорусскихъ нар. пѣсняхъ. Малорусскія народоняя преданія и разсказы. Origines boudhistes du dit de l'empereur Coustant et ces traces dans le folk-lore slave. Славянски сказания за пожертвование собствен-но дѣте Славянскитѣ сказания за рождението на Константина Великий. Славянскитѣ прѣправки на Едиповата исторія. Дополнение къ Слав прѣправки на исторія на Едипа. Забѣльж-ки върху славянскитѣ религиозни и етически легенди. I. Божието правосѣдие. II. Дуалистическо-то миротворение. Політ. пісні укр народу. I др.*

Далі межі книжками є 14 томів Лисенкової музики, в пишній оправі, дарунок із Харківської губернії. Напис: *З поводу 30-літнього юбилея суспільної і наукової праці*. Від старших Українців.

Знадоби писательські такі:

Портфель (шкатула) на рукописі, ручний. Від прихильників і ровесників кievської губернії. На верха, на металю вирізано: *Славному українському громадянину, завзятому борцю за волю й освіту України*.

Портфель на рукописі, стінний, окутий сріблом, із Харківської губернії, від молодіжі. На сріблі повирізувано: *Невтомимому сіячеві слова правди і волі. „Раз добром налите серце Вѣк не прохолоне“* (із Шевченка). *Історичні пісні українського народу. Громада. Народ. Історическая Польша и Велико русская Демократія. Вільна Спілка*.

Висока срібна чашка (стакан) на стіл, на оливця, ручки від пер і т. п. Із Подільської губернії. Вирізано: *Славний про славу не дба, хоч вона за ним завше слідує, Нче та людська тнь, нерозстання з тілом своїм.*

Срібний розрізний ніж — до розрізування книжок. Від молодіжні університетського міста Н. Н. Вирізано: *Борцю прав українського народу, письмену і критику.* А далі:

*„Ой вигострю товариша,
Засуну в хальаву
Та підшукаю правду.*

Із Шевченка.

Срібний якір¹⁾ до привалювання паперів на столі. Від старших Українців університетського міста Н. Н. Вирізано: *„Славному українському громадянину“.*

Конторка (бюро) для писання на стоячки, горіхова, з гуцульськими вирізками. Від українських художників (штукарів). Напис: *„Славному українському діячу громадському і науковому“.*

Ящик на письменні знадоби, горіховий, з гуцульськими вирізками. В середині каламар, пера і т. п. Від ківської губернії. Напис (на котрий звертаю особливо Вашу увагу, братя селяне, бо то слова самого М. П—ча): *„Правда одна для пана і для мужика і навіть безчесно годувати мужика тим, що вже вважає для себе необов'язковим пан“* (Із статі в „Народі“ п. з. Неправда — не просвіта.)

Велика дерев'яна тарілка, з гуцульськими вирізками — на фотографії, білети й листи. Від галицьких приятелів. Напис: *Гарячому ширителю народної просвіти і популярному письменеві — Про українських козаків, татар та турок. Про те, як наша земля стала не наша. Marija, Maty Isusowa. Шість сот років Швейцарської Спільки. Віра і громадські справи. Про Брацтво Христителів на Україні. Євангельська віра в старій Англії. Оповідання про заздрих богів. Рай і Поступ.²⁾*

Картини і фотографії.

Альбом видів і людей України — прекрасні фотографії, в обложці з ручними українськими узорами і написом на верха, срібними великими як палець, буквами: *Рідний Край.* Дарунок від одної губернії, дуже дорогий. До того особно, в оксамітній обложці прекрасна вінетка артистично зроблена рукою, з видом укр. міста, Н. Н. На українському рушнику, розстеленому навколо міста, виписані головні твори М. П—ча, в хронологічному порядку, з тим адрес (котрий прочитаю далі), а перед ним такі слова:

¹⁾ Що кидають із корабля у море, аби зачепити.

²⁾ Конторка, ящик і тарілка зроблені в столярні Людвіка Копця у Львові; вирізував Іван Луговяк, ученик першої школи Гуцульської спілки в Коломиї, а тепер Вищої Промислової школи у Львові.

*Рідного краю невеличка частина,
Що дійде до Тебе від прихильників щирих,
Хай Твою думку на далекій чужині
Частіш приверта до країв, Тобі милих.*

Портрет Шевченка масляними (олійними) красками. Від Чернігівської губернії. Внизу на дощечці напис, по латинському, такий:

*Justum et tenacem propositi virum
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida, neque Auster
Dux inquieti turbidus Hadriae
Nec fulminantis magna manus Jovis:
Si fractus illabitur orbis,
Impavidum ferient ruinae.*

Horatius, lib. III. 3.

А по нашому се значить: „Постійну думку мужа справедливого і тривкого в своїх замірах не угне ані лютість горожан, що наказують лихе, ані лице грізного тирана (ніби як російський цар), ані бурний вітер, володар несупокійної Адрії (моря), ані могутча рука громовержця Юпітера (верховного бога). Хоть би і світ увесь запався на прах, то він і під руїнами останеся безстрашним“. (То ніби за такого мають Українці Драгоманова.)

Вид українського села — масляними красками, на дощечці. Із Волинської губернії. Напис: *„Дорогому Михайлу Петровичу від земляків на спомин про дорогу Україну“.*

Альбом видів Києва. Від гурту Українок унів. гор. Н. Н. Напис: *Одважному борцю за політичну волю.*

Альбом фотографічних знімків із картин та ескізів Рєпина — славного маляра Українця. Від Н. Н. університетської молодіжні. Напис: *„Достойнішому українцю, славному борцеві за права українського народу“.*

Інчі особисті знадоби.

Великий вишиваний український рушник, від гурту Українок губ. гор. Н. Н. Вишито: *„Борцю за волю і освіту українського народу“.* Коли битись, то не миритись (Заголовок статі М. П—ча про політичну волю в Росії).

Пишна, золотом тканина скатерть. Від Полтавської губернії. Вишито: *„Борцю за політичну волю, економічний добробит і освіту українського народу“.*

Гарна вишивана українська сорочка, до неї

Золотий медальон із вирізаним написом: *„Найдостойнішому із Українців“.* Обое із Харківської губернії.

Подушка атласова з українськими вишиваннями. Із фантів краю ви-
стави у Львові 1894 р. на пам'ятник для Шев-
ченка. Від Наталії Кобринської і Софії Морачев-
ської (Окуневської).

Накидка на подушку, виплітана.
Від Українок Н. Н. губернії. Наніє по боках:

*Як сон Твою голову склоне
В чужій та далекій країні,
Хай хусточка ся забороне
І при нещасній годині.*

По середині: „Краще кривду терпіти, ніж
кривду чинити“.

Такі дарунки з України і такі на них
написи.

А тепер будемо читати привіти для Ми-
хайла Петровича, понадсилані з України і від-
ки інде (Читають на череміну з Дром Фран-
ком).

Привіти для Михайла Петровича ¹⁾

Із Полтавщини.

I

Була доба, пишали ясні мрії,
Займався світ, будив думки людей;
Чинилися славетні події
Під надихом визвольничих ідей...
Тоді і Ти з'явився, мій любий Друже,
І голос Твій далеко залунав:
До чесних праць Ти всіх нас кликав дуже,
І таланом своїм нас чарував.
Тоді і ми, юнаки молодії,
В серцях святі голубили надії.

II.

Пролинув час, ми кріпили та зростали,
І з наших мрій, неясних, молодих,
Засяяли українські ідеали,
Мов сонце те між темних хмар густих
Бажали ми народові свободи,
Бажали ми, щоб очі він розкрив,
І, як другі всесвітні народи,
Для поступу, для правди й щастя жив.
І тут над всі, мій брате незабутній,
Здіймавесь Твій стяг, лунав Твій глас могутній.

III.

Ми щиро йшли, вогнем мети загаріті,
Ми ширили до неї перший шлях.
Та ці шляхи тернинами укріті
І не блищать в позолотистих квітках.
І сталося так: провісея грім с півночі,
Розбив у пень братерську спілку він:
Страхун утік, лукавець сплюснів очі,

¹⁾ З понятних причин, ми не можемо подавати
нічого близького про авторів привітів, ані навіть про
певні місця їх прожитку. М. П.

Про теж не всі приникли між руїн.
І Ти в той час святі думки свободи
Поніє влекать у інші народи!

IV.

І там сумним вигнанцем на чужині,
Ти не забув святій свій заповіт,
Ти вітвар склав своїй старій святині,
Своїм думкам — красі минулих літ.
Повсюди Ти розніс величне слово,
Своїх братів з тяжкого сна будив,
І, наче бич з небес святих, громово
Кривави заклятих ворогів...
І голос Твій до нас доносивсь, Друже,
І гоїв дух, і серце нам недуже!

V.

А в нас ще гірші, ще більше сутеніло.
На нівель звівсь гурт перших бояків,
І сонце те, що нам раніш хоч мріло,
Туман безчинств катовицьких покрив.
Здавалося, що в морозі беззорім
Погас на вік думок вогонь святій,
Але ж життя, в пориві неборім,
Зробило лиш прихильців стрій новий.
Ще вище він підняв Твій стяг високий:
Ні, Ти не був ніколи самотній!

VI.

І от тепер Твоя з'явилася сила,
На честь Тобі єднає всіх вона.
З усіх країн, де річ Твоя дзвонила,
Хвала Тобі сердешна луна
І от в сей день, як гасне в серці лихо,
Та голоснійш гучить нам волі глас,
І я Тобі своє вітання тихо,
Мій Друже, шлю у сей великий час:
Нехай Твій дух, що долю знав криваву,
Ще багато літ живе, нам всім на славу!

Від молоді-учнів столиці Н. П.

Високоповажний Михайло Петрович!

Щиро вітаємо Вас з днем 30-ти річного
юбілею літературно-наукової праці! Здається,
найкращим бажанням у сей день буде бажан-
ня Вам здоров'я та сили, ще послужити тому
великому ділу, котрому Ви віддали усе життя
своє. Нехай Ваше вільне слово підтримує віру
у кращу будучину, указує шляхи, якими йти
до неї, розкриває хиби й помилки іноді на по-
гляд блискучих теорій. Робило воно се досі,
а тепер, при пануючій навкруги нас реакції
та путаниці думок, се найпотрібніше. Ви сто-
їте в першій ряді борців за волю України і,
коли настануть кращі часи, коли „потече кров
ворожа у синє море“... добрим словом помяне
Вас вільна сім'я. Віримо, що часи ті не за-
горами, й щиро бажаємо вам вернутись у рід-
ну країну, вільну й щасливу.

Довгорічна наукова і видавнича праця-
Ваша — се великий здобуток української кулі

тури. Бажаємо ж вам бачить идущих на підмогу, як і Ви, щиро переконаних співробітників з молодих Українців.

Як свято святкуємо у далекій столиці день юбілею Вашої праці, святкуватиме его уся інтелігентна Україна, згадають й усе дійсно вільнолюбиві російські люди!

Від українських художів

Високоповажний Добродію і Любий наш Земляче!

З сумної, занедбаной країни, де родилося і викохалося в народній любові велике серце нашого славного земляка, ми, прихильці-художі, служителі рідного слова і звука, долучаємо і свій щирий голос до спільного могутнього співу на честь 30-літнього юбілея Вашої науково-суспільної діяльності. А честь та велика і заслуга Ваша незабутня: до живучого, хоча і безсилового почуття націоналізму. Ви прилучили широкий загально-чоловічі завдання, озброїли его світлом науки, очистили від вузького себезнайства й погорди, окрилили до спільної з однопумцями боротьби за волю, і поставили метою широку політичну свободу і економічне визволення труда для розбитку певного народного блага. Не взираючи на те, що мачуха-доля Вас била, що нищилися сили в безустанній борні, що зражували товаришідрузі, Ви не похитнулись і раз у раз на своїх тернистім шляху і не впустили світоча, що й досі високо стоїть і досяга світом до нашої темряви.

Слугуючи і поклоняючись образам під покровом нашої народної музи, ми не можемо не вбачити в Вас, наш дорогий земляче, образа славного мученика за прийдешнє щастя своєї укоханої родини (рідної країни), якої чи й доведеться узріти до смерті. та дарма! Луччі сини її не забудуть своїх загнаних на чужину визволенців від ярма і духовного, і економічного, і політичного, не забудуть, і з щирим серцем та найлутнішими зиченнями будуть здалеку думками вітати Вас і життям спомагати Вашій славі. Живіть же довго, на користь всім нам і на втіху, топчіть хворобу під ноги, таланом озбройтесь, здоров'ям вкривайтесь, а славою пишайте повсюду! .

До Лисенкових творів, від старших Українців університетського горада Н. Н.

Є в світі шлях, він небезпечний, дикий,
Горами, кручами, пустинями іде,
Але той шлях ясний, і простий, і великий,
Мов правда, що до неї він веде.

Чимало люду є, що важиться на нього,
Бо світло правди вабить очі всім,
Та мало є таких посеред люду того,
Що встоять можуть на шляху тяжкім.

О, скільки знову їх до темряви вертає!
Багато так, що загубився й лік..
Той тільки чоловік, що в серці світло має,
До темряви не вернеться повік.

Він не покине шлях, устелений тернами,
Ітиме ним усе своє життя,
Все дивлючись вперед просвітними очами
І не гадаючи про воріття.

Хоч знає він про те, що на шляху прийдеться
Змагатися з насильством віковим,
Без помочі самому доведеться
До бою стати з лихом світовим —

Ратівником братів, борцем на поєдинку
Він виступить проти тиранив всіх,
І буде битися весь вік без відпочинку,
Покинутий між ворогів своїх

Та що для нього всі ворожі люде?
Назад не ступить він, не зверне в бік;
За те собі хвалу найвищу він здобуде,
Про нього скажуть: так, се чоловік!

Дорогому землякові нашому
Михайлу Петровичу, від широкого
серця НН ці. (Се є адрес до Альбома України)

Поклон Тобі від нас, земляче дорогий,
Одірваний од рідної країни!
Скажи: за гріх який, великий на тяжкий
Повинний Ти блукати на чужині?

Шукав, бач, тут добра та правди домагавсь,
І за дітей обкраденого краю
З лихою кривдою чимало ти змагавсь,
Боров полигачів її без жалю.

Прикриті порохом шпартгала Ти збірив,
Відшукував пісні старі забуті;
І ними ворогів не раз таки діяв,
Указував на їх заміри люті!

Ти виявляв, чого нам рідний край жада,
Які тасмні гонобить надії;
Якого й від кого добра він дожида,
І хто єму тут серце одігріє.

Прихильний Ти до правди та добра,
Показував, як нам повинно жити,
Країну рідную, що гріла нас вона,
Як треба шанувати, любити.

Як ворога її повинно подолати,
Як побороти лихого супостата..
Та не мечем его скликав нас воювати,
А щирою любовію до брата,

Освітою, та правдою ... Ох, вороги
Не возлюбили правдоньки святої,
Й примусили Тебе за ті Твої гріхи
Спокутувати їх в чужому краї.

І опинивсь Ти там, одірваний від нас,
Одчакнений від рідної країни,
Та правди світ в Тобі і там не згас,
Не занедбав Ти й там свої надії.

Знаємиш Ти чужих із краєм, де колись,
Полита кров'ю, волею вставала,
Де йняую її, щоб ворог не журилась,
Свояж таки, бач, старшина звязала,

І звязану мериці сусідові, ддала —
Хотілось їй єму, бач, услужити!
Яку ж вона користь від того добула?...
Не нам, не нам про те судити.

Нам соромно тепер і згадувать про те,
Ми мусимо одно їй пожадати:
Хай слід її гідкий історія змете,
Одвернуться від неї її діти!

І на користь братам, що продала вона,
Послужать, як і Ти служив, земляче!...
За все ж за все, що праця нам Твоя дала,
Прийми від нас тепер привіт гарячий!

Ми сподіваємось, — колись настане час,
Як правда нам свята заєсяє;
Великая розрада стихне поміж нас,
І, лиху, братерство подолає.

Тоді справдиться все, що Ти нам завіщав,
І хоч не сам Ти вернешся до краю, —
Менням преславним збогатити ти стан
Заступників его за правду й волю.

Із київської губернії.

Високоповажаний Михайло Петрович!

В день 30-літнього юбілея Вашої науково-громадської праці, ми з різних місць київської країни, тубольці, долучаємо й свій голос до величнього гоміну Ваших численних прихильців. Ми шануємо й поважаємо Вас за те, що Ви нашу темряву, нашу задуху громадського, суспільного життя осяяли світлом хорошим. Ви перший правдиво зняли наше національне питання, показавши, що саме воно далеко не задовольняє усього змісту народного життя, і Ви перший стали правити для українського народу коренних змін, і освітніх, і економічних, при чому розуміли єсте добре, що без політичної свободи зміни ті зовсім не можливі. Для того то Ви й нагадували раз-у-раз українській громаді, що найперед і найбільше вона мусить дбати гуртом про зміну тієї політичної будови, яка вяже у теперішні часи і в Україні і в цілій Росії розвиток світла і добробиту всіх в загальні громадян. При тім Ви будували політичну слободу не на ґрунті централізму, а на основі федерації і автономії місцевих одиниць, для чого й раїли Українцям не зачинятись у одрубні громади, а сполучатись з однодумцями браттями по широких обшарах нашої великої

та нерозумної держави. Нарешті, нехтуючи всякі вузькі, несусідські, ненависні погляди, Ви будили в Українцях жагу до європейської науки, до її поступового життя, а разом з тим не тільки не ворухили ворожди, а явно займали прихильність до поступових визвольців, що виходили з державно-пануючої над нами великоруської народности. А коли додати до всього ще й те, що Ви ціле життя своє охвировали на виховання укоханих Вами ідей, що Ви, не вважаючи на все лихоліття, на всі недолі, не похилились під ворожими бурями, а стоїте й досі на чужині, далеко від любої родини, неборимим борцем, то не диво, що з усіх кінців, з усіх меж нашої бездольної країни лине до вас, аж за Балкани, голосне, чуле та кривне витання.

Від молодіжі університетського города N. N.

Високоповажаний Добродію, Михайло Петрович!

Твій праздник, славний, непохитний діяче, праздник України. Через невпинну роботу Твою скуплюються свідомі Українці, бо своєю письменською діяльністю допомагаєш Ти ім з'ясувати потреби народного нашого діла і наводити їх на шлях певної громадської праці на національно-демократичному ґрунті. Переконані в сьому, ми щиро витаємо Тебе, славний козаче нового часу! Підписані цілком стоять за висловлені Тобою думки про самостійний лад громадський на Україні, серцем радіючи, що на прапорі Твоєму по всяк час виразно визначувалася політична і демократична воля Українського народа. Ми певні, що тільки з такою волею народ наш матиме змогу вийти з темряви і убожества, що тільки через таку волю найде він в собі ту силу, яка виявилася в розвитку історії Українського народу, якою складався демократичний лад суспільного життя старої козацької України. Безперечно, Ти висловлюєш найголовнішу потребу задля України, бо бачимо, що дух, який керує Тобою, глибоко залягає в Українському народі.

Недаремною-ж буде робота Твоя, непохитний діяче! Оживуть прадідівські змагання до вільного життя на землі вільній

Із Херсонської губернії.

Високоповажаний Добродію, Михайло Петрович!

В темряву добу панування обскурантизму та реакції, коли кожен день приносить з собою нове свято ідей регресу, коли гине і замірає усе, що прямує до кращої будучини, осяяної світлою думкою вільного громадського розвитку, відродно констатувати, що панування лиха не безкрає, що живі ще ті елементи, з яких повинні колись вирости сили, що й виведуть Росію та Україну на шлях свободи... Тим тож яку вагу для всього, що є поступового в Росії, а

надто на Україні, має день 30-літнього юбілея Вашої просвітної діяльності. Після таких довгих та нудних буднів, повних багатьох утрат і калічень, се є світле свято вільної думки і себезабутньої праці на Україні 30 літ Ваша думка і перо працювали для блага рідного люду, яко маси робочих одиниць. Теж благо Ви розуміли не в тім тільки, щоб відгородитись муrom від шкочливих впливів з-около; Ви розуміли, що воно може справдитись тільки разом з торжеством загально-людських ідей поступу, свободи і рівності тих народів, з якими Україна звязана через економічні, географічні і етнографічні відносини; для того то Ваш нинішній юбілей єсть свято не тільки для України, але й для цілої Росії. Маючи за основу ту думку, що кожній людині мусить бути надано у всіх її справах так широко волі, аж поки вона не шкодить другому, Ви яко логічний наслідок цієї думки, утворили таку систему державного устрою, де кожен громадянин міг би і думати, не боячись робити виводів з своїх думок, і вірувати й не вірувати що йому хіть, і свої думки, на якій мові подоба, викладати чи словом чи письмом чи друком, і вільно до других подібних собі спілок лучитись задля матеріальних і моральних потреб. Для придоб же спільного державного життя і для обопільних відносин громадян і громад, Ви назвали плян законодавчої Ради, яка має лежати на виборній основі, а для убезпеки меншини, щоб більшість її не дивила, Ви строго обмежували загальнодержавні присуди, давши широке поле місцевим органам, аби таким робом забезпечити вільний розвиток розумовий і громадський дрібнішим кращим одиницям відрубно-характерним з-за причин етнографічних, географічних і економічних. Але такі суспільно-державні порядки Ви не вважаєте за конечний результат історії — Ви їх маєте лишень за потрібні сходи, по яких можна буде, за помічю відповідних елементів всіх країн і народів, прямувати уже до повного визволення робочих людей.

Розробивши, таким побитом, на довгі часи плян державного і соціального поступу своєму рідному краю і цілій Росії, Ви намітили і практичні засоби боротьби супроти теперешних обставин, це б-то розумове піднесення і поєднання морально громад задля здобутка вільної демократичної федерації, що має досягтись всіми засобами пропаганди, переважно же розповсюдженням ідей словом і друком.

З Вашої праці на українській і російській мові появилася ціла література непокалічена вожницями російських цензорів, де Ви з талановитою консеквентністю подаєте і розвиваєте ці високі думки, приймаючи до уваги всі одмови Ваших теоретичних супротивників, одкликаючись і роз'ясняючи з свого погляду всі з'яви громадського життя і рідної землі, і по других поступових країнах.

Легко зрозуміти та трудно, не переживши самому, як слід оцінувати ті обставини, серед яких протікала Ваша невтомна діяльність, повна самозречення, матеріальних бідкань моральних утрат і фізичних страждань (в атмосфері во-

рогування, нерозуміння і полохливости). Нехай же сей день буде Вам певним доказом, що Ваші ідеї не тільки належать будущині, але й тепер знаходять собі порозумілих прихильців; хай же за все вистраждане Вами нагородить Вас хоч мализною се глибоке співчуття не тільки дорогим Вам ідеалам, але й Вашій високоморальній особі, і хай воно довгі ще роки надасть Вам душевних сил, показувати думкам нашим дійсний напрям, а нашим силам — вірний вжиток.

Із Волинської губернії.

Високоповажний Михайло Петрович!

Безмірно тяжка, безпроглядна була б та хмара, що вкриває тепер наше життя, коли б не пронизувало її світло теї думки, теї праці, до якої беруща дужші, одважніші ватаги наші: та праця дає певність думати, що не все згинувало, що по правді ще не вмерла Україна! Таким правдивим ватагом нашим єсте Ви, велебний, велично-шановний Михайло Петрович. Тяжко працювати Вам самотному, тяжко жити на чужині; не всі розуміють Вас; та суть все ж таки земляки, що розуміють великість Вашого завдання, великість жертви, яку несете. Ви оддали своє життя, поставивши навіть долю сім'ї свої в залежність від Вашої непевної долі добровільного вигнання з рідного краю, долі борця. Розуміють се земляки Ваші і хотіли б, що б Ви знайшли полегкість у тій думці, що Ваша праця приносить уже сподіваний skutok: з'являють ся бо нові українці, виховані Вашим словом, просвітляється їх думка Вашою думкою, і просять вони Вас вірити, що пишні жнива дасть Ваша сімба, що далі все ширшатиме круг прихильників Ваших думок! Дайже Вам, Боже, побільше сили здоров'я, відповідно до сили Вашої думки і праці! Прийміте се найщирше бажання наше, разом з тихим привітом нашим.

Від старших Українців
університетського города N. N.

При всему нашому сучасному українському горі, що так різко визначається на загальному фоні гнітучої нас і світової скорби, ми одначе щасливі тим, що з нашого кола вийшов той, хто з'явившись 30 років назад на катедру київського університету обороняти засади просвіти, рівності і свободи, інтереси впровадження в життя вимагань істини та справедливости, вважив за потрібне проміняти сю катедру на нещасне, повне гірких тернин становище емігранта, аби тільки дати через се більший простір за для проповіді укоханих ним принципів, проповіді, що заснована на остатніх словах людської думки, проповіді, що загірвалася палким коханням автора до нас, до нашої рідної України і всьої людскості.

Були в Ваших словах не тільки нещадні докори нашим владикам і нашому державному ладу, що забивають народне життя в муках

безправя, бідоти і темряви, були в них гострі докори і всім нам, навіть і значним репрезентантам нашого інтелектуального життя. Боляче віддавались Ваші докори в наших серцях, але ми бачили в них поривання створити серед нашого народу ту міць, що перемагає весь світ не поліційною муштровкою громади, не грубою силою штиків та гармат, а вірою в правду та добро, встоюванням за свободу та рівність, коханням до невидючого гречкосія, відомостю, що для всіх людей, чи він раб чи він свободний, існує одна й та-ж істина, одна й та-ж справедливість. І ми оживали, росли, міцнішали під впливом Ваших слів, що досягали до нас на перекір всім застереженням вічно несплячої варті. І ми віримо, що слова Ваші не тільки межі нас, інтелігентів, але і серед людей в сірачині зроблюють ще багато для розвитку нашого народного скарбу. Через те ми дякуємо Вам за ті слова, думки і почуття, що Ви вже 30 літ сієте на убогу ниву нашого рідного українського життя. Через те ми і шлемо Вам тепер палкі та щирі бажання здоров'я і сил робити те, що ми так цінуємо, кохаємо та поважаємо.

Із Бессарабської губернії.

Глибокошановний наш земляче і вчителю!

Тридцять літ невтомне слово Ваше лунає по Україні, проповідуючи ідеї свободи і справедливості. 30 літ себезабутня діяльність Ваша прокладає шлях нашої родині до справдження сих великих ідей, і не Ваша вина, коли далеко ще до того, щоб досягти світлої мети, коли розумова темрява густо ще сповіває Україну, коли все ще так важкі кайдани українського народу. Величезна та праця, що випадає визволителям України від внішнього утиску і власної темноти, така величезна, що багато поколінь борців та працівників згублять на неї своє життя, але підвалини великої будови зложено, і ті підвалини положили Ви. Пригадавши, в яку добу російської історії випало Вам діяти, не можна досить дивуватись тому, що Вам поталанило зробить. При безпощадній всеросійській реакції, що зводила з світу людей енергічних, наводила вевіразний жах на хитливіх та неокріпліх, Вам доводилось бути одностайно і будовничим і чорно-робочим. Якою міцею теоретичної думки, яким хистом і практичним тактом треба було владати, щоб серед загальної ворожнєти революційної опозиції спокійно і міцно відзначити справедливую думку від непевних практичних заходів, доповнити однібічні доктрини, не боючись легковажного обвинувачення в відсталості, а з другого боку вибитись із загальних місць ліберальної програми, вложити в неї визначний практичний смисл і розвинути її до кінцевих наслідків. Шлях розумового, політичного і економічного визволення українського народу назначено Вами з такою логічністю, що жаден поступовий діяч на нашої родині не може йти другим шляхом.

Розумове піднесення мас, засвоєння європейських просвітних ідей, з якого боку вони б не досягали до нас спілка всіх поступових елементів на родині і по за нею для здобуття горожанської свободи, що забезпечує інтереси одиниць, країн та народностей, і на остатку боротьба на користь праці — от показані Вами етапи, по яких неминує потече українська історія. Хай ще мало прихильників Ваших ідей навіть на Вашій родині, але їм належить будучина, і ми не сумніваємось, що коли небудь Ваше ім'я займе високе місце в українським пантеоні, і кожний грамотний шануватиме в Вас одного з перших на Україні апостолів свободи, світла і гуманності.

Від молодіжі університетського города N. N.

Високоповажаний Добродію, Михайло Петрович!

Коли дійшла до нас радісна вість про Ваш 30-літній ювілей, то і в нас виявилась потреба висловити Вам подяку і бажання, не входячи в оцінку Вашої літературно-критичної діяльності, що з нашого боку було б занадто вже сміливо, а тільки вказуючи на те, що Ви зробили за для нас, яко української молодіжі. Ми добре знаємо, що наш голос в хорі українських голосів на Вашому ювілею буде дуже незначний, але-ж, повірте, вилився він від щирого серця.

Був колись час, коли українське національне питання не виходило по за межі уміркованого лібералізму. Такий стан не міг вдовольнити поступову частину суспільності, переважно молодіжі, котра, як звично, завше рветься до самих нових прогресивних ідеалів, через що більшість її кидала працю на національному українському ґрунті і переходила туди, де вона добачала більше світу і поступу. Прикладів, здається, не треба наводити: спогадаймо тільки російський соціально-революційний рух 70-ти рр., що захопив так багато українців, незадоволених вузьким шляхом української ідеї.

Так було до того часу, поки Ви, Високоповажаний Михайло Петрович, не доказали, що національне питання зовсім не перешкоджує загально-людським поглядам, навпаки: наша національно-українська ідея тільки тоді і виживе, коли стане au courant з загально-людськими поступовими ідеями. То сталося для нас спасенням.

З того часу, як Ви дали певну підвалину українському радикалізмові, поступова українська молодіж вільно зітхнула. Вона побачила, що, змагаючись за свою національну ідею, вона не встоює за регресом, як було раніше, а за свободою і поступом свого народу. Коли в останні часи число поступової молодіжі зросло і вона впевнилась в своїх переконаннях, то тому причинились Ви, і тільки Ви один. За це усе ми не можемо не скласти Вам великої

подяки і не побажати Вам від щирого серця здоров'я і багато літ життя, що б Ви ще могли побачити, як Вами вихована молодь піде під Вашим прапором на боротьбу за свободу і поступ рідної нам всім матери України.

Від гурту Українок університетського города N. N.

Високоповажаний Михайло Петрович!

І ми, український кружок, подаємо голос, вітаючи Вас в день святкування тридцяти літ Вашої чесної праці. Ви послужили Україні більш ніж якій іншій країні і від неї належить Вам найбільша дяка. Ви перший з українців поставили широко українське питання, звівши його з літературно-етнографічного ґрунту на соціальний і поєднавши його з питанням про політичну волю, економічну реформу і міжнародну справедливість, і сим Ви звернули увагу чужих людей на українське питання, а разом з тим показали самим українцям шлях, по якому вони мають вертатись в сім'ю культурних народів. Ви учили українців подавати руку згоди і допоміжати всім підневольним та закованим народам, не надіючись ні на чию „високу руку“.

Узброєний правдивою наукою, Ви завжди пам'ятавали і навчали, що правда мусить бути одна, як для мужика, так і для пана. І ніколи не чули ми від Вас лицемірного, нещирого слова, сказаного чи то для користі, чи для слави, чи то страху ради. Ви завжди боролись проти всякого фанатизму, ортодоксії і національної виключності. Вам Україна не заслонила світу, Ви ще їй показували його, і то не в вузькому віконці, а на просторі, при світлі науки. Ви кликали всіх поглянути на той широкий світ, та досі ще не багато хто озвався на поклик Ваш. Хай же тепер, в сей великий день, Ви доневітьесь, що голос Ваш не був голосом волаючого в пустині, що й в далекій чужині Ви завжди були близькі. Хай же довго ще лунає Ваш правдивий, щирий голос, знаходячи собі відгук та відповідь і в слові, і в ділі.

Від незвісних авторів.

Шлемо Вам щирю дяку за Ваш труд, давший нам ясно зрозуміти самий вірний, прямий шлях до доброти людських відносин, найширшого ідеалу, найкращого строю державного, во всіх найширших подробностях, для повної змоги проявлення чоловічого розуму і серця. Ні у кого другого уталантованного писателя ми не знайшли такої широти, консеквентности, як самого ідеала будущего, так і способів праці для досягнення світлого будущего.

Од повного серця шлемо Вам дяки і прихильности свої до чоловіка, котрого цінимо і любимо, як працівника-учителя, передавшого нам свій світлий повний світогляд і ставшого

нам самим ярким приміром чоловічої, працюючої і мислячої истоти.

Від прихильників і ровесників.

Високоповажаний Михайло Петрович!

Все тяжке лихоліття, коли Україна гине під тягарем загально російського і властиве-українського безправ'я та викликаного ним приниження громадської ініціативи і громадського самопізнання, сумний український патріот спиняє погляд на Вашому житті і праці з почуттям найглибшої і найщиршої поваги, шануючи в Вас найдостойнішого сина України. Українська ідея, що стояла раніше головно на етнографічно-історичному ґрунті, прибрала в Ваших творах виразний політичний характер, Ви зовсім певно поставили ту думку, що український рух не може мати прийдешности, не може стати потужною громадською силою, поки в Росії не буде забезпечена політична воля; Ви розуміли сю волю, яко волю національну, крайову, автономну і кликали до збудовання сеї волі і державну-пануючу народність великоруську, і на рівні з нею всі інші, в сумі ще більше численні, народности Росії. Чинили Ви сей поклик, щоб осягти загальний всім інтерес і що б завчасу забезпечити ту сподівану волю від болячки централізму та обрусительства. Таким способом Ви становили політичну волю Росії під оборону федералістичного строю всієї північно-східної Європи.

Але Ви вимагали для Росії не тільки волі децентралізаційної, але і волі демократичної, найшвидших і рішучих реформ економічних і просвітніх, яко переходного ступня до живої участі в соціалістичних ідеалах, що захоплюють де далі все більше і глибше цивілізований світ. Так утворили Ви не яке небудь вузьке кружкове учення, а колосальну програму для маси племен і ряда поколінь. Ваші твори, на скільки вони проникали в громаду, освічували їй і шлях самопізнання, і шлях діяльності, бо при Вашій талановитості і Вашому розмаїтому знаттю європейського і загально-російського життя та думки, Ви дали Вашій програмі і дуже гарну теоретичну основу і багато найкористніших практичних порад.

Ви, українець з роду, український радикал з переконання, Ви створили скільки дуже кошовних робіт по досліді українського народного життя і історії. Сими і всіма іншими Вашими творами Ви будили соціальне і національне самопізнання української громади, але при сьому Ви ніколи не сплямили Вашого українства вузькістю, нетерпимістю, або якою негідною проповіддю заїдання законних прав інших народностей задля звеличення своєї властної. Ваш націоналізм завжди був поступовим, завжди в згоді з вимогами міжнародної справедливости, завжди служив найбільш просвітним, найбільш вільним завданням часу.

З такими великими вимогами Ви звертались і до наших братів Русинів в Галичині;

там, як і на Україні, Ваші заслуги не менш варті поваги. І як українцям Ви радили братися до спілки з поступовими людьми інших народностей, аби разом доходити зміни Росії на лад політичної волі та демократичних реформ, так само й Русинів в Галичині Ви заохочували заходити в спілку тільки з поступовими партіями славянських і неславянських народів Австрії, що б теж за одно з ними домагались демократизації Австрії, бо се конечна умова для політичного, економічного і просвітнього підвищення русинської народности ніким не бороненої, найбільш крестьянської.

Для сього Ви пильно доглядалися до ходу громадського розвитку в Галичині і брали живу участь в праці галицької преси. Поряд з тим Ви звертали увагу Українців на те велике значіння, яке повинна мати тепер для них Галичина, — сторона, де українська інтелігенція, — поки в Росії ще нема політичної волі, — може організувати свої сили і, навпаки пануючому в Росії режиму, все-ж хоч по часті, але вже тепер уводити свій народ в сім'ю цивілізованих народів Європи. Ви брали, таким способом, Українців з Русинами, робили їх співробітниками в інтересах визволення Росії і всього славянського світа, і сим виводили Ви українську справу з первісного занедбання, а разом з тим будили до неї інтерес та симпатії кращих людей Росії, Славянства і всього цивілізованого світа.

Але, що б осягти такого skutku, Вам не можна було оставатись в Росії серед безправья людини і слова; Вам треба було вільного слова на вільному ґрунті, і для сього Ви, по власній охоті, емігрували з Росії, що для Вас, чоловіка сімейного, і без жадних забезпечених достатків, було звичайне кроком дуже тяжким. Але се Вас не злякало, як не злякали і всі інші однаково неминучі наслідки задуманої Вами гострої, упертої боротьби. Вибравшись из Росії в вільну сторону, Ви поставили там Вашу корогву грізно, безсторонно, однаково вдаряючи Вашою дугою критикою на всіх необачних та несовісних людей чужих, а часто й своїх. Все оце створило Вам безліч ворогів та прикrostів, а люде, близькі Вам, добре знають, чого стоїли Вам ці вороги та прикrostі. Треба було мати глибоке моральне коріння, живо почувати гідність власну, міцно проймаєсь величностю замислів, що б не вступитись перед натиском всіх цих ворожих обставин, щоб, не сказати вже, зректись діла, але хоч би тільки не спустити тону, не ослабити критики, не низити програми. Але за те Україна і шанує Вас тепер, як найзавзятішого свого борця. Русино-українська ж радикальна партія Вам найбільше завдячує своє значіння та гідність. Вона ще слаба матеріально, але міцна широкостю, осмисленностю та справедливостю своїх замислів. Їй належить прийдешиє, і в її переможнім тріумфі завжди буде для Вас почесний спогад.

Миж, Ваші прихильники і більш чи менш Ваші ровесники по літах, святкуючи тепер 30-

літній юбилей Вашої суспільно-наукової діяльності, скажемо Вам від щирого серця: нехай продовжиться життя Ваше, таке жадане для нас і користне для України, нехай стане воно самим нам за одушевляючий приклад того, як не старітись душею при наступаючих старощах, бути завжди невідкупними в діяльності та переконаннях, та нехай воно поможе нам і померти, як слід щирим українським робітникам, на громадському посту, на сторожі інтересів дорогої всім нам України.

Від університетської молодіжі
в Н. Н.

Високоповажаний Михайло Петрович!

В день тридцятилітнього юбилея Вашої літературно-політичної діяльності, кожда людина, що не тільки на нашій рідній Україні-Русі живе, але і на всьому просторі Росії, мусить шанувати Вас, яко широко-освіченого, сталоного та одважного борця за зміну політичного і соціального строю Росії, як що тільки ся людина цікавить громадським життям і не мириться з сучасним станом справ. І ми прилучаємось до сього святкування, хоч воно потьмарилося в наших очах гіркою думкою про неможливість обходити сей день одкрито та урочисто, як того варте Ваше значіння. Поряд з тим ми хочемо вказати причини, через що власне Ви нам такі дорогі.

Працюючи невпинно найбільше на користь свого рідного краю Ви перший широко і як слід поставили українське і в загальні національне питання в Росії, вказавши с погляду наукових принципів на конечну залежність рішення сего питання з рішенням і політичного і соціального питання в Росії. Вам власне належить поважна проба вияснити на основі історичних пісень політичний і громадський світогляд українського народу. Ви завжди і скрізь вказували на те, що історія України є частиною загально-європейської історії та що народ український повинен займати не останнє місце в сім'ї європейських народів. Ви близьке познайомили в літературі з усім українським народом як російську, так і західно-європейську громаду. Боронячи прав українського народу, Ви взяли на себе працю редакторську коло першої політичної української часописі. Ви вказали і на те значіння, яке повинна мати Галичина для України. Галичина, дякуючи своєму більш вигідному політичному становищу, дала можливість проводити в життя Ваші принципи, що стали основою програми нової русино-української радикальної партії. Але праця Ваша мала велике і загально-російське значіння: Ви вияснили відносини окремих країн до держави і межі собою і вказали найблизше їх завдання. Ви доказували конечність вільного єднання гуртових протестуючих елементів для осягнення політичної волі, сеї конечної умови дальнішого економічного і духового розвитку.

В сему напрямку Ви зробили пробу скласти найбільш цільну політичну програму, основану на принципах волі людини, широкого демократизму, децентралізації та федералізму при автономії окремих національних та інтернаціональних груп.

Поважаючи Вас, як попереднього політичного борця, ми не можемо не склонятись перед Вами, як перед людиною. Ми з глибокою повагою відносимось до Вашої неслабіючої енергії, Вашої толерантності до Ваших політичних суперечників і Вашої цілковитої чесноти.

Віддаючись з цілою енергією кожному ділові, Ви разом з тим з неслабіючою увесь час цікавістю відносились до нових питань життя і літератури.

Нехай же Ваші сили не знемагають багато літ, щоб Ви, як і дотепер, високо і міцно держали прапор „просвіти і волі“, що поставляє на дорогу і скликає борців на користь нашого рідного краю, і аби й Ви побачили широке розпросторення Ваших ідей, а Русь-Україну на певній дорозі до кращого політичного та соціального стану.

Глибокоуважаемый Михайль Пегрович!

Вь этот день, исполненный глубокого значения для Вас и для нас, позвольте и нам, Вашим читателям и почитателям, к поздравлениям Ваших земляков присоединить свой сердечный привѣтъ и пожелания, чтобы еще долгие годы не смолкал Ваш голос, чтобы скорѣй наступило время, когда тѣ идеи, которымъ Вы 30 лѣтъ служите, могли бы получить распространение, соответствующее ихъ достоинству, наконецъ чтобы въ общественной эволюции эти идеи завоевали себѣ подобающую роль.

Позвольте намъ на этомъ мѣстѣ хоть въ нѣсколькихъ словахъ намѣтити, за что именно мы такъ высоко ставимъ Вашу общественно-литературную дѣятельность.

Вашъ глубокий умъ внесъ въ революционно-оппозиционную мысль ту поправку, въ которой она, по нашему мнѣнію, наиболее нуждалась. Настойчиво и послѣдовательно указывали Вы, что ближайшею задачей русскаго общества есть преобразование нашего политическаго строя на началахъ гражданской свободы, демократизма, автономіи и федерализма. Вы учили насъ, что это преобразование, какъ и всякій новый моментъ въ исторіи, не можетъ быть достигнуто усилиями, даже героизмомъ отдѣльных лицъ и группъ, что оно должно найти основаніе въ интересахъ извѣстныхъ слоевъ общества, что поэтому каждый шагъ на этомъ пути есть результатъ взаимодействія внутреннихъ силъ всего общества. Вамъ, наконецъ, воевой нашей цензурной и безцензурной печати, принадлежитъ единственная серьезная попытка начертать опредѣленными контурами будущія политическія формы нашего государства.

Можетъ быть, не менѣ Вашей теоретической мысли, поучительна другая сторона Вашей дѣятельности, именно то безстрастіе, безкорыстіе и твердость, которыя во всѣ эти 30 лѣтъ отличали Ваше общественное поведеніе. Неуклонно слѣдуя разѣ намѣченному направленію, Вы никогда не оставались равнодушны къ возраженіямъ противниковъ, внимательно всматривались въ новыя явленія общественной жизни, старались безпристрастно оцѣнить то и другое и, исправляя частности, безпрерывно очищали и возвышали свою теорію. Увѣренный въ своей нравственной силѣ, безгранично преданный своимъ идеаламъ, Вы ради нихъ приняли на себя тяжесть добровольнаго изгнанія. Окруженный враждой фанатическихъ противниковъ, часто не стѣснявшихся въ средствахъ борьбы, позорно покинутый на серединѣ пути своими малодушными и ограниченными сторонниками, ¹⁾ Вы не побоялись остаться одни, твердо помня, что „тотъ, кто хочетъ побѣды своимъ идеаламъ, не долженъ бояться нѣкоторое время остаться не въ модѣ“. Въ наше время, когда мелочи и терніи ежедневной жизни заглушаютъ въ человѣкѣ все кромѣ желудочныхъ соковъ, такая жизнь, какъ Ваша, достойна того, чтобы на долго служила образцомъ жизни общественнаго дѣятеля.

(Сей адресъ підписало 44 чоловіка, — людей різнихъ місць і народностей Росії: Великорусів, Українців, Польків і др.)

Із Чернігівської губернії.

Високоповажаний Михайло Петрович!

Святкуючи нині 30-річний юбілей Вашої громадської і наукової діяльності, ми шануємо сим людиною, що цілкомъ посвятила себе на оборону діла, яке особливо обездолене злимъ ходомъ історії, яке такъ мало ще придбало собі певнихъ борцівъ, такъ мало ще підтримано навіть крацими синами країни, діла, — що віщує въ прийдешніхъ поколінняхъ прекрасний всебічний розвитокъ силъ українського народу, тепер же обіцяє его борцямъ тільки скорііюни, мильйонъ страждань.

Чи багато знайдеться на європейській землі народівъ, такъ негараздъ поставленихъ въ історії, якъ нашъ український нарідъ, що вєлавивъ себе страшною і довгою, віковою та повною героїзма боротьбою народнихъ масъ, які вимагали для себе внутрішньої рівноправности, не бажаючи визнати надъ собою панівъ, і нарешті зломлений таки віковичнимъ натовпомъ ріжнотанітнихъ ворожихъ обставинъ? Тоді въ українського народу одібрано було все, чого вінъ зъ такою упартістю і самопожертвою добивався цілими віками, і вінъ опинився въ сучасному своєму безправстві, не тільки одинаковому у нього зъ усією Росією, але й побільшеному ще спеціально українськимъ безправствомъ. Такимъ подвійно пригноблений український нарідъ тимъ менше може сподіватись на краще для себе прийдешнє, що за

¹⁾ Сей осудъ не зовсімъ точний М. П.

згубою ним політичної незалежності стала губитися і національна свідомість в культурних его верствах, що все більше вступали до табору державно-пануючої народності, дякуючи чому, на користь українському народу не може цілком утілізуватися і вся належна йому частина просвітно-визволяючого капіталу, що, як не як, все ж таки розростається і в сучасному російському суспільстві.

Такі лиха українського народу, і Ви пішли з ними на саму рішучу боротьбу.

Незразно вірний українській ниві, Ви зуміли, як ніхто перед Вами, імпонувати українську ідею, яка засновувала ся перед Вами на етнографічних та історичних датах, в Ваших же творах придбала собі дальніші заснування в ясных вимаганнях особистої та громадської свободи, в вивченні межі-славянських відносин, в признанні головного значіння в житті народів економічних питань, що все вкупі обернуло, таким чином, первістне українолюбство на величню справу повного, всебічного визволення українського народу, і Ви присвятили себе цьому ділу цілком, з усією любов'ю та самопожертвою, віддавши йому Ваші світлі даровання і широкі знання, Вашу працю і дужість, покинувши для нього і саму родину, що б далеко від неї, але ж при вільних умовах слова, працювати на користь її визволення. У всьому Вашому поведженні видно, таким робом, людину цілковиту, яка так органічно злилась з дорогами її ідеями, що їй не знайти спокою, не придбать життєвого зиску, не служучи сим ідеям, що їй безмовно треба робить для панування сих ідей, не дивлячись ні на які жертви, ціною яких би не було особистих згуб та страждань. І коли така прекрасна діяльність не дала ще досить бажаних наслідків, то головна тому причина в надзвичайній трудності, з якою досягають Ваші твори в зневолену Україну, трудності, що, звичайно, не від Вас залежить.

Розуміючи, що українській нації, яко архимужицькій, личить більш ніж кому-небудь сподіватись виключно на себе, Ви перш за все і більш над усе закликали Українців до придбання прав, що складають істоту політичної свободи, завжди пояснюючи при сьому, що добути ці права Україна може тільки разом з другими країнами Росії, тільки через спільний натовп на уряд, зроблений з ясно-свідомою програмою, ся-ж програма, на Вашу думку, мусить бути федеративна, з визнанням повної рівноправності всіх країн та національностей, і неминуче демократична, як в політичних так і в економічних пориваннях народа. І першим кроком до виконання такої програми мусить бути заснування по всіх країнах Росії і серед всіх її національностей політичних спілок, які вже й складуть із себе федерально-демократичну партію, котра і візьметься за діло обертання Росії в дійсно свободну з політичного боку країну. І знов таки Ви при сьому зуміли, як ніхто перед Вами у Росії, з'ясувати на зразках західно-європейського життя, і справжню істоту і справжню охорону політичної свободи,

а на фактах із життя Росії та України найбільш придатні засоби до зреалізованннн сїї свободи в нас і особливо видатну в сїй справі роль українського народу, як головного чинника в з'єднанні плебейських народностей, заступників краюї та національної свободи проти народності великоруської заступниці державного і національного централізму.

Переходючи тепер до Русинів у Галичині, ми й тут знаходимо вжиток тих же основних Ваших поглядів. Конституціоналізм Австрії і не міг їх значно одмінити, бо Ви легко побачили, як далеко ще Австрії до того, що б стати дійсно вільною державою, що їй ще бракує не тільки скільки небудь справедливої системи виборчої, але й таких елементарних річей, як воля печаті, зборів і одвічальности за беззаконні нерезонні арешти, і що найбільше траплять на таких хибх австрійської конституції Русини, яко теж архимужицька нація, за котру нікому заступитись і котрій теперішні австрійські порядки не дають самій заступитись за себе. Ви, таким побитом, зрозуміли, що найпекуче питання для Русинів Австрії перш усього змінити і доповнити конституцію 1867 р. так, щоб народи Австрії справді могли дбати про свої справи, для чого Русини і мусять вкупі з своїми сусідами славянськими і неславянськими невідложно і рішучо виступити за безпосередне загальне виборче право, без котрого вони зостануться завше придавленими політично і національно. При таких поглядах Вам, певно, були особливо несимпатичні і підлагали Вашій особливо гострій полеміці ті з русинської інтелігенції, які все ще зостаються в розумінні, що народ їх дійде свого права не рішучою боротьбою за нього, а вислугою перед урядами та панамі. Таким то чином, Ваша діяльність в Галичині прямовала переважно до створіння радикальної партії в її максимально-можливих вимаганнях, як політичного так і економічного інтересу, — партії, що хоче обівертисн на русинський демос і сподівається його імьям провести в крайовий сойм і державний парламент послів, котрі сміливо і правдиво могли-б заявити його інтереси, а в місті з тим, поки Українці в Росії не мають ще політичної волі, заявити світові і інтереси всієї русино-української нації і правдиві цілі свідомих Українців в Росії, як в Австрії. Але ж через те, що великою перепорою, до успішного розвитку такої діяльности у Галичині слугує тепер мализна сил з інтелігенції, котрі здібні там приєднати до табору радикального, економічна біднота тих сил а також на перших порах і мализна вже збудженого в радикальному напрямку елементу селянського, також при єго бідноті, то Ви оберталися за допомогою до Українців, радіючи їм підтримати галицьких радикалів і матеріально і морально, доки ті не окріпнуть о стільки, що зможуть уже і сами стало триматися на політичному полі, не обертаячись до допомоги Українців. Та і взагалі Ви ясували при сьому і, звичайно, з властивою Вам талановитістю, яке величезне значіння для

Українців, що не користуються ще політичною свободою, повинна мати Галичина, країна для них сусідня, рідна і, як не як, все ж таки конституційна. І треба засвідчити, що Ваші твори, оскільки вони досягали в Україну, повсюдно будили в ній цікавість до галицьких справ, викликаючи вкупі з тим і свідомість потреби для свідомих Українців купувати до якого часу в Галичині все, що говиться нині во Христі та Царі жандармською Росією. І се зближення Галичини та Буковини з Україною, досі так мало відомих одна другій, складають одну з кращих Ваших заслуг. Річ іде тут не про одну національну добродійність у Русинів у Галичині, але також і про власні вигоди і при тому невідложні на далеку будучину. І тепер дуже вже не безкористо буде і для України, коли в Галичині міцно складеться селянська радикальна партія, і коли в галицькому соймі і віденському парламенті і в австро-венгерських делегаціях посолів являться цілком незалежні посли від русинського демосу і нації, котрі будуть боронити інтереси свого демосу і нації, а також заявляють перед усім цивілізованим світом потреби всієї русино-української нації. Лихо українських інтелігентів, що часто мають і національні почування і демократичні поривання, складається не з одного тільки зовнішнього державного втиску, але і з властивої їх психології. Обезкуражені, вони не бачуть українського ґрунту, не вірять в українську програму. Галицькі справи, гаразд поставлені, притягаючи до себе увагу і співчуття Європи та Славянства, імпонували б самим благотворним впливом психології таких обезкуражених Українців. Але хай буде дозволено, святкуючи нині юбилеєм таку поважану нами діяльність, вимовити і наше побажання, що б швидче заміщений був той пропуск у нашій справі, що так справедливо засмучує певних Українців. Ми розуміємо Угорську Русь, що все ще зістається без поступового впливу Русинів та Українців, хоч за своє безмірно нещасне національне та соціальне становище повинна була б вона викликати до себе нашу переважну увагу і дбальість. Хай Русини ініціюють з Галичини, ми ж їх підтримаємо з України. Бажалося би від щирого серця Вашим прихильникам, що б до Вашого ім'я славетного діяча українського та галицького можна було б приєднати наймення також славетного діяча і угорського.

Із Харківської губернії

Дорогий Михайло Петрович!

Позвольте і нам, жителям глухого кутка землі української, прийняти участь у шануванні Вашої 30-літньої енергійної і важкої діяльності в користь нашій батьківщині, як особисте признание за „хрепіння духом“, так і признание товаришів, розкинутих у глуші і проявляючих себе в напрямку, Вам сімпатичному.

Ми шануємо в Вас федераліста. Ваша політична програма, являючись виводом на осно-

ві всестороннього аналізу конкретних умов життя російської імперії, тільки визначається тверезістю від інших, популярних у Росії, централістичних, метафізично-філософських революційних напрямків.

Як українець, на примірі України, Ви всестороннє вияснили ідею областного і національного федералізму і способи її проведу в життя, проявивши в данному случаю всю силу Вашого публіцистичного таланту: Ваші етнографічні й історичні праці вказували в минулому битовому і історичному житті нашого народу данні для реалізації сімпатичних Вам ідей; обширне знаомство з минулим і теперішнім життям Росії і Європи, вкупі з живими й чуткими відносинами до біжучих інтересів єго, завше вірно намічали ту позицію, в котрій повинні стояти ми, Ваші земляки; до того ж і бадьорий ентузіазм проникаючий усі Ваші праці, чимало помогли сильному впливу їх на свідомість. В тому впливі Ваше єдине в своєму роді по величині значіння для України.

В тойже час тільки Вам Україна обов'язана тим положінням, котре вона може заняти серед народностей і областей, що складають Росію, ску Імперію, як країна, що вперше підняла справу про політичну форму, найбільш вдовольную справедливості і оберігаючу інтереси „неісторичних“ народностей

Під Вашим впливом повстав, виріс і окріп той радикальний напрямок у Галичині, що забезпечує розвиток і являється завдатком змоги практичного розв'язання справи про свободу нашої батьківщини. Ви показали, яку роль і значіння може мати Галичина в ділі нашого народного руху; через Галичину, Ви ввели українську справу в між славянські круги.

З рідким талантом і завзятістю, Ви популяризували в Європі ідеї українства, як головного фактора ідеї демократичного федералізму, ідеї скупління „неісторичних“ народностей в інтересі загальної свободи і розвитку Росії.

На нашій Україні Ви завше йшли попереду, не ступаючи на путь національного шовінізму, завше признаючи гарні боки ворога і, будучи українським націоналістом, рекомендували вчитись і переймати все краще, що єсть у інших народностей, — і в загалі зв'язували український національний рух з найпрогресивнішими ідеями віку, чим заінтересували і стали притягати сімпатії до того руху не тільки серед кращих людей Росії і Славянства, а почасти і в Європі.

Годі не боліти душею, — показуючи ту моральну обстановку, в котрій Вам приходиться працювати, будучи в стані політичного емігранта, відорваного від батьківщини, котрій Ви беззавітно віддані, і се тим більше, що сама еміграція не була для Вас актом самоспасіння, а витікала тільки з бажання знайти підходячі умови для вільної діяльності. Хайже хоч слабою тінню полекші буде Вам та глибока сімпатія і пошановання, котрими проияні

ми, виховані на Ваших працях і, по змозі працюючи на Україні в інтересах українського народу.

Женева, 12 Дек. 1894 р.

Душею і серцем ми з Вами чествуєм тридцятилітє праць нашого земляка і учителя, Михайла Петровича Драгоманова, на полі все-світньої науки, — волі, культури і добробиту нашого українського і звязаних з ним народів.

П. Дашкевич (студент медицини)

А. Ляхощкий.

Paris, le 16 décembre 1894.

À Dragomanov, patriot ardent, travailleur infatigable, homme politique intègre, vaillant défenseur de l'idée démocratique et fédéraliste pour ce jour de jubilé, hommage et salut par ses compatriotes, amis politiques et personnelles, résidant à Paris

Théodor Vovk.

(Переклад)

Париж, 16 дек. 1894

Драгоманову, гарячому патріоту, невтомимому робітникові, чесному політичному діятелеві, мужному захиснику ідеї демократичної і федералістичної, в сей день юбілея поклон і поздоровленє, від его земляків, приятелів політичних і особистих, проживаючих у Парижі. Федір Вовк.

Лондон, Сент. 14, 1894.

Какъ русскіе социалисты, политическіе единомышленники и личные друзья Михайла Петровича, мы считаемъ своимъ долгомъ и дорогимъ правомъ присоединиться къ торжеству, которымъ наши украинскіе братья и товарищи собираются почтить его тридцатилѣтнюю литературную и политическую дѣятельность.

Михаилъ Петровичъ былъ и остается украинцемъ душою и сердцемъ. Но живая и горячая любовь къ своему родному народу ни на одну минуту не дѣлала его узкимъ націоналистомъ. Напротивъ: она была именно той силой, которая побуждала, поддерживала и укрѣпляла его въ его многотрудной борьбѣ за освобожденіе всего русскаго народа. Онъ принадлежитъ всему русскому племени, всей великой славянской семьѣ въ такой же мѣрѣ какъ своей Украинѣ. Украина, давшая намъ величайшаго изъ нашихъ художниковъ слова, основателя русской беллетристики, и множество первоклассныхъ поэтовъ, артистовъ, музыкантовъ и ученыхъ, можетъ гордиться тѣмъ, что въ трудную эпоху формировація политическихъ партій въ Россіи она выдвинула одного изъ крупнѣйшихъ политическихъ мыслителей нашего времени, который болѣе кого либо изъ современниковъ способствовалъ выведенію русской революціонной ин-

теллигенціи изъ того идейнаго хаоса, въ которомъ она находилась лѣтъ пятнадцать тому назадъ.

Сознательно или безсознательно, охотно или затыкая уши, русскіе революціонеры почти всей своей массой идутъ по тому пути, который Драгомановъ предвидѣлъ и не переставалъ указывать съ первыхъ дней своего появленія за границей. Многіе изъ его практическихъ положеній и указаній, основанныхъ на подробномъ изученіи политическаго организма современной Россіи и на глубокомъ знаніи политической исторіи передовыхъ народовъ образованнаго міра, до такой степени опережаютъ событія, что могутъ быть оцѣнены и утилизированы только послѣ свершенія политическаго переворота, который дастъ Россіи возможность организовать и устроиться сообразно своимъ желаніямъ и потребностямъ. Они могутъ быть названы его политическимъ наслѣдствомъ, завѣщаннымъ потомству — надѣмся, не весьма отдаленному.

Мало людей, за которыми исторія признастъ подобныя заслуги.

Какъ современники и свидѣтели его многолѣтнихъ усилій прибавимъ только одно. Въ практическомъ дѣятелѣ, въ политическомъ писателѣ, имѣющемъ дѣло не съ отвлеченными теоріями, а съ жгучими вопросами дня, человекъ не можетъ быть отдѣленъ отъ мыслителя. Чтобы неуклонно вести свою ладью по разъ начертанному пути среди бури политическихъ страстей, не достаточно быть мыслителемъ сильнымъ мыслью. Для этого нужна сила духа, нужна масса гражданскаго мужества, нужно то духовое безстрашіе, которое дается только людямъ безупречно чистымъ предъ собственной совѣстью, безусловно строгимъ къ самимъ себѣ.

Глубоко уважая и цѣня въ Михаилѣ Петровичѣ писателя, мы въ такой же мѣрѣ цѣнимъ и чтимъ въ немъ человека и гражданина. Не считаемъ возможнымъ распространяться на эту тему въ письмѣ, которое быть можетъ будетъ читаться публично. Скажемъ только, вмѣстѣ со всѣми кому довелось знать его близко, что мы затруднились бы сказать, которую изъ этихъ двухъ его сторонъ мы ставимъ выше.

Отъ души присоединяемся ко всѣмъ благимъ пожеланіямъ, которыя будутъ высказаны нашему дорогому другу и товарищу его ближайшими сотрудниками и земляками.

Сергѣй Степнякъ

Егоръ Лазаревъ.

Підписую не тільки як „руський соціаліст“, у загалі „політичний однодумець“ і чоловік особисто глибоко шануючий М. П. Драгоманова, а і як українець, бо „вірую й ісповідаю“, що кожний крок наперед у політичній самосвідомості, поступі та єдності могого рідного українського народу є теж крок до щастя не тільки усіх народів, що населяють Росію, а і всього чоловіцтва. Тільки при політичній самосвідомості, народній геній може внести в скарбницю вселюдської цивілізації те оригінальне, що присуще данній народності, і от чому я ставлю високо і шаную всім серцем діяльність М. П. ча

в Болгарії, і в Галичині, де він діє на добро усьому українському народові. Честь йому, чесному українцю і доброму демократу!

Ф. Волховської.

Адреси і телеграми із Галичини і Буковини.

Бортники (Товмацького пов.) 11.
грудня 1894.

Високоповажаний Пане Редактор!

З найбільшою радістю повиталисте мене веселю новиню, що на 16 грудня с. р. відбудеться радикальне віче у Львові і то само літературні вечірники в честь Високоповажаного Михайла Драгоманова; а ще більше тішить мене того, що після віча відбудуться перші загальні збори новооснованого просвітнього товариства „Поступ“, що наша радикальна партія буде мати своє жерело просвітне. А по моїй думці, най би се товариство видало в перший раз книжку Стосунки віри до розуму (Конфлікт віри з наукою Дрепера), з котрої був би для нас найбільший хосен.

По найбільшим смутком є для мене, що я не можу на сім славнім вічу учасником бути, а то з тої причини, щом вже від довшого часу слабій, по ми уже троха ліпше; коли буду міг бодай троха ходити, то може ще прибуду на віче.

Однакож посилаю мою адресу і желаю як найславніше і найкраще відбутися се славне віче і також збори „Поступу“, на хосен, на честь і славу нашій радикальній і інтелігенції і рускому народові, — а я хоть нині тілом не можу бути, то духом я раз на завше буду з Вами аж до згону життя.

Ваш приятель і одномишленник

Іван Бородайкевич (селянин)

У Львові, 16 грудня 1894.

Двацять кілька літ назад теперішні чільні мужі, визначні роботою в хосен руского народа були молоді, як ми тепер. Вони мали прохоче, що треба новими стежками йти тудя, де дніє, а Ти явився перед ними з світочем науки і правди та вказав їм, куда треба йти, як треба йти, на стрічу розвидняючому ся дневи.

Се перша велика заслуга Твоя, будителя того руху, котрим іде жите інших народів, з всіма его обявами. Вагу тої заслуги ми розуміємо і цінімо. Ти не ограничився на вказуванє тіней, на критику, але Ти позитивні клав програми і сам брався за діло, стаючи в ряд з охотниками, коли між тим спосібність до праці і витревалість висувала Тебе на перед. Се ставить Тебе в перший ряд робітників суспільних.

Аби сповнити весь Твій заповіт, мусять поодинокі громади в відрубних напрямх ділати. Ми звернемо увагу на Тебе як на ученого в щоденнім розуміню того слова (бо ж наука власне єсть сим субстратом, на котрім повинні розвиватися всі обяви життя) і пригадаємо собі, що Ти яко учений маєш славу у

„Народ“ нр. 1 і 2

народів європейських, котрі з признанєм і почесстю глядять на твою працю.

А тепер ми нагадаємо собі, в яких Ти обставинах працюєш. Ах! Ти живєш житєм заточника, найбільший з сучасних Русинів поза границями Вітчизни, котрій найревнійше служиш! Далеко від людей, котрі Тебе розуміють і спільно з Тобою працювали б — трудниєся самотний. От як Ти служиш ідеї! Се ставить Тебе на педесталю святости.

З нагоди нинішнього свята вискажуємо Тобі наше признанє і почессть та заявляємо, що бажанєм нашим єсть працювати над ділом, Тобою початим, і в спосіб, через Тебе показаний, а високий примір Твого посвячення для ідеї будем все мати перед очима.

Галицька академічна руска молодіж.

Серафимці, городенського пов.

Честь і слава Михайлови Драгоманову, що перший наворачув нашу інтелігенцію до праці над темним робітним народом.

Честь Тому, що помимо всяких переслідувань, навіть зі сторони своїх, трудиться не утомимо уже 30 літ для простого народа!

Тобі має завдячити руский нарід, що пізнає, хто єму приятель, а хто ворог; жий же та трудися для нас селян, ще довгі літа, а заплатаю для Тебе най буде дяка тих, для котрих працюєш!

Честь і слава Батькови руских радикалів! Селяне-радикали села Серафимці: Левко Бачинский, Юрій Бачинский, Георгій Мулярчук, Николай Шльомкевич, Георгій Бурнадз, Іван Яшан, Іван Онуцкій, Василь Новак, Іван Бучовский, Іван Шльомкевич.

Супранівка, к. Підволочиск.

Славний і Достохвальний Виділе „Народної Воли“!

Засилаємо Вам наше щасті Боже, що-сте скликали хлопеке перше віче у Львові і засновали товариство „Поступ“. Також дякуємо Вам за поясненє о діяльності Михайла Петровича Драгоманова. Доси ми не знали, хто він такий був, аж з „Хлібороба“ нра 22 і 23 довідалися о его житю і діяльності для України-Руси і Галичини. За що засилаємо Вам: щасті Боже

Вічови:

Перше було хмарно, хмарно, тепер проминуло, Бо у Львові перше хлопеке віче ся відбуло.

„Поступови“:

І на всюю Галичину сонце засіяло, Бо в Львові ся товариство „Поступ“ завязало.

В честь Драгоманови:

І вечірки славні, славні в память Драгомана — Честь велика, многа літа, від нас Му віддана.

Микола Черкас, Ілько Пристайко, Андрей Гуцайлюк і Кіндрат Гурний.

Самбір 16го 12 1894.

Жаль ми, що не могу прибути на днешнє торжество в честь славного Михайла Драгоманова, котрий вказав всім Русинам дорогу до ліпшої будучности — дорогу праці, науки і поступу. Дай Боже, щоби з днешнім дньом всі Русини вступили на тую дорогу.

Др. Корнило Чайковский.

Коломия 16. гр. 1894.

Пробуджені з нужди і гнету морального мужики шлють своєму апостолови щире спасибіг за вказанє дороги до громадського єднаня, матеріяльного і духового здвигненя селянства.

„Народні Спілки“.

Коломия, 16. груд. 1894.

Великому учителеви правдивого поступу і освідомлення мас народних шле щирий привіт Редакція „Хлібороба“.

Коломия, 16. груд. 1894.

Немогучи явитись лично, прилучаємось до святкованя юбілея неустрашимого, глибоко свідомого борця за поступ, свободу і волю Руси-України.

Др. Володимир Кобринский, Іларіон Гарасимович, Міхаліна Гарасимович, Др. Александер Кульчицкий, Ганна Данилович, Корнило Березовский, Нестор Яворовский, Іполит Левіцкий, Олекса Печерский, Тома Печерский, Кирило Генік.

Чернівці, 16. груд. 1894.

Великому двигателеви поступу на Руси-Україні, славному ученому а своєму почетному членови, шле, на єго свято, сердечний привіт Академічне товариство „Союз“.

Чернівці, 16. груд. 1894.

Великому борцеви за поступ і волю Руси-України слава!

Лисинецький, Галіп.

Чернівці, 16. дек. 1894.

Приношу моє сердечнє поздравленія многуважаємому Юбілату, поборнику свободи і науки.

Юльянъ Яворскій.

Відень, 16. груд. 1894

Загальні збори „Січі“ прилучаються до юбілея свого почетного члена Михайла Драгоманова і бажать єму тривкого здоровля до успішної праці, на славу вітчизни, в хосен правдивої науки.

Городенка, 16. дня грудня 1894

Духом з Вами і ми віддаєм честь Михайлови Драгоманову, невтомимому поборникови всякого рутенства, апостолови правди і науки. Члени рускої читальні.

Городенка, 16 грудня 1894.

Поклоняюсь духови, що посеред темряви, в котрій блукала наша суспільність, луч западного світла указав.

Др Теофіл Окуневский.

Тернопіль, 16, груд. 1894.

Перекажіть Високоповажаному професорови Михайлу Драгоманову нашу глибоку шанобу за єго 30-літну плодovitи і невтомиму діяльність для поступу і волі руского народу. Руска молодіж.

Кути 16, грудня 1894.

Радісно прилучаємось до всенародного вшанованя заслуг нашого Драгоманова, дійсного апостола правди і науки. Жив би нам многа літа!

Земляки з над Черемоша.

Kraków 16. grudnia 1894.

Z okazji Waszego wiecu i obchodu jubileuszowego profesora Dragomanowa, zaszylamy imieniem młodzieży akademickiej krakowskiej serdeczne życzenia powodzenia w pracy Waszej, a zarazem wyraży uznania dla zasłużonego Jubilata.

Wacław Tobiasz, Kasper Wojnar.

Грималів 16. грудня 1894.

Пю на многая літа і здоровля нашого майстра і керманіча. Я духом з Вами.

Др Яків Невестюк.

Промови учасників юбілея.

Голова. Таким чином відчитали ми усі письма і телеграми; тепер приходить остатня точка: Промови учасників юбілея. Перший записаний до голосу товариш Ярослав Розвода, Чех, представитель партії чеських поступовців у Чехах, по нашому, радикалів. Є то партія велика і многонадійна.

Ярослав Розвода.

Důvěrníci české strany pokrokové, radikální uložili mi telegram, abych tlumačil Vám na sjezdě i na slavnosti Draho-manova sympatie s jimiž sleduje strana rozvoj národní Malorusův i jich boj za ideje rovnosti a práva (Читає телеграму) „Vřelý pozdrav českých pokrokových radikálů. Růsínům spolu bojovníkům emancipaci národou a za pokrok! Dr. Baža, Soukup, redaktor“. (Говорить далі).

Národ český hnětený svými nepřáteli, zbavený svých práv a odsouzený téměř k smrti, procitl, ozval se volaje hlasitě o svá práva. Dokud neměl písemnictva, dokud společenstvo české nenabýlo vědomí svých práv i úkolů, potud nadvláda germánská tísnila ho se všech stran, zbavovala i nejnútnejších potřeb žití národního. Leč našli se lidé, vlastenci, kteří věnovali život práci na vskřísení národa, stvořili mu písemnictvo, vědu i umění, vychovávali u něho sebevědomí — tak, že může dnes s druhými spojovati hlas svůj volající o práva lidskosti, o svobodu. Proto my Čechové pochopujeme proč slavíte památný den 30. leté činnosti muže, který tak miloval svoji vlast', Ukrajinu a snahy svého žití jí posvětil. Proto my stoupenci pokroku rozumíme tomu, že v úctě máte spisovatele, který pracuje, mimo překážky spátečnictvím mu kladené, na osvěť svého lidu. Víme, že budoucnost' všech Slovanů, nás Čechův i Vás záleží od toho, jak rozšíří se v masách lidu osvěta. (Гучне браво).

Стефан Новаковський (селянин).

Тільки ми мали поздоровлень для М. Драгоманова, що ми мусимо віддати йому честь яко чоловікови, котрий навчає народ за его силу, за его побут давний. Ми повинні кождий з особна в серци своїм нести йому вдячність. Дай бог, щоби він нас ратував, як до тепер; щоби ще довго печатав книжки для нашої просвіти; щоби ему поталанило з'єднати наш народ. Ми, мужики особливо повинні бути вдячні таким людям як М. Драгоманов і горнутися до них.

Ян Чоп.

Przy tej uroczystości, mającej tak doniosłe znaczenie dla bratniego nam rusińskiego narodu, czuję się obowiązany przemówić parę słów w imieniu młodzieży polskiej radykalnej, w imieniu tej najmłodszej generacji społeczeństwa polskiego, która dla zrealizowania hasła „wolność, równość, braterstwo“, chce pracować i pracuje szczerze, nieobludnie.

Musi ona czcić i szanować wszystkich przodowników w walce o te ideały, krocząc temi drogami, jakie jej wymierzyli pionierzy postępu.

Obywatel Dragomanów należy właśnie do tych sze mierzy. On walczy słowem i piśmem o te hasła, on daje nam wskazówki do pracy, kreśli program szczerzej oświaty ludu, pracy, która go ma zrównać z innemi klasami. Uczniowie tych zasad, dzieci tych samych idei wołają: Obrońcy wolności, krzewicielowi postępu, nauki, oświaty cześć!

Наталія Кобринська

В історії людскости нема ніяких випадків, а кожда фаза людского розвою втягає довгим ланцюхом узлів з минувшостею, з котрої виростає будучина.

Тож для людей великої освіти, великої науки нема ніколи ніяких несподіваних, ненадійних прояв як в житті поодиноких народів, так і цілої суспільности.

Інакше дібся з загалом та іще з мало освіченим загалом, у котрого кожда нова проява буде довший час уважатись не впливом суспільного ладу та его розвою, а простого видумкою поодиноких людей.

Не потребує відказати, що у нас дібся се в більший мірі як де инде, та що наш рідний край то бідак, котрому дістаються ледви кришки з стола богачів.

По сильнішій потребі умів 1848 р., загально-європейські ідеї лиш слабо до нас доходили, тай тоті, що доходили, захоплювали не загал, а поодиноких людей, котрі на загал не мали ніякого впливу.

Аж могучий голос Драгоманова потряс до основ нашу суспільність. З ним прокинулись у нас нові думки, нові бажання, котрі стреміли до одної цілі, шлі до одної мети, а то: освободження слабих і пригноблених від переваги сильних і можних.

Молодіж, котра завше і всюди показувалась найспосібнішою до великих суспільних подвигів, зібралась і у нас, невеликим гуртом, під стягом Драгоманова до борби з нашими людськими нахиломи.

Тут стали виринати люди і ідеї, про котрих зародок ніхто у нас і не знав. Тут виринуло і жіноче питанє, котре довше як инчі наші одночасно розбуджені суспільні питання, уважалося фантазією тай видумкою одиниць, хоть воно сильно звязане з инчими нашими завданнями часу, та по поводу загально-економічних змін і нашої жінці стало тісно в одній хаті та душно при родиннім огнищі.

Як всюди, так і у нас перший товчок до розбудження жіночого питання дала Англія, а ми се переважно завдячуємо популярній німецькій літературі, котра доходила часом і до найдалших закутків Галичини. Та однак були ті зароджені ідеї якби ненароджене дитя ввнутри матери і вони може навіть ніколи не узріли би були світа божого, якби не всесвітні, нанесені на нашу Русь думки Драгоманова, котрі дали спроможність піднести голову усім бідним та пониженим, а тим самим дали спроможність піднести голову нещасному та дуже пониженому галицькому жіноцтву.

Підношу про те, при сьогоднішнім святі, тих кілька слів, в імені малого ще гурту розбудженого галицького жіноцтва, в честь великого борця за правду — Михайла Драгоманова.

Василь Стефаник

медик із краківського університету, промовляє іменем рускої академічної молодіжї у Кракові. Михайло Петрович сказав: „неправда — не про світа“, і сего придержує ся яко суспільний робітник і яко професор. Ми віддаємо йому честь яко професорови. Яка то важна річ для студентів вчитися у такого професора що з катедри голосить думки угрунтовані лиш наукою, а не

змінені відповідно до т. зв. „обставин“ — о сім ви, панове, знаєте. Тут ми не маємо таких професорів, аби нам усю правду казали, а ми власне тої правди потребуємо. Таких професорів, як Михайло Петрович, молодіж усе шанувала і буде шанувати. Тож не дивно, що в юбилею его взяла участь уся галицька університетська молодіж, як руска так і польська. Ми дуже жалуємо, що не можемо слухати Михайла Петровича з катедри, але нам остаються его літературні праці, з котрих ми учимся правди. Слава нашому професорови!

Іван Сандулян (селянин).

Тьма була серед нас; сила, що прогнала тьму є Драгоманов. Сей просвітитель повинен бути нам приміром. Ми повинні мати надію на таких людей, як Драгоманов.

О, руский народе, зи сну обудися,
Отри свої слези і ввесели ся!
Горнись до просвіти, не засипляй знов,
Коли пробудив вас брат Драгоманов.
Від нині росте на Русі просвіта:
Най жне Драгоман многазі літа!

Іван Нопач

укінчений слухач філософії.

Дорогі братя! І я вповні годжусь з думкою, вже передмною висказаною, що найкрасшим ушанованем того чоловіка, котрого праці юбилей нині святкуємо, було б пійти в его слід і статись таким чоловіком, яким він є. Та не кождий з нас має до того всі ті підстави, які мав М. Драгоманов. Не всі можуть мати і такі спосібності вроджені, і такі матеріальні средства, як він, що б здобути собі такі широкі відомости і таке високе становище, як він. Та за те хотів би я звернути Вашу увагу на дві нині речі, котрі М. Драгоманова різко вирізняють від многих інших, рівно високоучених людей, а котрі і найменший з нас може собі присвоїти. Є то насамперед тая консеквенція характеру М. Драгоманова, котра ніколи не дозволила ему инакше говорити, а инакше робити. Згідність слів і діл є пробним каменем вартости чоловіка, і ніхто з нас не повинен і не сміє викручуватись від тої консеквенції, хоч-би й як круг ділання его був маленький і незначний, бо в снізі кожного лежить, в своїй сфері говорити і робити те що вважає добрим. Другим моментом, котрий дуже високо ставляє Михайла Драгоманова, а всім нам і найменшим є приступний, то є любов до свого ближнього, навіть до свого противника. Він хоче противника направити, а не знищити. „Більше праці, більше думки, більше організації! Але й менше сектярства!“ — кінчить він свої Листи на Наддніпрянську Україну — „іди й постивший і непостивший — Христос прийма й того, хто прийшов зарані й того, хто прийшов у 12-ту годину... В однім тільки міра між нами не може бути: в справі кастових чи всенародних інтересів, бо се справи основні, з-за котрих вже тисячі років іде між людьми боротьба нев-

сипуща, без котрої жите людей перестало би бути людским“. Так, безперечно; без любови ближнього, котра є підставою справедливого, т. є. рівного трактовання інтересів всіх одиниць людських, після їх особистих заслуг, — не може бути ані товариства, ані суспільности, ані якої небудь спільної людської праці. Тому я найкрасше, думаю, закінчу тих своїх кілька слів тим, що пригадаю Вам, дорогі братя, заповіт св. апостола Павла, котрий М. Драгоманов так часто повторяє: „Аще языки человеческими глаголю и ангельскими, любви же не имамъ, быхъ яко мѣдъ звенящій или кимвалъ звящай; и аще имамъ пророчество и вѣмъ тайны вся и весь разумъ, и аще имамъ всю вѣру, яко и горы преставаютъ любви же не имамъ, ничто же есмь“.

Денис Лукіянович.

Яко послідному бесідникови, не прийдеся мені щось нового сказати до того, що було вже сказано днес про М. П. Драгоманова. Тов. Франко говорив про его діяльність яко вченого мужа, т. Павлик звернув увагу на публіцистичну працю Драгоманова, і яко такий, що з Галичан найближше стояв до Драгоманова, пояснив багато моментів з его політичної діяльности. Знаю, що годі промовами обняти всесторонню діяльність нашого велитня, що лиш більше або менше ясне світло можемо кинути на головні напрями его діяльности, — але мені ходить о зазначене становища академічної молодіжи супротив Драгоманова.

З промов Франка і Павлика знаємо, що маємо на него дивитись, на діяча суспільного. І то не аби якого. А я підношу факт, що Драгоманов звертався до молодіжи (про те, о скільки він через праці популярні звертався до простонародя, говорив Франко) бо молодіж все найприступнійша для ідей, все їх плекає і не знає переділу між словом а ділом. Драгоманов сіяв зерна науки і поступу між молодю громаду, з тої громади Франко і Павлик ідуть на чолі фаланги борців за поступ, і з дороги, Драгомановим вказаної, не зійшли! Все і всюда через молодіж приходили „відродження“, „нові епохи“. Ми ідемо за нашими проводирами і можна на нас уповати. Ми каменярі, а Драгоманов дає нам молот в руки, то є науку. Єі зарево нам вкаже „де дніє“ І ту ми внять возьмем за взір Драгоманова. Зазначую ту з вагою его посвячене за ідею. Се ставить его між учеників за правду, і перед нами підносить его на педесталь святости.

Стремлячи до здійснення его задушевних бажань, наставляючись працювати після его заповіту, приготавляєм для него найпевніший тріумф правді, а с тим і ему. І так тепер ми, свідомі своєї цілі, ідемо прямо на зустріч новим часам і противним хвилям кажемо:

І деж в світі тая сила,
Що би в бігу нас спинила,
Щоб вгасила мов огонь,
Розвидняючийся день!

Виходить 1. і 15. л.
кожного місяця
і коштує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.

(Oesterreich, Gali-
zien, Lemberg, ul.
Sokola 1.)

руско-українська радикальна часопись.

Дійсні здобутки політики „НОВОГО КУРСУ“

I.

„Новий курс“ — се у нас тепер „злоба дня“, а посол совітник професор Ол. Барвінський — се „герой нашого часу“. Бувало, за давних добрих часів — бодай не верталися — як тільки почав балакати Русин з Русином про політику, то бесіда мусіла конечно зійти на „йор“ і „йори“: так тепер знов ні одна політична розмова між Русинами не може обійтися без того, щоб не зговорилося про Барвінського. І то таки про саму особу Барвінського говориться більше як про вартість і наслідки його політики, бо у нас, Рутенців, такий звичай, що вартість політики оцінюється після фірми, після того, хто „політику робить“, а не після її змісту і напрямку.

Тож коли свого часу пос. Романчук заінагурував політику „нової ери“, то тисячі „патріотів“ з провінції надсилали йому за те безчисленні „адреси довіри“¹⁾ з своїми підписами. Тепер-же, коли Барвінський пішов консеквентно наперед по дорозі витиченій Романчуком, то ті самі патріоти не тільки не шлють Барвінському адресів довіри, але противно виступають против него і називають його ляцким запроданцем, зрадником, панским лакеєм і пр. і пр. — хотия добре знають, що „новий курс“ се рідна дітина „нової ери“. Щож, не дивниця, бо до Романчука мали люде „зауфаніє“, а про Барвінського двоюко говорять.

Найбільше розширений погляд, що личні користи, аванси, посади, мамона, страх перед секатурою та перед утратою кусника хліба — отсе основні, провідні мотиви політики „нового курсу“. Барвінського уважають загально за карієровича, хотия шанують его трудящість та рухливість і респектують его великий вплив в вищих сферах. Відповідно до того, деякі благорозумні люді придержуються тої практики, що в очи кланяються Барвінському низенько а поза очи „нищать“ его завзято — після пословиці: „чеши дідька з рідка“. Про прихильників і сторонників Барвінського висказуються „злобні язика“ ще гірше як про самого ватажка. Після домінуючого погляду, суть се по часті цинічні карієровичі а по часті стероризовані шкаралупники, а деяких найблизших політичних товаришів Барвінського ставить публічна оінія під одну мірку з Микитою Хрунем, а навіть ще о стілько низше, о скілько Хрунь-посол стоїть на драбині суспільній вище від Хруня-виборця. Зрештою всіх поклонників „нового курсу“ мучить нечиста совість, а се показується в тім, що всяка розмова про нашу політику є для них немила і дразлива і вони єї старанно оминають.

Так бодай говорять „злобні язика“, що то найсильніше впливають на публічну оінію. Однак серед нашої публіки суть ще инчі люде, суть „щирі добряги“ з мягким серцем а музикальним ухом, котрі нелюблять діссонансів а бажають гармонії; вони люблять все лагодити оправдувати, ідеалізувати, бо бояться поглянути нагій дійсности в очи... Отже ті добряги тепер в правдивім клопоті. Ім не може в голові поміститися, яким чином міг „такий чесний і розумний чоловік, такий щирий і діяль-

¹⁾ Котрі були печатані яко постійна рубрика в „Ділі“ і заощаджували співробітникам „Діла“ много труда.

ний патріот“ як Б-ський, стати запроданцем і поплечником польської шляхти... Або як міг той Вахнянин, що то недавно ще „Ляхів вішав“ або той Савчак, що для рускої справи „терпів“, як могли ті люде на „таке зійти“! Або чиж не диво, що ті люде, котрі ще дуже недавно любили хвалитися радикальними поглядами, ні з сего ні з того прескочили між поклонників Барвінщини і ставши членами „Головного Комітету“ подали руку — канонікам з св. Юра? Розум не дозволяє таких людей оправдати — а знов „м'яке серце“ не в силі допустити, щоб ті люде ділали в „злій вірі“ — і наші „добряги“ стають в тупик і починають вірити, що і в політиці можливі суть чари. Видно, і на політичній дорозі Блуд людей чіпаєся і зводить їх на манівці....

Welcher Frevel, Freund! Abtrünnig
Wirst du deiner fetten Hanne,
Und du liebst jetzt jene spinnig
Dürre, magre Marianne!

Das ist Satans böse Tücke,
Er verwirret unsre Sinne:
Wir verlassen eine Dicke —
Und wir nehmen eine Dünne!

(Той „зłodий“ Гейне знав людей!)

Так то про політиків „нового курсу“ не много доброго можна серед рускої публіки почути, а ще менше доброго про їх політику. Політику „нового курсу“ уважає загал нашої публіки тяжким ударом для рускої справи. Деморалізація, дезорганізація, підкупність, nepoтизм, реакція, безпринципність, зневіра в свої сили і в своє достоїнство — отсе мають бути справдішні здобутки нашої найновішої „нової ери“. А на ті знов здобутки, котрі посол Вахнянин вичислив в своїй брошурі „про руску справу“, загал наш дивиться дуже скептично, дарма що автор брошури нанизав доволі таки довгу ланку тих „дарунків“. Коли „терпеливий Йов з допущу божого утратив всі добра і багатства, він сказав: Господь дав — Господь взяв.

А як прийде той час, що політика „нового курсу“ збанкрутує (бо ласка панська на соркатім конику йздить), то разом з нею чорт возьме також всі ці здобутки і дарунки, а бідний, терпеливий, прихильно вижидающий Русин скаже тобі слова повні резигнації: Бадені дав —

Бадені взяв! — Зрадливі, пагубні Данайців дарунки!

А що-ж говорять — віщують люде про наближаючіся вибори до сойму? Дотеперішні авеніції не ворожать нічого доброго — очевидно нічого доброго для нашої суспільности, бо для кліки Барвінського буде се день радості і перемоги. „Postaramy się!“ — гукнув в палаті соймовій бутний польський шляхтич і голос его залунав по цілм краю, прошибаючи страхом шкаралупників а наповняючи серце запроданців золотими надіями. Тож наші політики „нового курсу“ навіть вже не цікаві на вислід виборів; вони вже мають мандати в кешенях, вони вже бачать, як на долони, світлі тріумфи та трофеї, здобуті для них ласкою вельможних і багнетами жандармів; трофеї, облиті не кровію — а сивухою, украшені не гірландами і китицями цвітів — а ковбасою і дриглями. Уява малює сподвижникам „нового курсу“ чудові картини. Вибори скінчені і виборці виходять громадно з виборчої салі. Оппозиційний контраркандидат перепав — а він, кандидат „Головного Комітету“, дістав огромну більшість голосів. Товпа хрунів підносить его високо на руки і несе так в тріумфальнім поході. Мійські жидики кричать що сили: Wiwajt! Niech żyje nasz pan posiel! а жидівська капеля зарпає наперед: „Jeszcze Polska nie zginęła“ а опісля: Мир вам братя, всім приносим! Що за чудова маніфестація „zgody polsko-ruskiej idei Jagiełłońskiej“ в 300 літні роковини Берестейської Унії! А там далі мріють крісла посольські, коннекції, аванси, посади, синекури!....

Так то нема нині вже ніякого сумніву, що при надходячих виборах кандидати „Головного Комітету“ перейдуть майже в усіх повітах, в котрих будуть поставлені. Бо з одної сторони Поляки (Центральний Комітет польський) не будуть протів кандидатів „Головного Комітету“ ставити польських контраркандидатів, бо ж то преці так якби їх власні кандидати, а з другої сторони знов „Независимий Комітет“ вже разом з всіми „деструкційними елементами“ ледви чи зможе переперти більше як двохтрех опозиційних послів. На се вже вказує дотеперішня історія обох руских комітетів виборчих. Наперед завязався „Независимий народно руский комітет“, котрий складався майже з самих адвокатів і то переважно провін-

ціональних; комітет той отже можна би назвати „адвокатским“. (Hundert fünfzig Advocaten — schöne Worte, keine Thaten!) До того опозиційно-адвокатського комітету неналежить ані оден священник і се є „signum temporis“, бо такого комітету виборчого на Галицькій Руси ще небуло. Правда, є початку входив до того комітету от. Стефанович, однак під прессією Митрополита мусів з комітету виступити, бо інакше був би утратив посаду і пішов на пенсію. З того показується, що Митрополит уживє цілого свого впливу в користь Барвінського і товаришів і урядовим натиском змусить духовенство або відсунутися від акції виборчої або голосувати після інтенції „hierarchji społecznej“. Що пани-дідиці також зуміють при виборах визискати своє право патронату, в сім не ма що сумніватися...

З другої сторони завязався, а властиве не завязався, тільки оголосив свою відозву з фалшованими підписами „Головний руский комітет виборчий“. В склад того комітету війшли переважно крилошане і професори і для того комітет той можна би назвати: крилошанско-професорским. (Hundert fünfzig Professoren — Vaterland, du bist verloren). Терористичний і брутальний спосіб, в який кооптовано членів того комітету, вказує, що кліка „нового куреу“ не дуже любить перебирати в средствах...

II.

Те, що я в першій уступі написав, є виразом публичної opinii, котра є найбільше на шкідливі наслідки політики „нового куреу“ і зазначає головню темні її сторони. То ж щоби образ був повний і вірний, я мушу звернути увагу ш. читачів на світлі сторони і хоєнні наслідки того перелому, котрий під впливом політики Барвінського і товаришів довершується серед нашої, галицько-руської суспільности — і тепер вже погляди мої мусять розійтися з opinією загалу, хочай з другої сторони здобутки, про які я хочу говорити, суть зовсім инчої натури, як ті, котрі проф. Вахнянин вичислив в своїй брошурі.

„Где згода в семействі, где мир і тишина...“ — се найсолодша мелодія правовірного Рутенця. Тож хоч Русини від давен давна діляться на партії, відтінки, фракції і кліки, то преці для кожного Русина найкрасшим, хоч

недосяжним ідеалом політичним є примиренє і консолідація партій і усуненє роздорів партійних, або навіть стягненє „всіх щирих Русинів“ ув одну-однісіньку велику партію, причім очевидно кождий припускає, що єго особисті погляди повинні бути програмою для цілої тої великої, спільної партії. При таким „примирительним“ настроєм нашого загалу нічого дивного, що найбільшим гріхом Барвінського і комп. вважають у нас те, що він розбив народовців на два табори, а властиво на дві нові партії і в той спосіб збільшив і так вже великі роздори і суперечки партійні між Русинами.

Отже той гріх я почитаю за найбільшу заслугу Барвінського, хочай він сам не кладе собі того за заслугу, бо він волів би, щоби всі народовці in gremio пішли за єго проводом на службу польській шляхті і в той спосіб заявили свою єдність і солідарність партійну. — Так справді, се добрий знак той розрив між народовцями-сервілістами а народовцями-опозиційними (независимими). Розрив той не корисний є вправді для народовців, однак дуже користний для суспільности, бо він вказує, що угрупованє партій у всхідній Галичині починає укладатися в розумніші форми та що партії стараються оперти на природніших, як доси, підставах.

Єдність партії народовської від давна вже а властиво від самого початку була штучна. Партія народовська жадала, щоби єї члени мали однакові погляди етнологічні, обрядові і язикові, а що до питань економічних, політичних і суспільних то не мала вона ніякої певної, означеної програми, і тому після приповідки: in dubiis libertas, полишала своїм членам що до тих питань повну свободу. До партії народовської міг належати клерикал і радикал, консерватист і поступовець, ліберал і соціаліст, сервіліст і опозиціоніст, одним словом всякий чоловік, аби тільки признавав відрубність Русинів-Українців від Поляків і Москалів, бажав розвою руско-українській літературі та дорожив бодай трошка народними святощами, як календар і азбука. Тож коли хто хотів бути в очах народовців правдивим і щирим патріотом, той не повинен був мати ніяких рішучих пересвідчень політичних, економічних і суспільних, або знов противно мусів мати так сконструований мозок, щоби в нім могли поміститися побіч себе

найсуперечніші принципи і ідеї, значить в його мозку мусіло бути так сорокато, як сорокатою була народовска партія.

На лоні партії народовскої виплджувалися слизькі амфібії політичні, дволичні Януси і загадкові Гермафродити. Головне ж ядро партії народовскої становила тота незносьна товпа, котра хоче о всім рішати, хотай сама ще на нічо не рішилась, котра хоче кождому накинати свої погляди, хотай сама не має ніяких свідомих принципів, а руководиться тільки неясними інстинктами.

Професор посол Романчук, бувший провідник і любимець народовскої товпи, був єї типічним репрезентантом. Їго політика все була хитка, непевна, змінчива.

Їго соймові і парламентарні бесіди були уміркованим і оглядним переливанем з пустого в порожнє: він виправді встидався виголошувати такі сервілістичні промови, як Вахнянин і Барвінський, але не міг ніколи здобутися бодай на таку смілість і рішучість, яку ми бачили нераз у Окуневського, Короля і Січинського. Пос. Романчук змінював часто своє політичне становище супротив польскої гієрархії суспільної та супротив правительства: то стояв на становищі прихильно-вижидаючім, то знов на опозиційно-вижидаючім, то нарешті на прихильно-опозиційнім — але ніколи не відступив від своєї девізи: *o aurea mediocritas!* — ніколи не міг зважитися на рішучий крок. Він був дуже добрий та щирый чоловік: він хотів всім догодити, хотів всім руским групам подобатися, хотів бути заступником інтересів для всіх руских верств, для всіх руских класів суспільних. А се було неможливо.

Здавалося б, що серед галицьких Русинів нема властиво ніяких верств суспільних, бо ж ціла галицько-руська суспільність складається з самих майже мужиків, а число рускої інтелігенції в порівнянню з числом руских мужиків є так малесеньке, що говорити про руску інтелігенцію як про окрему верству суспільну було би смішним.

Однак той погляд, на око так правдивий і для того у нас так розширений, є в самім ділі наскрізь фалшивий. Передовсім верства суспільні не оцінюються після кількості голов, але після їх сили економічної і політичної. Польських панів дідичів у західній Галичині є преці

менше, значно менше, як руских попів, а преці польські дідичі становлять класу на вні окрему і відрубну а внутрі солідарну і зорганізовану, і то класу пануючу, котра править цілим краєм і старшує над низшими класами. Тож хоч рускої інтелігенції так маленько а руских мужиків так много, то преці руска інтелігенція стоїть висше на драбині суспільній і має більшу політичну силу, як мужики, так що ми мусимо руску інтелігенцію, духовну і світеку, уважати яко окрему верству суспільну в протроставленю до мужиків. Але на тім ще не кінець. Ані руске мужицтво з одної сторони, ані руску інтелігенцію з другої сторони не мож уважати за одноцільні, солідарні класи суспільні.

Наше мужицтво зовсім не є така одностайна масса, як собі то многі уявляють. Ми мусимо відріжнати: 1) сільських зарібників і паймитів, 2) халупників і бідніших господарів, котрі не в силі вижити з свого господарства і мусять заробляти, 3) середно заможних господарів і накінець 4) богачів і мужиків-лихварів. Ті чотири класи мужицкі виправді не є остро від себе відділені і терплять неодну спільну нужду і кривду, але за те є вже у них много окремих а ще більше — суперечних інтересів*).

Також і наша руска інтелігенція не є одностайна. Треба конечно відріжнати інтелігенцію духовну від інтелігенції світекої, а посеред світекої знов інтелігенцію зависиму (професори і урядники) і независиму (адвокати і лікарі). Кожда з тих трох груп нашої інтелігенції має свої окремі інтереси, свою особливу психологію, свою відрубну політику.

Так отже серед галицько-руської суспільности є ріжні верстви і групи суспільні, а хотай всі ті верстви і групи говорять по руски, то тота спільність мови не означає ще спільности економічних і політичних інтересів, ані не може затерти класових окремішностей і суперечностей.

За те могло би здаватися, що той сильний гнет польскої „гієрархії суспільної“, котрий давить всі верстви і групи рускої суспільности, повинен злучити всіх Русинів в одну велику, солідарну боєву армію — для оборони своїх прав і інтересів. Таке з'єднанє всіх Русинів

*) О тім поговорю основніше в окремій статті.

(а не тільки формальна і поверховна згода) було і є горячим бажанєм найліпших наших мужів. Та щож — коли те бажанє ніяк не може здійснитися. Бо той гнет економічний, політичний і культурний, котрий давить цілу руску суспільність, не тільки не з'єднює руских верств і груп, але противно ще більше їх роз'єднює, він не затирає різниць і суперечностей класових між Русинами, але противно заострює і збільшає.

Бо той гнет, хоч всіх давить, то преці різні рускі верстви і групи не в однаковій формі і в неоднаковім степені той гнет відчують. Мужики суть більше притиснені як інтелігенція, а до того мужикам більше доскулює гнет економічний а інтелігенція більше відчуває гнет політичний і національний. Тож коли інтелігенція руска стає до борби з польською „гієрархією суспільною“, то в найліпшій разі має на оці здобутки політичної і культурної натури, а на економічну нужду верств мужицких забуває.

А, щоби з самопожертвованєм станути рішучо до бою в обороні верств мужицких, до того спосібні суть тільки небагато одиниці, а не еґотистично успособлений загал інтелігенції. Але навіть серед самої інтелігенції рускої неможлива є солідарність, бо гнет зі сторони „гієрархії суспільної“ викликає у інтелігенції зависимої шкаралупництво, сервілізм і непотизм, у інтелігенції независимої противно розбуджує охоту до опозиції і борби, а у духовенства буває і так і так, після того, чи священник має вже добру парохію, чи ще ні, і чи в добрій чи злій жєє комітиві з паном дідичом.

Але вернімся до народовців і посла Романчука. Отже посол Романчук, як сказано, хотів всім Русинам догодити і подобатися, хотів вести політику в інтересі всіх руских груп і верств. А се було неможливе, бо інакше ся мусить вести політику в інтересі руского мужицтва а інакше в інтересі інтелігенції, і то інакше до вподоби інтелігенції зависимої а інакше для независимої.

Правда, від часу до часу удається хитрому чоловікови і богови свічку засвітити і чортови огарок, але постійно і вірно двом панам служити — се, відома річ, неможливо. Бо хоть крути-верти, а прийде такий час, що або чортови душу запиши, або вірж поли і втікай.

Так і посол Романчук крутив-вертів, зробив був „нову еру“, але наконєць таки врізав полу від „коаліційного чорта“. Але на єго місце знайшлися инчі, що записали свою душу тому чортови і єму вірно служать, але за те суть панами. І так тепер народовска давна партія розпалася на дві нові, собі прямо противні партії Одна партія — се сторонники Барвінського, прислужники „hierarchii społecznej“, причепи „коаліції“, — до партії тої належить головно інтелігенція зависима (світска і духовна): професори, урядники, катихити, крилошане. По другій стороні бачимо противників Барвінського, народовців опозиційних: до партії тої належить головно інтелігенція независима (світска і духовна).

Склад обох руских комітетів виборчих поучує достаточнo, з яких елементів кожда з тих двох партій складаєся. Так отже розлучилися „овци от козлищ“, а для політичних амфібіїв і лиликів прийшла скрутна година. Політичні амфібії мусять або на все лізти в болото, або на все лишатися на твердій суші. Політичні лилики мусять сказати: хто вони, звірі чи птахи, і не можуть вже свобідно перелітати з одного боку на другий. Кждий мусить рішитися, чи має бути приклонником коаліції і реакції, чи єї противником, а ні то мусить глибоко залізти і сховатися в свою шкаралупку. Тепер вироблюються у людей політичні прінципи і політичні характери. А се для суспільности нашої незвичайно користно. Тепер на руїнах давної партії народовської, котра властиво не була політичною партією, будуються дві нові партії, котрі вже не різняються між собою поглядами язовими і правописними, але різняються за те прінципами суспільно-політичними і для того власне можуть статися партіями політичними в повнім значіню того слова. Обі ті нові партії варті много більше, як тота давна, і жива борба між тими обома партіями принесе для нашої суспільности більше хісна, як хитанина і нерішучість давної, спільної партії народовської.

З одної сторони Барвінський і єго сторонники будуть мусіли іти під лад економічним і суспільно-політичним інтересам класи пануючої, але за те будуть узискувати від неї і від правительства що раз більші уступки для руского язика і для рускої інтелігенції за-

висимої, і ті уступки будуть тим більші, чим більша буде опозиція елементів незалежних. А ті елементи опозиційні з другої сторони будуть могли тепер більше рішучо і сміло вести боротьбу проти гнету політичного і економічного, не оглядаючись на егоїстичні інтереси самої інтелігенції, будуть тим більше заступати інтереси руских верств мужицких.

А се буде тим легше, що від тепер вже дурні спори язикові і правописні не будуть каламутити нашого життя політичного. Перемога українства над рутенщиною і москвофільством є вже фактом довершеним і тут треба признати проф. Барвінському правдиву заслугу, бо се річ для нашої суспільності є без сумніву дуже хосенна. Ми зовсім не потребуємо жалувати, що допотопне, дяківське рутенство і запродаве, здеморалізоване москвофільство з кожним днем упадає, бо рутенці і москвофіли в самім ділі ще гірші сервілісти і реакціонери як Барвінський, а если тепер удають великих опозиціоністів а часом навіть поступовців, то роблять се тільки з досади, що „фонетика“ перемогла „язичіє“ та що Барвінський з'єднав собі у вельможних і ексцеленцій тую ласку, котрою давніше тішилися рутенські та кацапські менери. І булоби правдивим нещастем для нашої суспільності, якби ролю Барвінського відгравав такий Антоневич або Шараневич, а се в принципі не було неможливе...

І так наша галицько-руська інтелігентна суспільність що раз більше визволюється з допотопних рутенських традицій, а наші відносини партійні стають що раз виразнішим відзвуком класового антагонізму між польською гієрархією суспільною а пригнобленими і угнобленими верствами руского мужицтва. А наше мужицтво тратить з кожним днем свій архаїчний, патріархальний характер. Мужичке господарство стає з натурального грошевим і упадає в боротьбу конкуренційну. Бідніші верстви мужицкі пролетаризуються і стають зарібниками. Кождий мужик вже чує, що его доля не залежить від него самого ані від того, що діється в его селі; его гадки вже вибігають по за межі рідного села. Рідне село не є вже нині для нашого мужика світом, а рідна нива не є вже вітчизною. Він вже знає і про американську збіжєву конкуренцію і про еміграцію до Бразилії. Він вже розуміє, що те, що пани

ухвалють в соймі у Львові, або в Відні в раді державній, що те відобіється і на его шкірі. Наше мужицтво стає з кожним днем приступнішим для політичної агітації. Коби лиш, як слушний час прийде, знайшлися інтелігентні агітатори і провідники, котріби уміли освідомлювати і організувати мужицкі маси. А се повинно найбільше лежати на серцю рускій радикальній молодіжці.

В. О.

ВОЛИНСЬКІ ОБРАЗКИ.

I.

Школа.

Довго збиралась я одвідати мою товаришку, що була учителькою в церковно-приходській школі, аж врешті вибралась. Ну, тай день же я вибрала! Не встигла я одійхати й верству від міста Луцька (село, де жила моя товаришка, було верстов за 20 від Луцька), як вчистив страшенний дощ, так під ним я доїхала до самого села, мов крізь сито бачила хати і греблю з вербами, та вже тільки на майдані він дав мені трохи просвіток і я побачила ясніше церкву, пошівський великий будинок, а трохи далі від нього маленьку хату з ганочком і з шкільним дзвінком біля ганочки. „Оце ж і школа“, сказав мій візник, „та тільки як ви до неї доберетесь?“ Справді, перед самою школою була велика калюжа, немов який брід. Я дивилась на неї з недовір'ям і вибирала місце, кудаб ступити так, щоб не зав'язнути на першому ж кроці. Тим часом моя товаришка побачила мене у вікно і вибігла на ганок з голючим радісним вітанням: „А, ось і ти! нарешті! Та що се ти, видно злякалась моєї Венеції? Нема чого робить, друже мій, скачи в воду“. Я мусіла послухати її ради і одважно скочила по щиколотки в воду, врешті се не було великою одвагою, бо вже й так я промочила гаразд, то небогато зосталось довершити. Увійшовши в хату, після перших вітаннів взаємних, я стягла з себе мокре убрання і хотіла повісити його на стіну, коли се моя товаришка спинила мене: „Куди ти? воно тобі все вибілиться, та ще мокре воно, то й не одчистиш“. Нема чого робить, чіпляю я його на стілець, а сама хочу сідати на другий. „Не сідай!“ крикнула товаришка. Я з дивом оглянулась на неї. „Сей стілець має тільки три ноги“. — „А деж цілий?

спитала я. „На цілому вісить твоє убрання, а більш стільців нема. Сідай на моєму ліжку, а я присуну стола тай будемо чай пий“.

Умостились якось, хутко й чай був готовий; поки товаришка поралась з ним, я розглядала її домівку, та врешті не було там чого довго й розглядати. Голі стіни, полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл, — на сей час він був присунутий до ліжка, — скриня та відомі вже стільці, та от і все.

— Ну, кажу я товарищі, — оце ж я приїхала подивитись на твою академію, як то ти тут людей просвіщаєш.

— Шкода, не побачиш, за пізно приїхала!

— Як се? Таж тепер половина квітня, що ж се у вас так рано вакації? А ти ж писала, що скоро екзамени почнуться.

— Не буде екзаменив.

— Чому?

— Батюшка не хоче. Я була виготовила одну групу спосібніших хлопців, та діло стало за Законом Божим, се ж батющина справа, він тяг-тяг до самого Великодня, а тепер каже: „Нащо їм ті екзамени, нехай ідуть бидло пасти“. От, так то в нас! А тиж думала як?

— Та вже ж певне думала, що не так. Ну, нічого робить, треба хоч так подивитись на школу.

— Нехай вже завтра, тепер темно.

— Гаразд. Однак, слухай, чого ти тут сидиш, чом не поїдеш до дому, коли тобі нічого тут робити?

— Та от ще треба гроші з батюшки викрутити.

І вона почала мені розповідати довгу процедуру „викручування“ учительських грошей, як спочатку їх піп „стягає“ з громади, громада одмагається, кажучи, що і сама школа не конечно потрібна, що вони не всі послають дітей до школи і що врешті й грошей нема. Про те сьак-так гроші стягаються і батюшка ховає їх у себе. Тут уже починається „викручування“. Учителька йде до батюшки за грішми, починається нескінченна розмова. Після довгих сперечок батюшка врешті дає рублів зо три, а то так і рубля, як упреться.

— Ну, як таки можна! — казала я товарищі, — і чого ти розводи розводиш з тим попом? Яке він має право видавати тобі твої заслужені гроші по пятаку, немов ти у нього „на водку“ просиш?

— А що ж ти з ним зробиш? Від нього ж се залежить.

— То ти б скаржилась на нього!

— Кому?

— Ну, там громаді, чи посередникові.

— Та громаді про се байдуже, а з посередника мала користь, я рада, як він мене не чіпає. Ото одного разу приїхав, то тільки ще напався на мене, і як би ти думала, за що? — За те, що я в церкві зимою в смушевій шапочці стою, — „се, каже, ображає релігійне почуття селян!“ Що я з ним буду говорити? Та врешті ще тутешній піп не гірший від других, він собі старий, то хоч сидить тихо, при тім досить добродушний. Я його унуків учу і за те обід у нього маю.

— Як? тільки обід?

— Тільки! то по твоєму — тільки, а по нашому навіть. Як би тобі баба з цілого села кожна по черзі обід носила, як мені було в однім селі, то й ти б сказала навіть. Ні, ще мій піп, слава Тобі Господи, з ним можна владитись. Скупенький троха.. до того ж приход не багатий.

— Ну, однак, он в якій камениці живе

— Та що ж камениця, коли у ній по-рожньо!

— Може, може...

Ми сьак-так помостились, постелились і лягали спати, при чому вікно треба було замкнути подушкою, бо одна шибка була вибита. Другого дня рано, вставши і умившись замість мила яйцем (мила не було, а гроші на нього ще треба було „викручувать“), я пішла подивитись на шкільну кімнату. Як тільки я перейшла сіни, ще мокрі після вчорашньої зливи, і одчинила двері в шкільну кімнату, на мене вдарило холодною вільгостю, мов з льоху. — Шкільна кімната була немощена з нерівною долівкою, така ж сама полупана тільки хіба ще гірше, як і хата учительки, посеред неї ряди шкільних лавок, в кутку чорна дошка з слідами крейди, в кінці хати стіл, за ним стілець, а над стільцем прибита на стіні межі двома тьманими вікнами чимала географічна карта стара і немов закурена.

— Що то, твої ученики вчать ся географії? — спитала я дивлячись на ту карту.

— Куди там географії! Вони ледве читати та писати навчаться за той короткий час, що ходять до школи.

— Чому так?

— Та деж, коли вони часом тільки в Пи-

лишівку починають уперше збиратись, а то все то бидло гонять, то що.

— Про те ж єсть у вас якась програма?

— Та що ж, от щоб вивчилися читать, писать без великих помилок, головню в букві, та лічби трохи, а то ще той спів чимало часу займає.

— Який спів? ти їх співати вчиш? спитала я, вже зовсім дивуючись, бо до тії пори не чула, щоб моя товаришка співала, а тим більше, щоб могла ще й інших вчить.

— Та вчу, церковного співу, воноб то і не дуже трудно, співи вибіраємо найпростіші, та все ж навчити, хоч би й „Господи помилуй“, хлопцят, що не мають жадного поняття ні про ноти, ні про гуртовий спів, річ не легка, нераз аж упрієш над ними а вже що горло болить, то нема чого й казати... Ну, однак ходім, що ти тут ще сподіваєшся побачить?

Але я стояла серед хати і прислухалась, — за стіною чутно було якийсь гомін.

— Що то таке? спитала я.

— А, то певне люди зібрались, се тут зборня, в ній же і сторож мешкає, а за стіною моєї хати холодня. Я тобі кажу, що туга часом наслухасяся!..

— А тепер же ніхто часом не сидить у тій холодній?

— Ні, тепер весна, весною рідко сажають, — робота саме в полі, то люде відпрошуються, щоб уже, як мають сажати, то пізніше, аж коли нагальна робота скінчиться, або як свята довші набіжать...

Гомін за стіною міцнішав, видно розмова провадилась далеко не мирна. Гомін глухо віддавався у вільготному повітрі школи; робилось якось прикро. Ми вернулися в хату учительки.

— А деж ваші шкільні книжки? питала я.

— От тут, — відповіла товаришка, показуючи на малу шафку біля груби.

— Можна подивитись?

— Та можна, можна, хоч, знаєш, там є і заборонені!

Я дивилась на неї і не знала, чи мені їй вірити, чи ні. Вона засміялась.

— Так, так, заборонені, от побачиш! Ти ж, сподіваюсь, не донесеш на мене „по начальству“!

Я все таки не розуміла. Вона одімкнула шафку і почала показувать: Оце „бібліотека для чтенія внѣ классовъ“

Взяла я наугад якусь книжку, читаю: Житіє св. Симеона Столпника. Становлю, беру другу: — Житіє св. Григорія.. Ще одну ви-

тягаю, з другого кінця полиці, знов: Житіє преподобнаго..

— Та що се у тебе все такий „душеспасительний“ вибір? — питаю.

— Шкож робить, на те у нас церковно-приходська школа, які книжки нам присилають, такі мусимо читать. А ось тут наші учебники, — і вона показала на середню полицю.

Там стояли: молитовник, „краткій катехізіс“, Закон Божий, „задачник“, арихметика та скілька тоненьких букварів, я забула ймення їх авторів — все якісь невідомі.

— А ось і заборонене! — сказала врешті товаришка, усміхаючись і показуючи на низ шафки, де лежала купка книжок і стояла чимала порожня сулія.

Я подивилась на книжки: „Родное Слово“ Ушинского, читанки Паульсона, скілька виданнів „Посредника“..

— Що ти, жартуєш зо мною? — крикнула я з дива.

— Та ні, які там жарти? Се справді книжки „изъятыя изъ школьныхъ библиотекъ“.

— Та тут же єсть книжки „одобренныя Комитетомъ Грамотности“!

— Мало що! „Комитетъ Грамотности“ для нас не указ, — вона говорила се, не сміючись, а скоріш смутно; прийшлося повірити.

— А се ж тобі навіщо? — питала я, показуючи на сулію

Товаришка знов засміялась: — А, се учительський спадок! Теж, коли хочеш, заборонене. Мій попередник тримав у сій сулії горілку, ну, а в мене вона, звісне, порожня стоїть, та може ще кому знадобиться колись.. Однак, дивлячись на оцю сулію, я згадала мого батюшку і те, що вже час мені йти обідати до нього. І ти ж зо мною?

— Та ні, як же я..

— Ну, нема чого, моя любя, мусиш іти, бо у мене нема нічого. Та ти не думай, мій батюшка любить гості приймати, він ще й радий буде. Ходім.

Рада-нерада, мусіла я йти. Спинаячись попід тиним, щоб не попасти в поналивані вчора калюжі, пішли ми до попового двору. Двір був великий, порослий травою, на ньому хліви, комори, різні господарські прибудинки, поруч з двором великий старий садок з ряними деревами оточував ту саму велику каменицю, що я бачила, їхавши. Високим ганком пішли ми в ту каменицю. В першій же хаті побачили попа з дочкою і двома онуками, що вже сиділи за накритим столом. Товаришка по-

знайомила мене і нас запросили до гурту. Обідаючи, я все поглядала навколо по хаті. Трудно було зважити, чи то була вбога, чи багата господа. Товаришка моя правду казала, що камениця попова порожня, але ж їй дуже багато треба було, щоб стати повною. Була то стара будова, — давній кляштор католицький (церква теж колись належала до нього), з товстими стінами, глибокими вікнами, з високим склепінням замість стелі, холодний, просторий, досить темний. Голоси і кроки лунали в тих хатах, як в церкві, і здавалось, що тут господарі не піп і його сім'я, а оті темні уніяцькі образи та дерев'яні ангели, що дивились на нас із стін, непривітно всміхаючись, або суворо насупившись. Ті образи й ангели були винесені з церкви, коли вона з уніяцької обернута була в православну (такі обертання були не першина для неї). Батюшка, що, подібно як і церква, був колись уніяцьким попом, прийняв вигнанців до своєї хати і вони пристали до неї зовсім, більш ніж сам господарь, — маленький, сухенький дідусь, він зовсім губився у своїй величній оселі. В ній врешті все якось губилось: і постанова, і килими, і мисники, і скрині, увесь той скарб попівський, що в иншій хаті робив би враження заможности, і люде. Ні розмова, ні товариство наше не були там на місці. Мені стало лехче, коли ми врешті по обіді вийшли в садок, де вже не було ні католицьких стін, ні уніяцьких образів.

Похожаючи стежкою, поміж кущами поришок та агрусту, товаришка моя помалу завела річ про те, що от уже весна, учіння скінчене і час би вже їй їхати до дому.

— Ну, щож, поїдете, — сказав батюшка благодушно.

— Та ви ж знаєте, батюшко, що я не можу поїхати, і навіть знаєте, через що...

— Ні, звідки ж я знаю? — промовив батюшка все так же невинно, — коней в селі не можете найняти?

— Та ні, батюшко, що там коні! Звісно — що, — грошей нема, а коні знайшлися б.

— А, он ви що! Господи, який тепер світ настав! що за користолюб'є в молодих людей! Чи так же було в наші часи? Гай, гай, панночко, панночко! — і він засміявся тихим старечим сміхом.

Його бесідницю видно сміх не брав, навпаки вона ледве здержувала досаду.

— Справді, — провадив батюшка, пересміявшись, — на що вам ті гроші, та ще й всі разом? Ви людина молода. От пождіть, бу-

дете йти заміж, справлятимете посаг, отут то вам грошики й згодяться. Правда ж? — звернувся він несподіванно до мене.

Я мусіла вступити в розмову: — Коли то ще те буде, а от тепер шкода, що ми не можемо поїхати разом з нею до міста. У мене й коні замовлені, та щож, видно прийдеться самій їхати до дому. То як сказати, твоєї матері? — звернувшись до товаришки, — коли ти будеш дома?

— Не знаю, — відповіла вона коротко.

— Ну, годі, годі, не журіться, — почав батюшка, раптом змінивши тон, — чи ви вже справді думаете, що я такий жила? Ось приходьте сього вечора, то ми з вами обрахуємось, а завтра й поїдете, коли ваша хіть.

Далі розмова змінилась, а незабаром ми собі пішли до дому. Увечері товаришка пішла „рахуватись“. Довго я ждала її, врешті прийшла вона, ні весела, ні смутна.

— Ну, що? оддав? — питаю

— Та... оддав, половину! Нема каже всіх, не зібрав. Що ти з ним зробиш?

— Ти ж йому віриш?

— Де там!

— Що ж ти, поїдеш, чи будеш „викручувати“ твої гроші до кінця?

— Та ні, поїду, обридло вже, може потім як небудь виправлю. Годі вже про се говорити, увірилось!.. І вона почала вкладати свої річі, щоб завтра виїхати.

Другого дня ми рушили, попрощавшись з школою і з селом, куди ні мені, ні їй більш не судилось вертатись. — Порожня школа, порожня хата і порожня сулія zostалися чекати нового вчителя

Леся Українка.

Конституційні змагання у Росії.

Даємо, в оригіналі російським, ряд документів про найновіші конституційні змагання у Росії, а то: протокол Тверського губ. Земського збору, переписку по тому поводу, адрес мужиків с Кузовина, Тверської губ. мабуть не поданий, затим відповідь опозиції Николаю II, напечатану в Петербурзі і перепечатану в Лондоні, і врешті допис у тій справі, з одного університетського города на Україні. Ті документи говорять за себе сами. Читателі певне звернуть увагу, на різницю між відповіддю Александру I., заповідаючи боротьбу, і дописом з України, що виражає повну безнадійність і безсиле. Сумна перспектива для України. М. П.

Протоколъ Тверскаго Губернскаго Земскаго Собранія, Очередной Сессии 1894 года, Декабря 8-го дня.

8-го Декабря 1894 г. Тверское Очередное Земское Собрание было открыто г. Губернаторомъ въ 2 часа дня подъ председательствомъ И. д. Тверскаго председателя Дворянства В. Н. Трубникова въ присутствіи 53 гласныхъ и уѣздныхъ предводителей дворянства, 3 представителей вѣдомствъ: духовнаго, уѣднаго и Министерства Государственныхъ Имуществъ.

Прежде всего была совершена панахида по въ Бозѣ почившемъ Императорѣ Александрѣ. Отслуженъ благодарственный молебенъ по случаю восшествія на престолъ и бракосочетанія Его Императорскаго Величества Государя Императора Николая Александровича и Ея Императорскаго Величества Государыни Императрицы Александры Феодоровны. Затѣмъ гласные приняли присягу.

Собрание избрало секретарями гласныхъ Л. А. Мясникова, И. И. Ревякина и А. С. Медвѣдева.

Г. Председатель Собранія обратилъ вниманіе Собранія на то, что гласный С. В. де-Роберти значится въ списокѣ представителемъ 2 уѣздовъ Старицкаго и Ржевскаго, а потому и обратился къ С. В. де-Роберти съ вопросомъ, представителемъ какого уѣзда онъ себя считаетъ. С. В. де-Роберти объяснилъ, что остается гласнымъ отъ обоихъ уѣздовъ, что это не противорѣчитъ Полож. 12 Юля 1891 г. и не встрѣтило противорѣчія со стороны администраціи.

Г. Председатель затѣмъ объявилъ, что присутствующими въ Собраніи представлено 56 голосовъ. Прочитаны заявленія непривышихъ гласныхъ; причины неявки ихъ признаны Собраніемъ уважительными.

Собрание постановило избрать редакціонную комиссію изъ 15 гласныхъ и избрало въ составъ ея: С. Д. Квашина-Самарина большинствомъ 47 голосовъ, Б. Б. Костылева — 43, А. Б. Враскаго — 41, П. А. Корсакова — 40, А. Какунина — 38, И. И. Петрункевича — 37, М. И. Петрункевича — 36, Ф. И. Родичева — 36, А. А. Римскаго-Корсакова — 34, В. Н. Линдъ — 31, С. П. Максимовича — 30, Л. А. Мясникова — 29, И. Н. Ладыженскаго — 23, и А. С. Паскина — 22.

М. д. Председателя Управы А. А. Демьяновъ обратился къ Собранію съ слѣдующей рѣчью:

Г. г. Гласные! имѣю честь довести до Вашего свѣдѣнія, что Губернская Земская Управа, дѣйствуя въ духѣ и желаніи Тверскаго земства, почтила память въ Бозѣ Почившаго Императора Александра Александровича, возложивъ на его гробъ серебряный вѣнокъ отъ имени Земства Тверской губ. Управа, какъ представительница Земства, получила Высочайшую признательность.

Въ настоящую минуту, когда гласные проводили Покойнаго Государя горячею молитвою

по Немъ и встрѣтили такую-же горячею молитвою восшествіе на престолъ нынѣ благополучно Царствующаго Императора Николая Александровича, они несомнѣнно пожелаютъ повергнуть къ стопамъ молодого нашего Государя адресъ съ выраженіемъ въ немъ чувствъ своихъ и пожеланій. Земство, какъ всеобщее представительство учрежденіе, должно встрѣтить Государя адресомъ и въ немъ высказаться свободно и правдиво.

Всѣ помыслы наши заняты Юнымъ Царемъ, обѣщавшимъ въ Своемъ милостивомъ Манифестѣ направить всѣ свои усилія къ тому, чтобы сдѣлать подданныхъ своихъ счастливыми. Въ этомъ трудномъ подвигѣ, принятомъ на себя Государемъ, Онъ, призавшій насъ къ единенію съ Нимъ въ правѣ ожидать отъ насъ, своихъ подданныхъ, помощи себѣ. Въ чемъ же можетъ выразиться наша помощь Ему, кромѣ подчиненія Его священной волѣ?

Милостивые государи, мы имѣемъ честь принадлежать къ гласнымъ Тверскаго Земства. Послѣдуемъ же по пути, котораго всегда держалось Тверское Земство — пути честности и откровенности. Будемте въ настоящую минуту искренними и поможемъ Государю, высказавшись отъ чистаго сердца.

Стремленія наши должны быть направлены къ тому, чтобы Государь ближе узналъ свой великій народъ, его мысли и желанія, а вмѣстѣ и желанія наши. Право свободно выражать свои мысли и желанія есть первая ступень къ тому счастью которое возвѣстилъ народу Государь въ Своемъ Манифестѣ Скажемте Ему объ этомъ. Скажемте Ему о томъ, что мысли и желанія народа только тогда достигнутъ слуха и сердца Царя, когда народъ будетъ имѣть возможность непосредственно высказываться передъ Царемъ. Мы надѣемся на своего Государя, твердо вѣримъ, что Онъ дастъ намъ обѣщанное счастье. Повергнемъ же къ стопамъ многολюбимаго Государя всеподданнѣйшій адресъ.

Рѣчь, прослужанная Собраніемъ стоя, покрыта дружными аплодисментами.

Слѣдующую рѣчь сказалъ гласный Ф. И. Родичевъ:

Съ нынѣшнимъ Земскимъ Собраніемъ мы вступаемъ въ новый періодъ не только жизни Тверскаго Земства, мы вступаемъ въ новой періодъ исторіи... Вмѣстѣ со всѣмъ народомъ русскимъ мы пережили тревожные дни нынѣшней осени, вмѣстѣ со всѣмъ народомъ мы отдали долгъ печали, долгъ почтенія памяти Императора Александра, вмѣстѣ со всѣмъ народомъ съ трепетомъ надежды услышали слово Молодого Государя, въ которомъ столько свѣтлой вѣры, свѣтлаго упованія. Мы не можемъ остаться глухи къ этому призыву, раздавшемуся съ высоты Престола — къ призыву на работу для счастья русскаго народа. Мы не будемъ глухи и не останемся нѣмы. Предъ Государемъ Николаемъ II не мертвая страна, погруженная въ нѣмой покой и неподвижность безсилія. Передъ Нимъ народъ, пол-

ный стремления, чувства, полный живых силъ, ждущихъ простора и вѣры, требующей выраженія. Ее мы должны выразить, мы должны высказать Государю надежды, которыя мы на Немъ сосредоточиваемъ. Мы прежде всего желаемъ господства закона. Законъ ясное выраженіе воли и мысли Монарха, пусть господствуетъ среди насъ и пусть подчиняются Ему всѣ безъ исключенія, — больше всего и прежде всего представители власти, это первое жизненное условіе мира и правды. Счастіе народа въ свободномъ ростѣ его жизненныхъ силъ, достоинства личности, въ сознательной дѣятельности. Только въ живомъ, дѣятельномъ, свободномъ и союзномъ трудѣ всѣхъ растетъ счастье народа, счастье каждого. Эта дѣятельность, право на нее какъ отдѣльныхъ лицъ такъ и общественныхъ учреждений пусть будутъ сохранены неизбѣжны. Мысль народная, потребности наши должны находить свое выраженіе. Мы надѣмся, что голосъ этихъ потребностей, выраженіе этой мысли всегда будутъ услышаны Государемъ, всегда свободно и непосредственно, по праву и безъ припятствій дойдутъ до Него. Мы ждемъ развитія и свободного роста живой общественной работы, дающей народной жизни содержаніе. Если Собраніе встрѣчаетъ эти мысли, эти чувства согласіемъ своимъ, я позволяю себѣ предложить проектъ адреса.

Гласный князь П. А. Путятинъ выразилъ сомнѣніе въ правѣ Собранія обращаться къ Императору съ адресомъ. Его прервали голоса большинства гласныхъ, несомнѣвающихся въ этомъ правѣ и настоятельно требовавшихъ немедленнаго чтенія адреса. Гласный Ф. И. Родичевъ читалъ:

Ваше Императорское Величество!

Въ знаменательные дни начала служенія Вашего русскому народу, Земство Тверской губерніи привѣтствуетъ Васъ привѣтомъ вѣрно подданныхъ. Раздѣляя Вашу скорбь, Государь, мы надѣмся, что въ народной любви, въ силѣ надеждъ и вѣры народа, обращенныхъ къ Вамъ, Вы почерпнете успокоеніе въ горѣ, столь неожиданно постигшемъ Васъ и страну Вашу и въ нихъ найдете твердую опору въ томъ трудномъ подвигѣ, который возложенъ на Васъ Провидѣніемъ. Съ благодарностью выслушалъ народъ русскій тѣ знаменательныя слова, которыми Ваше Величество возвѣстили о вступленіи своемъ на Всероссійскій Престолъ. Мы вмѣстѣ со всѣмъ народомъ русскимъ проникаемся благодарностью и уповаемъ на успѣхъ трудовъ Вашихъ въ достиженіи великой цѣли, Вами поставленной — устроить счастье Вашихъ вѣрно подданныхъ. Мы питаемъ надежду, что съ высоты Престола всегда будетъ слышанъ голосъ нужды народной. Мы уповаемъ, что счастье наше будетъ расти и крѣпнуть при неуклонномъ исполненіи закона, какъ со стороны народа, такъ и представителей власти, ибо законъ, представляющій въ Россіи выраженіе Монаршей воли, долженъ стать выше случайныхъ видовъ отдѣльныхъ представителей этой власти. Мы горячо

вѣруемъ, что права отдѣльныхъ лицъ и права общественныхъ учреждений будутъ неизбѣжно охраняемы. Мы ждемъ, Государь, возможности и права для общественныхъ учреждений, выражать свое мнѣніе по вопросамъ ихъ касающимся, дабы до высоты Престола могло достигать выраженіе потребностей и мысли не только представителей администраціи, но и народа русскаго. Мы ждемъ, Государь, что въ Ваше Царствование Россія двинется впередъ по пути мира и правды со всѣмъ развитіемъ живыхъ общественныхъ силъ. Мы вѣримъ, что въ общеніи съ представителями всѣхъ сословій русскаго народа, равно преданныхъ Престолу и Отечеству, власть Вашего Величества найдетъ новый источникъ силы и залогъ успѣха въ исполненіи великодушныхъ предначертаній Вашего Императорскаго Величества“.

Среди грома рукоплесканій и единодушнаго ура, гласныя Ф. И. Родичевъ заключилъ чтеніе сло вами: Господа, въ настоящую минуту наши надежды, наша вѣра въ будущее, наши стремленія всѣ обращены къ Николаю II... Николаю II. наше ура!...

Долго не смолкало ура и апплодисменты во всемъ залѣ Собранія... Собраніе рѣшило немедленно послать адресъ телеграммой на имя Министра Императорскаго Двора, прося министра повергнуть вѣрно подданической адресъ къ стопамъ Его Императорскаго Величества.

Шумные знаки одобренія сопровождали это рѣшеніе Собранія.

Гласный А. А. Демьяновъ предложилъ почтить память Покойнаго Императора Александра III и вопросъ этотъ для обстоятельной разработки передать въ комиссію. Присоединяясь къ этой мысли, Ф. И. Родичевъ отъ ревизіонной комиссіи сообщилъ, что комиссія уже приступила къ обсужденію этого вопроса въ связи съ разсмотрѣніемъ продовольственнаго дѣла и недоимокъ по продовольственному капиталу и въ ближайшее засѣданіе доложить Собранію свои заключенія. Собраніе выразило на это свое согласіе.

И. д. Предсѣдателя Управы Демьяновъ объяснилъ, что на очереди къ обсужденію Собранія стоятъ протесты г. Губернатора на постановленія очередныхъ сессій уѣздныхъ земскихъ собраний. Собраніе передало протесты въ редакціонную комиссію на предварительное заключеніе.

Г. Предсѣдатель Собранія объявилъ перерывъ на 10 минутъ.

Послѣ перерыва Предсѣдатель Собранія В. Н. Трубниковъ заявилъ, что онъ не сомнѣвается въ единодушномъ желаніи Собранія повергнуть къ стопамъ Его Величества прочитанный вѣрно подданической адресъ въ Собраніи, но что нѣкоторые гласные выразили ему желаніе, пересмотрѣть текстъ адреса въ комиссіи и потому онъ, Предсѣдатель предложилъ гласнымъ обсудить этотъ вопросъ.

Гласный А. Д. Способинъ, настаивая на этомъ, находить, что въ данномъ случаѣ, по его мнѣнію, переплелись два вопроса. Собраніе еди-

ногласно выразило свои чувства, одобрило и способ посылки адреса — телеграммой, но сама редакция, по мнѣнію гласнаго, не обсуждалась. Всеобщее выраженіе одобренія относилось къ содержанію рѣчей А. А. Демянова и С. М. Родичева, но не являлось утвержденіемъ текста адреса, поэтому онъ и просить поставить на баллотировку вопросъ, не слѣдуетъ-ли проредактировать адресъ въ комиссіи.

Гласный Е. В. де-Роберти сказалъ, что заявленіе гласнаго А. Д. Способина является запоздалымъ, такъ какъ послѣ прочтенія адреса Собрание приняло его редакцію, обсудило затѣмъ способъ посылки адреса, приступило къ обсужденію вопроса, какъ почтить память Покойнаго Императора Александра Александровича, прослушало доложенный И. д-Предсѣдателя Управы очередной вопросъ о протестахъ Г. Губернатора на постановленія уѣздныхъ Собраній — все это происходило до перерыва засѣданія, — гласные очевидно имѣли время и возможность дѣлать возраженія противъ редакціи своевременно, — и по установившемуся въ нашемъ Собраніи обычаю онъ, гласный, на мѣстѣ г. Предсѣдателя счелъ бы не возможнымъ допустить обсужденіе предложенія гласнаго А. Д. Способина. Адресъ прослушанъ людьми съ извѣстнымъ умственнымъ и нравственнымъ ценомъ: они не могли его не понять ибо онъ служить выраженіемъ чувствъ. Кто говоритъ, что не поняли, тотъ не хочетъ совѣмъ понять его. Адресъ такъ ясенъ, такъ простъ, что его приняли въ единодушномъ порывѣ, и, если находятъ люди, желающіе умалить этотъ порывъ, то пусть и отвѣтственность падаетъ на нихъ.

Слова гласнаго прервали шумными знаками одобренія.

Гласный князь П. А. Путятинъ заявилъ, что онъ хотѣлъ указать между прочимъ, что по его мнѣнію неудобно въ адресѣ выражать желанія, чтобы отдѣльнымъ лицамъ было представлено право обращаться непосредственно къ Его Величеству, на что И. И. Петрункевичъ пояснилъ, что въ адресѣ такого желанія не выражается.

Гласный Ф. И. Родичевъ замѣтилъ, что при всемъ уваженіи къ меньшинству, онъ долженъ сказать, что до сихъ поръ не слышалъ ни одного возраженія по существу, что въ послѣднихъ возраженіяхъ онъ видитъ лишь стремленіе оттянуть посылку адреса.

Гласный А. Д. Способинъ, настаивая на своемъ предложеніи, мотивировалъ это тѣмъ, что въ Собраніи онъ не можетъ высказываться такъ, какъ высказался бы въ комиссіи. Обращаясь къ содержанію адреса, гласный, въ выраженіи надежды, что всегда будетъ слышанъ голосъ народа, видитъ намекъ на сомнѣніе, что голосъ народа раньше не доходилъ до высоты Престола. Онъ утверждаетъ, что и покойный Государь и Дѣдъ нынѣ Царствующаго Императора чутко прислушивались къ голосу народа. Въ выраженіи желанія „чтобы законъ стоялъ выше случайныхъ видовъ отдѣльныхъ представителей администраціи“, по мнѣнію гласнаго, есть такъ-

же указаніе на нѣкоторое сомнѣніе въ подчиненіи администраціи русскому закону. Между тѣмъ, въ Россіи все управляется закономъ.

„Русскій Царь даже самыхъ высокопоставленныхъ администраторовъ караетъ за нарушение закона, и по выраженію старинному, быть нещадно. Слѣдовательно, эта фраза какъ бы упрекъ прошлому и указаніе Царю, что нужно дѣлать въ будущемъ. Указывать же Ему значить сомнѣваться въ Немъ“.

Нѣтъ надобности также, по мнѣнію гласнаго, упоминать въ адресѣ, чтобы до высоты Престола могли достигать выраженія потребностей не только администраціи, но и народа. Въ этомъ гласный видитъ какъ бы указаніе на сомнѣніе въ существованіи этого теперь. Между тѣмъ существуетъ комиссія прошеній на Высочайшее Имя подаваемыхъ и мы знаемъ, что покойный Государь принималъ прошенія непосредственно отъ народа и чинилъ судъ и правду. Въ виду этого, гласный находитъ, что редакцію адреса слѣдовало бы передать въ комиссію.

Вопросъ, по моему мнѣнію, сказалъ далѣе гласный Родичевъ, стоитъ такимъ образомъ. Нѣкоторые гласные меньшинство утверждаютъ, что адресъ не принять, а только постановлено послать его телеграммой. Если адресъ не принять, что же рѣшено было послать? Но пусть такъ. Прочитанный адресъ принять я думаю: оказывается не единогласно, а большинствомъ. Меньшинство требуетъ еще обсужденія. Безъ него можно бы обойтись, ибо мнѣніе Собранія уже составилось, но изъ уваженія къ правамъ меньшинства можно бы возразить и по существу. Гласный А. Д. Способинъ говорилъ, выражая Императору Николаю II надежду на торжество законности: мы выражаемъ упрекъ памяти Александра III. Откуда это? Тверское Собрание никогда не говорило намеками, смѣю увѣрить гласнаго Способина что мы высказываемъ свои мысли безъ намековъ и безъ задней мысли. Мы ждемъ, что Государь Николай II услышитъ голосъ нуждъ народныхъ. А гласный Способинъ говоритъ: что же, по вашему, Александръ III его не слышалъ? Почему? Способинъ думаетъ, что привѣтствіе Николаю II обращается въ укоръ Александру III? Что онъ такъ думалъ, мы за это не отвѣчаемъ. Но въ нашихъ устахъ привѣтъ и остается привѣтомъ, тѣмъ что онъ есть. За такую постановку вопроса я могу его благодарить только. Мы можемъ согласиться съ нимъ и принять оговорки, только признавъ, что мы лжецы.

Есть заявленія далѣе, что нѣкоторые не все слышали, нѣкоторые не все поняли. Родичевъ проситъ извиненія у Собранія, если онъ прочтетъ адресъ вторично, надѣясь, что его наконецъ всѣ услышатъ и всѣ поймутъ. Чтеніе адреса снова сопровождалось шумными знаками одобренія.

Предсѣдатель Собранія заявилъ: вопросъ ясенъ и остается баллотировать: послать ли адресъ въ этой редакціи, или пересмотрѣть въ комиссіи.

Е. В. де-Роберти считаетъ вопросъ исчерпаннымъ и соглашается съ г. Предсѣдателемъ о постановкѣ вопроса на баллотировку. По его мнѣнію, возраженія гласнаго Способина близки къ тому, что если сказать: будь великъ, будь славенъ-значить сомнѣваться въ величіи и славѣ.

Вопросъ затѣмъ былъ поставленъ на баллотировку и адресъ въ редакціи Родичева былъ принятъ большинствомъ 45 голосовъ противъ 11 и повторено рѣшеніе о немедленной посылкѣ адреса по телеграфу. Рѣшеніе Собранія завершилось громомъ рукоплесканій.

Гласный Б. Б. Костылевъ указалъ случай нарушенія закона, допущенный при выборѣ гласныхъ въ Старицкомъ и Ржевскомъ уѣздѣ, сообщилъ, что дѣло дошло до Губернскаго по Земскимъ дѣламъ Присутствія и послѣднее не сдѣлало постановленія о привлеченіи къ ответственности лицъ, сознательно участвовавшихъ въ выборахъ безъ правъ на такое участіе. Между тѣмъ присутствіе должно было сдѣлать это для огражденія избирательныхъ Собраній отъ подобныхъ случаевъ на будущее время. Гласный просилъ Собраніе передать вопросъ этотъ въ комиссію, которой уже поручено разсмотрѣніе протестовъ. По предложенію г. Предсѣдателя, Собраніе передало вопросъ по сообщенію Костылева комиссіи, прося ее при обсужденіи имѣть въ виду всѣ замѣчанія Б. Б. Костылева.

Предложенія г. Губернатора

отъ 12 Января 1895 г., N. 331.

Тверское Губернское Земское Собраніе, которому Предсѣдательствующимъ въ Собраніи доложено было, въ минувшемъ Декабрѣ, сообщеніе мое о Высочайшемъ соизволеніи на пріемъ, въ Январѣ т. г., депутацій для принесенія поздравленій Ихъ Императорскимъ Величествамъ, по случаю высокородостнаго событія бракосочетанія Ихъ Величествъ, постановило: избрать депутацію изъ трехъ гласныхъ, для поднесенія Ихъ Императорскимъ Величествамъ иконы и хлѣба-соли. Въ составъ депутаціи Собраніе избрало губернскихъ гласныхъ: Осташковскаго Уѣзднаго Предводителя Дворянства Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтника Уткина, Дѣйствительнаго Статскаго Совѣтника Головачева и Статскаго Совѣтника Родичева. Между тѣмъ нынѣ г. Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, въ телеграммѣ отъ 12 Января, сообщилъ мнѣ, для объявленія по принадлежности, что, по Высочайшему повѣленію, губернскіе гласные Родичевъ и Головачевъ исключены изъ состава депутаціи отъ Тверскаго Губернскаго Земства, для принесенія поздравленій Ихъ Императорскимъ Величествамъ.

О такомъ Высочайшемъ повелѣніи поставляю Губернскую Земскую Управу въ извѣстность къ исполненію и для объявленія по принадлежности; о послѣдующемъ же предлагаю представить мнѣ свѣдѣнія 18 сего Января. Подлинное подписали: Губернаторъ, Двора Его

Величества Камергеръ Ахлестышевъ. Правитель Канцеляріи Плетневъ.

Отъ 18 Января 1895 г., за N. 176.

Г. Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, на благоусмотрѣніе котораго мною представленъ былъ всеподданнѣйшій адресъ Тверскаго Губернскаго Земскаго Собранія, отъ 15 Января за N. 318, предложилъ мнѣ поставить въ извѣстность Губ. Зем. Управу для доклада ближайшему Губ. Зем. Собр., что онъ не счелъ себя въ правѣ означенный адресъ повергнуть къ стопамъ Его Императорскаго Величества Государя Императора.

Велѣдствіе сего предлагаю Губернской Управѣ доложить о приведенномъ отзывѣ Его Высокопревосходительства предстоящему Губ. Зем. Собранію и о послѣдующемъ представить мнѣ свѣдѣнія. — Подлинное подписали: Губернаторъ Камергеръ Ахлестышевъ, Секретарь Плетневъ.

Отъ 19 Января 1895 г., за N. 182.

Въ дополненіе къ предложенію отъ 18 Января за N. 176 я, на основаніи предложенія г. Министра Внут. Дѣлъ отъ 18 с. м. за N. 35, предлагаю Губ. Управѣ предложить предстоящему Губ. Зем. Собранію, что на всеподданнѣйшемъ докладѣ Его Высокопревосходительства 11 Января по поводу всеподданнѣйшаго адреса Тверскаго Губернскаго Земс. Собранія, принятаго въ засѣданіи сего 8 минуваго Декабря, Государю Императору благоугодно было собственноручно начертать слѣдующія слова: „Я чрезвычайно удивленъ и недоволенъ этою неумѣстною выходкою 45 гласныхъ Губернскаго Земскаго Собранія“. Объ исполненіи сего предлагаю Губернской Управѣ представить мнѣ свѣдѣнія.

Подлинное подписали: Губернаторъ, Двора Его Величества Камергеръ Ахлестышевъ, Секретарь Плетневъ.

Ваше Императорское Величество!

Удостоюсь быть допущеннымъ для выраженія вѣрноподданническихъ чувствъ, мы, какъ представители бывшихъ крѣпостныхъ крестьянъ, сердечно раздѣляя скорбь Вашу о дорогой утратѣ, осмѣливаемся привѣтствовать Васъ, Государь, съ возшествіемъ на прародительскій всероссійскій престолъ, всеподданнѣйше прося принять хлѣбъ-соль и св. икону, по русскому обычаю.

Благодарный русскій народъ, преобразованный предками Вашими изъ невольника въ свободнаго хлѣбопашца, изъ раба въ равноправнаго гражданина, чуткимъ своимъ сердцемъ и душой провидѣлъ въ Васъ, Государь, воплощеніе новаго свѣтила тогда еще, когда Вы были Наслѣдникомъ престола. Ваше болѣе чѣмъ отважное, кругосвѣтное путешествіе и въ особенности по Сибири, со времени ея покоренія не удостоенной Высочайшаго посѣщенія, само по себѣ подтверждаетъ воззрѣніе народа на

Вашу драгоценную особу. Глубоко несчастливенные реформой Царя-Освободителя, подкрепленную манифестом почившаго родителя Вашего, мы крестьяне, как преобладающее население, а следовательно и оплотъ Россіи, пріемиемъ смѣлость наравнѣ съ другими сословными представителями просить Васъ, Государь, не отдалять насъ отъ Престола, ибо самоотверженная преданность Царю и Престолу русскаго мужа краснорѣчиво доказана крестьяниномъ Иваномъ Сусанинымъ. Также наравнѣ съ сословными представителями въ случаяхъ, того требующихъ, просимъ, Государь, дать намъ право и возможность непосредственно отъ себя выражать мнѣнія по вопросамъ нашего быта касающимся. Еще просимъ, Государь, не отринуть нашу искреннѣйшую просьбу: возрѣть на болѣе доступное народное образование въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ, дабы сдѣлать возможнымъ и крестьянину быть полезнымъ на поприщѣ общественной дѣятельности, по примѣру прадѣда нашего Михаила Ломоносова и вмѣстѣ съ тѣмъ доступъ неусыпно охранять Престоль и особу Царя на всѣхъ стезяхъ Его. Да будетъ-же благословенно Царствованіе Вашего Императорскаго Величества въ преуспѣяніи мира, правды и развитіи всѣхъ отраслей и сословій русскаго народа и да поможетъ Вамъ Царь Царствующихъ въ въ исполненіи великихъ Вашихъ предначертаній.

Января . . . дня 1895 г.

Вѣрноподанные Вашего Императорскаго Величества, уполномоченные Общества крестьяне д. Кузовина Новоторжскаго уѣзда, кр. того-же селенія: Волостной старшина Василий Осиповъ, Павелъ Ивановъ Травкинъ и Яковъ Петровъ Пронцевъ.

Открытое письмо Николаю II.

Вы сказали свое слово, и оно разнесется по всей Россіи, по всему культурному міру. До сихъ поръ Вы были никому неизвѣстны; со вчерашняго дня Вы стали опредѣленной величиной, относительно которой нѣтъ болѣе мѣста „безсмысленнымъ мечтаніямъ“. Мы не знаемъ, понимаете-ли Вы то положеніе, которое Вы создали своимъ „твердымъ“ словомъ. Но мы думаемъ, что люди, стоящіе не такъ высоко и не такъ далеко отъ жизни, какъ Вы, и потому могущіе видѣть то, что происходитъ теперь въ Россіи, легко разберутся и въ Вашемъ, и въ своемъ положеніи.

Прежде всего Вы плохо освѣдомлены о тѣхъ теченіяхъ, противъ которыхъ Вы рѣшились выступить съ Вашею рѣчью. Ни въ одномъ земскомъ собраніи не слышалось ни одного голоса противъ самодержавной власти, и никто изъ земцевъ не ставилъ вопроса такъ, какъ его поставили Вы. Наболѣе передовые земства и земцы настаивали — или, вѣрнѣе, просили лишь и единеніи Царя съ народомъ о непосредственномъ доступѣ голоса земства къ Пре-

столу, о гласности и о томъ, чтобы законъ всегда стоялъ выше административнаго произвола. Словомъ рѣчь шла лишь о томъ, чтобы пала бюрократически-придворная стѣна, отдѣляющая Царя отъ Россіи.

Вотъ тѣ стремленія земскихъ людей, которыя Вы, только что вступивъ на престоль, неопытный и несвѣдущій, рѣшили заклеить названіемъ „безсмысленныхъ мечтаній“.

Для всѣхъ сознательныхъ элементовъ русскаго общества ясно, кто подвинулъ Васъ на этотъ неосторожный шагъ. Васъ обманули, Васъ запугали представители той именно бюрократически-придворной стѣны, съ самодержавіемъ которой никогда не примирится ни одинъ русскій человѣкъ. И Вы отчитали земскихъ людей за слабый крикъ, вырвавшійся изъ ихъ груди противъ бюрократически-полицейскаго гнета!

Вы увлеклись такъ далеко въ ненужномъ охраненіи того самодержавія, на которое ни одинъ земскій человѣкъ не думалъ посягать, что въ „участіи представителей земства въ дѣлахъ внутренняго управленія“ — усмотрѣли опасность для самодержавія. Такой взглядъ не соответствуетъ даже тому положенію, въ которое земство поставлено Вашимъ отцомъ и при которомъ оно является необходимымъ участникомъ и органомъ внутренняго управленія.

И Ваше неудачное выраженіе — не просто редакціонный промахъ: въ немъ сказалась цѣлая система.

Общество прекрасно пойметъ, что 17-го января говорила Вашими устами вовсе не та идеальная самодержавная власть, носителемъ которой Вы себя считаете, а ревниво оберегающая свое всемогущество бюрократія. Этой бюрократіи, начиная съ Комитета министровъ и кончая послѣднимъ урядникомъ, ненавистно расширеніе общественной самодѣятельности даже на почвѣ существующаго государственнаго порядка. Она держитъ самодержавнаго монарха внѣ свободнаго общенія съ представителями народа, и самодержцы оказываются лишенными всякой возможности видѣть ихъ иначе, какъ ряжеными поздравителями съ иконами и подношеніями. И рѣчь Ваша еще разъ доказала, что всякое желаніе представителей общества и сословій быть чѣмъ нибудь большимъ, — всякая попытка высказаться передъ Престоломъ, хотя бы въ самой вѣрноподданнической формѣ, о наиболѣе вопіющихъ нуждахъ русской земли — встрѣчаетъ лишь грубый окрикъ. . .

Русская общественная мысль напряженно и мучительно работаетъ надъ разрѣшеніемъ коренныхъ вопросовъ народнаго быта, еще не сложившагося въ опредѣленные формы со времени великой освободительной эпохи и, недавне, въ голодные годы, пережившаго тяжелое потрясеніе. И вотъ въ такое время — вмѣсто словъ, общающихся дѣйствительное и дѣятельное единеніе Царя съ народомъ и признанія съ высоты престола гласности и законности какъ основныхъ началъ государственной жизни, — представители общества, собравшіеся

со всіх концов Росії и ожидавшие отъ Васъ ободренія и помощи, услышали лишь новое напоминаніе о Вашемъ всеміліи — и вынесли впечатлѣніе полного отчужденія Царя отъ народа

Вѣрьте, что и на самыхъ смиренныхъ людей такое обращеніе могло произвести только удручающее и отталкивающее дѣйствіе. День 17-го января уничтожилъ тотъ ореолъ, которымъ многіе русскіе люди окружали Вашъ неясный, молодой обликъ. Вы сами наложили руку на Вашу популярность.

Но дѣло идетъ не только о Вашей личной популярности. Если самодержавіе на словахъ и на дѣлѣ отождествляетъ себя со всемогуществомъ бюрократіи, если оно возможно только при совершенной безгласности общества и при постоянномъ дѣйствіи якобы временнаго положенія объ усиленной охранѣ. — дѣло его проиграно; оно само роетъ себѣ могилу и раніе, или позже, но во всякомъ случаѣ въ недалекомъ будущемъ падетъ подъ напоромъ живыхъ общественныхъ силъ. Вы сами своими словами и своимъ поведеніемъ задали обществу такой вопросъ, одна ясная постановка котораго есть уже страшная угроза самодержавію. Вы бросили земскимъ людямъ и съ ними вмѣстѣ всему русскому обществу вызовъ, и имъ теперь не остается ничего другаго, какъ сдѣлать сознательный выборъ между движеніемъ впередъ и вѣрностію самодержавію.

Правда, своею рѣчью Вы усилили полицейское рвеніе тѣхъ, кто службу самодержавному царю видитъ въ подавленіи общественной самодѣятельности, гласности и законности, — Вы вызвали восторги тѣхъ, кто готовъ служить всякой силѣ, ни мало не думая объ общемъ благѣ и въ безгласности и прозволѣ находя лучшія условія торжества личныхъ и узко-сословныхъ выгодъ. Но всю мирно стремящуюся впередъ часть общества Вы — оттолкнули.

А тѣ дѣятельныя силы, которыя вѣрно способны довольствоваться полной сдѣлокъ и уступокъ, трудной и медленной борьбой на почвѣ существующаго порядка — куда пойдутъ онѣ? Послѣ Вашего рѣзкаго отвѣта на самыя скромныя и законныя пожеланія русскаго общества — чѣмъ, какими доводами удержитъ оно на законномъ пути и охранитъ отъ гибели самыхъ чуткихъ, неустойчиво рвущихся впередъ, своихъ дѣтей?!

Итакъ, какое дѣйствіе произведетъ на русское общество первое, непосредственное обращеніе Ваше къ его представителямъ?

Не говоря о ликующихъ, къ ничтожеству и общественному безсилію которыхъ Вы сами вскорѣ убьетесь — Ваша рѣчь въ однихъ вызвала чувство обиды и удрученности, отъ котораго однако живыя общественныя силы быстро оправятся и перейдутъ къ мирной, но упорной и сознательной борьбѣ за необходимый для нихъ просторъ; у другихъ она обостритъ рѣшимость бороться съ ненавистнымъ строемъ всякими средствами.

Вы первый начали борьбу, и борьба не заставитъ себя ждать.

Петербургъ, 19 января 1895 г. *)

Допись изъ Украины.

Тяжко буває зневіруватись у людині, а ще тяжче зневіритись тоді, як на людину починаються великі надії, сподівався од його чимало добра, від нього залежить поліпшення твоєї долі... і от раптом, єдиним вчинком, єдиним словом немилосердно він розрає ці надії. Тоді досаду і злість неможна й висловити, а до того ще свідомість своєї несли збільшує пригнобу. В такім становиську опинилися ми, бідолашні російські підданці, після „знаменитих слів“, котрими витав Імператор депутації 17-го Січня. За чотири дні до того, 13-го Січня, той самий царь видав універсал, через котрий визнає користь літературної діяльності і визначає 50 тисячів карбованців державної субсидії що року за для учених, літератів і публіцистів, — універсал, котрий викликав загальну радість і зміцнив наші надії на нового державця Росії. Ось уже, здавалось, недалеко той час, коли у нас право і законність зреалізуються, Росією перестануть керувати „дочасні правила та циркуляри“, котрі часто цілком суперечали законам. Одним словом, ми вигривали рожеві надії на одміну системи урядування, котра надавалаб мінімальну вагу принципів народньої репрезентації.

В такім краю, як Росія, де не має волі друку навіть такої, яка істніє в найменч конституційних краях Європи, — занадто легко розповсюджують чутки. Ці чутки йшли на хосен популярности молодого Імператора. Балакалось про його прихильність до інституцій Англії, подавались приклади його лібералізму в різних випадках, говорено про його незадоволення міністрами попереднього царювання і ватажком реакції Побідоносцевим, про його ненависть до „усіленної охрані“ і т. и. Популярність його зростала. Давно вже російські царі не відважувалися ходити пішки по Петербурзі, тай їздили по місті з надзвичайними передесторогами, меж тим Миколай пішки приходжував ся з жінкою по вулицях столиці, наче змагаючись через те показати, що він не дає нікому приводу до ворожих відносин.

І от промова 17-го Січня! Вона, як грім, уразила депутації і усіх освічених людей Росії, котрі ждали промови протіволежного змісту.

Кажуть, депутати так і скамяніли і тільки царедворці гукнули „ура“. Підносячи подарунки, багато де які од турбації не могли вимо-

*) Се писмо перепечатано в Лондоні 7 февраля 1895 р. „Союзомъ Книгоношей“. „Союзъ Книгоношей“ — новоосноване товариство для перевозки у Росію всякихъ забороненныхъ тамъ виданъ усіхъ напрямків і всіхъ мовъ. Центральне бюро товариства складають: В. Войничъ, Ліліанъ Войничъ (Англічанка) і С. Штейн. Адресъ центрального бюро: W. Vojnich, 111 The Grove, Hammersmith, London, W. Рекомендуемо товаришамъ се товариство — переважно для політичної свободи у Росії.

вити й слова, тай сам Миколай був зрушаний. Промову свою він считував з паперця, вложеного в шанку, ще й через турбацію читав дуже швидко. „Не прочитав, а вибухав“, кажуть самовидці. Чогож сталась така одміна? Адже мав якусь рацію сталий поговор про його лібералізм?

В своїй промові він каже: „відомо мені, що останніми часами чути було в де-яких земських зібраннях голоси людей, обхоплених безглуздими мріями („безсмысленными мечтаниями“), що до участі в справах внутрішнього урядування; нехай всі знають, що, покладаючи всі свої сили на добро народу, боронити му принцип самодержавства так стало і неухильно, як боронив його мій покійний, незабутий батько“.

В цій промові звертає на себе увагу згадка про голоси земців, котрі надто цікавляться справами народного заступництва, котре Миколай назвав безглуздими мріями. Що ж то за голоси?

„Юридическая Газета“ як на один з приводів до виголошення цієї промови показує на адресу тверського земства. Адреса цього постановного земства в багатьох списках переходить з рук до рук.

(Ми вже надрукували єї вище, з инчого жерела. М. П.)

На нашу думку, на цю адресу можна дивитися, яко на взір шануючого, але при тому без принизу свого власного достоїнства, звертання підданця до державця, без усяких тих висловів „припадаю къ стопамъ“ і т. и., котрі зробилися у нас трохи не обовязковими. З другого боку, випадок з цією адресою може бути прикладом підіривости реакційних прислужників трону, оточуючих царя, котрі читають поміж строк, і навіть у так шануючих висловах думок земством добачають заміри протів підвалин уряду. Говоремо про реакційних прислужників трону через те, що, розумієця вони і ватажок їх Побідоносців налякали царя і підсунули йому оцю нещасну промову. L. S.

Релігійний дур на Україні.

(Із Полтавщини)

У Полтавщині, у Гадяцькому, Роменському і др. повітах, розпросторилась манія religioza (люде світла шукають!), і до чого доводить та спотворена віра! Як раз позаторік, коли я була там, трапизась біля Гадяча в селі оця страшна пригода, але тоді ще не відомі були її подробиці, відомо тільки було, що один чоловік, начитавшись якихсь книг, зарізав свого брата, аби „увести його в царство небесне“, а потім хотів і всю свою сімю порізати, та люде не дали. Було слідство, чоловіка того посадили в шпиталь для божевільних і завелось діло. Оце тепер згадала я про се діло і просила одну знайому людину, розпитати, як воно все те було власне. Ось що вона мені передає зо слів родички тих нещасних людей:

„Йїх було чимало: батько, мати, старший брат (жонатий і мав пятеро діток), менший брат (недавно женився). Люде вони багаті. Старший брат хлібороб був,

а менший у школі вчивсь і усього діла було у його, що книжки читав. Був він на вид блідий, немов замучений, мало здоровий. А старший дуже кріпкий був чоловік. З сторони вони були, як і усі люде: і в хаті так було, як у людей, і у церкву ходили і причастя приймали (тільки люде казали, що вони, одходячи, виплювали те причастя). Усі вони молились якось по своєму (не знаю як) у коморі, де не було ікон. Тільки одна із йїх сімїї (жінка меншого брата) не держалась йїх віри. Чоловік принуждав її прийняти йїх віру і бив її за те, що вона не хотіла сього. Обидва брати жили із жінкою старшого брата, а друга жінка плакала у волості, що її даром покрили, що вона дівчина. Перед Великими Святами вони говіли у страшу неділю і все було як слід. Понесли паски святити, тільки тих пасок не йїли, а після обідні пішли у комору Богу молитись по своєму. Трохи згодом повиходили з комори і пішли в хату. Потім брати пороздгались дочиста і стали бігати голі по огорожу із свічками зашвеченими. Повроблялись у грязь, у навіз, і повходили в хату. Тоді повдгались такі нечисті, як і прийшли, позасували двері позавішували вікна і посідали. Менший почав шити чобіт. А старший каже: „Лучче заріж мене“. — „Ще не прийшло время“. одказав менший і став ходити по хаті. Бігла кішка, він її піймав за ноги і вдарив нею матір по виду. Мати засміялась. Жінка його злякалась і думає: як би його втекти? А він глянув на неї і каже: „Як утєчеш, так заріжу“, немов знав, що вона подумала.

Тоді взяв шило і став ширикать куди попало старшого брата, а той його. І ніхто з них ні кричав від муки, ні стогнав. Так вони довго ширикали один другого. Потім менший узав великий ніж і став рубати голову старшому. А вони усі сміються (і жінка старшого!) А менша невістка зомліла. На дрібні шматочки порубав голову (а той і не застогнав ніразу!), тоді розрізав йому живіт, кишкы випали... Менша невістка одйїшла тай вискочила з хати. Батько тоді каже: „Синку, що ти робишь?“ А він: „Мовчи!“ Прибігли люде, а двері знов засунуті. Виломили двері, менший брат не давався, на силу десять чоловік його звалили (а який хворий був!). Зразу одвезли у острог, а потім одіслали у Полтаву на освідѣтельствовање, і усіх домашніх. Через місяць, чи що, вони усі, як є, вернулись до дому. Сами розкажуть, що вони були тоді як дерев'яні, і ніхто з йїх не знав, що вони робили. Як вернулись, то мати і менший брат раз у-раз у чобіт дують, так як у самовар. Мати і тоді, як те все діялось, дула у чобіт. А як убийцю вели у острог, то він казав, що таке зробиться ще у двох мужиків, тільки не скоро. Він знов узав до себе свою жінку, котра утєкла тоді у друге село до братів. Живуть тепер, як і допреж сього случая“. — Ось що розказувала мені їх двоюродна сестра, а вона тоді ходила до їх дуже часто. Йїї книги вони читали, того не знав. Фернат, що робив „вскрытіє“, казав, що все це було зроблено „въ религиозномъ экстазѣ“, чи то пак у „религиозномъ аффектѣ“. Аналогічний випадок був у той же час у Роменському повіті.

Кажуть, що такі урочисті дні як Великдень, та читання життя святих та Евангелія привели їх у екстаз і вони робили, сами не знаючи, що. Кажуть, що книг у них ніяких особливих не було, окрім тих житій, що вони накупили у „офеней“ та по ярмарках; секти у них не було ніби ніякої, а так якесь безпам'ятство. Іх і не судили, вони всі вернулись до дому. — Таких „религиозныхъ помѣшательствъ“ розвелось дуже багато. Один хлопець, років двадцяти, усе виспівує псалми, тричі плює, — одгання нечистого, — перед тим як хреститься. Одна жінка казала про себе, що вона Ева, зривала із себе сорочку і ходила голісенька, соромні речі говорила і кожна мить кричала: „Давайте мені яблоко! Де Адамове яблоко!“... Жінка ся неписьменна була. Торік привозили таких божевільних у больницу що-тижня по двое, а то й більше“. От Вам і мальованиця, або й ще гірше. Шкода, що про такі діла трудно як слід довідатись, бо вони все якось скрито розбіраються, певно, що б не дуже лякати людей!... Добре, якби люде, що близько бачать такі події, не мовчали про них, бо такі ж „епідемії“ гірші від усякої холери, а ради їм не хотять давати.

І за що стілько людей гине?! Л.

ЮБІЛЕЙ 30-ЛІТНЬОЇ ПРАЦІ МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА ДРАГОМАНОВА.

Відповідь Михайла Петровича Драгоманова.

До глибини душі зворушений, дякую всім, хто згадав мене в час спомину 30-літньої моєї літературної праці. Гарячі привіти Ваші тим більше мене пронизують, що вони для мене в великій мірі не ждані. Похвали Ваші моїм змаганням, занадто великі. Коли я претендую на що не будь, то лишень на те, щоб проповідати і пробувати прикладом до політичної практики ті провідні думки, до котрих дійшли в 40-ві роки славні братчики Кирило Мехтодієвські, і котрі лежали в основі українського народолюбства мого і товаришів, в наші молоді часи, в 60-ті і 70-ті роки, звісно з одмінами, котрі принесла всесвітня наука і політика в новіші часи.

Я чимало наслухався в остатні роки, будь то ті провідні думки вийшли з моди на Україні, чому показом служать і звісна „нова ера“ в Галичині і Буковині. Ваші голоси свідчать, що нова мода далеко не викоренила добре старе насіння, посіяне славними братчиками 1847 р. Се мені дає надію побачити ще сходи того насіння і великі купи працівників на його полі.

Я добре знаю, що працювати на тім полі в Росії важко, то ж позволю собі порадити всім, хто мене привитав, — по крайній мірі невинувачливо помагати праці в Австрійській Русі, — по той бік „історичної прірви“, як каже один мій вельми шановний приятель. Прірва ся розірвала так наші вищі класи, — що частини нашої землі по обидва боки її виглядають мов би то зовсім чужі. Але простий народ, а надто сільський, зостався однаковий, одного хоче і однаково об тім говоріть і розумно, і хибно. То ж справді російським українцям працювати (а надто літературно) або підмагати праці на користь нашому закордонному народу, все рівно, як би полтавцеві працювати для волишців. В теперішню хвилю, поки не наступить у Росії політична воля, народолюбцям на Україні можна сказати про Австрійську Русь: „там просвітиться світло ваше перед людьми, там побачать люде, які діла можете ви зробити і в се-

бе дома, і яку вартість мають ваші національно-суспільні почуття і думки.“

Спеціально за галицькі голоси, котрі обернулися до мене, складаю я спеціальну подяку. З усіх частин нашої батьківщини, Русі-України, Галичина стала мені може не менш рідною, як і Полтавщина, — духовою родиною. Вже 20 років як я догадався, що там поле, де ми моглиб працювати вільніше і значить ширше і глибше, ніж у Російській Україні. Треба було лишень знайти галичан, товаришів для початку праці. Шукав їх дехто і перед нами, — та обрізавсь. Обрізались спершу і ми, — і мусили полемікою, котру значний гурт нас вів спільно, хоч иноді лишень за моєю самою підписсю, прориватись крізь кору галицької інтелігенції, до живої частини молодіжї, а через неї і до розвигнутих селян, — і нарешті з кінця 70-х років Галичина дала порядку люде, спосібних до поступової праці. З того часу і ми почули ґрунт під ногами. Особливо в часи, коли виявилась невстойка нашої женеvської „Громади“ (замічу для історичної правди: не мною задуманої), я можу сказати, що мушу дякувати більш усього галичанам, — і як чоловік партії і особисто, за те, що не зоставсь зовсім емігрантом безґрунтовним, і тілом і духом. Найбільше мушу я дякувати селянам радикальної партії, котра приміром запевнила, що навіть серед нашого занедбаного „чорного народу“ єсть люде, готові одчинити свою душу для передових європейських думок, коли лишень прийде до них з сими думками проповідач, хоч трохи уміючий.

Я не обманюю себе вірою в дуже велику силу радикального руху в Галичині. Але тепер уже сміливо можу сказати, що рух той знайшов собі міцний ґрунт і вже не засне, а ростиме, — бо вже певна частина галицьких селян прилучилась до всесвітнього поступового руху, котрого ніщо не в силах спинити. От тим і дорога Галичина для мене і особисто і як для українського поступовця.

Тут буде місце поправити один уступ, котрий наводиться в деяких адресах і промовах, — се про моє „матеріальне бідканє“ в Женеві, котре нарешті примусило мене перебраться в Болгарію. Властивого матеріального бідкання я не знав, а жив лишень не обезпече-

ний, як і тепер живу.¹⁾ Біда моя в Женеві в остатні роки була моральна, — в тому, що багато земляків, одномишленників і навіть ініціаторів „Громади“ і т. п. прийшли до думки, під фальшивим розумінням слова „культура і культурна праця“, що мов би то всі політичні заходи коло української справи, не тільки такі, як „Вольный Союз“, але й такі, як видання пісень народних про політичне життя, або поезій Шевченка, заборонених у Росії — не потрібні, або й просто „шкодливі“.²⁾ От що робило мене емігрантом і моральним, зовсім безгрунтовним. Оттут то і виручили мене купка земляків, котрі zostались вірними тим думкам, котрі становлять головну суть українського руху 40 — 70 рр., та галицькі радикали городські і сільські, — тоді як Болгарія вертала мені учительську роботу, котру я любив, і дала мені орган, де я міг помістити мої студії над славянською словесністю (інакше над матеріалом славянського народного світогляду), в тім числі й українською, для котрих я не міг найти нігде місця: в рідних сторонах то через недодачу грошей, то через нехіть, в чужих через занадто дрібну для чужинців спеціальність обробки річей, без котрої в певних випадках ніяк не можна обійтись.

Тож я мушу особливо бути вдячним тим згаданим вище землякам, та Галичині з Болгарією!

Єсть іще одна частинка нашої спільної батьківщини, котрої я не можу забути ніколи, немов пораненого брата. Се Угорська Русь. Одвідавши двічі в 1875 — 76 рр. ту сторону, я пересвідчився, що там про простий люд або ніхто не дума, або беруться до нього такими способами, котрі зарані засуджені на невдачу.

Там найчесніщі руські патріоти живуть думкою і серцем або серед стародавніх князів та бояр, або серед далеких архиєреїв і гене

ралів московських, а живого народа руського, з его горем під боком своїм не бачать, а коли иноді заговорять до него, то все про мертве і такою мовою, котрою нігде ніхто не говорить і котрої вони сами не розуміють без мадярського перекладу (с боку).

Позаяк я був першим українцем, одвідавши Угорську Русь, і позаяк я побачив, що вона одрізана духовно навіть од Галичини, більше, ніж Австралія од Європи, — то я собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб привязати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить єї єдиний поратунок. Нещасливі пригоди підрізали мої початки, котрі мусіли бути досить делікатні і сложні, відповідно тамошньому стану річей. І з того часу, 18 років, ні один українець, ні галичанин не взявся поновити мої заходи і ні сам не попробував щонебудь робити для закарпатських братів. Я пробував обертатись до патентованих інтернаціоналістів, — і коли угорська соціалістична партія на конгресі зложила свою програму і напечатала єї по мадярському і по німецькому, я обернувся до єї проводарів, беручись перекласти ту програму на нашу руську мову і напечатати єї своїм коштом, — аби лишень партія взялась ширити єї, як і мадярський і німецький тексти. Але на сей мій предклад я не получив навіть відповіді: я догадуюсь, чому? — бо коли я перед тим в місячнику *Le Travailleur*, котрий видавали в Женеві французькі коммунари (як Реклю і др.) виложив спеціальний стан Угорської Русі, то один з головних угорських соціалістів, — сам коммунар, — жалівсь Реклю, що моя стаття — московсько-панславистична. Певно, голови угорської соціалістичної партії побачили московський панславизм і в замірі видати славянською мовою угорських селян — їхню ж таки програму.

Так Угорська Русь зостається без проповіді поступових думок і доси. Я не можу виповнити моєї присяги, — але тепер, получивши привітання од так численної громади земляків, — осмілююсь скласти ту присягу на їх голови. Роблю я се тим з більшим правом, що в однім з попередніх адресів говориться про потребу праці в Угорській Русі.

На кінець скажу два слова і з поводу тих прихильних голосів, котрими мене удостоїли тепер кілька сусідів наших і соплеменників: великорусів, поляків, чехів. Несказанно тішать мене єї голоси: вони показують, що правда, дійсне, як олива, — на верх вийде. Коли з од-

¹⁾ Щоб усунути всякі помилки, я мушу сказати, що в 1889 р. мене назначено на професуру в Болгарію, по контракту з міністерською радою, на 3 роки. В 1891 р. російський уряд потребував, щоб мене вигнано з Болгарії, в купі з другими „нігілістами-террорістами“. Була між впливовими Болгарами партія, котра хотіла вволити волю російського уряду, але загал міністерської ради того не послухав. В 1892 р. міністерська рада пенювала зо мною контракт на один рік, а в 1893 р. впять на 3 роки.

²⁾ В Росії не одні вони так схибили перед „політикою“. То була свого роду натуральна реакція: спершу хотіли в ім'я народу робити революцію, то б то політичну роботу, без науки, без культури, — а потім хотіли робити то наукову, то народницьку культуру без політики! А тим часом культура, як неустанна еволюція людських громад до поступу, носить собі все поступове: і науку, і промисел, і політику, миру й революційну, і всяку таку працю, котру годі розірвати одну од другої.

ного боку мені траплялося чути над собою суд, як над зрадником української національної справи, — то з другого боку не бракло і голосів, котрі звали мене узким українським націоналістом, котрий сіє ненависть між українцями і їх сусідами і т. п. Я предвидів се, ще пишучи 1 том „Громади“.

Діло в тім, що наш народ скривджено не тільки соціально і політично, але і національно. І кривда лежить не тільки в тім, що наша національність і ознака єї мова не має прав рівних з правами мови московської, польської, угорської, руминської, — але і в тому, що на всім обшарі землі, де живе наш народ, хіба 5% інтелігенції признає себе людьми однієї національності з тим народом. Через те народ наш не має культурної помочі од інтелігенції, котра чи прямо чи посередно живе з його праці. Лихо се дійшло до того, що навіть найдемократичніші люди з інтелігенції, що живе серед нашого народу, од нього власне одвертаються, а несуть свою працю, таланти, гроші на службу другим народам. В самих ліших випадках такими абсентеїстами говориться: „єге, уграйнолюбці дещо роблять, або хочуть робити для свого народу, — але страшенно мало“. — Іще б пак не мало! Зробіть так, щоб одна частина французької інтелігенції вважала себе англичанами, друга німцями, третя італійцями, четверта іспанцями, — то їй побачите, які то будуть сильні французька література, політика і самий французький соціалізм.

Ми мусили вказати на ненормальність такого стану, — і заслужили докори як вузькі старозаконні націоналісти, котрі рвуть інтер-національну солідарність, замість того, щоб єї скріпляти. Тепер кілька прихильних голосів, котрі звернули до нас сусіди, показують, що правдива ціль наших національних змагань починає вияснятися, і що на стан і на потреби нашої нації починають і сусіди наші дивитись з правдиво космополітичного, інтернаціонального погляду. —

Скрізь, куди не подивимося ми, — можемо сказати, що гірші часи ми, як партія, вже пережили, що будучина для нашої справи забезпечена. Тільки ж ми особисто: — і я з ровесниками, і навіть дехто з молодших по виступу на працю, — мусимо об'явити їй те, що особисті сили наші вже підкошені, вичерпані і що навіть найбільша енергія, яку б ми могли ще показати, — буде лишень вибухом світла в лампаді, перед тим як їй згаснути. Навіть ті

наші почини, за котрі нас тепер хвалять, можуть в один день просто впасти, коли ніхто тепер уже не стане з нами поряд до спільної праці.

Будемо ж надіятись на тих молодчих, котрі обернулись до нас тепер з прихильним словом.

М. Драгоманов.

Не в пору Рутенство¹⁾.

Oratio pro domo.

В статі „Не в пору патос“ („Народ“, 1894, пр. 19) знищив мене д. Франко — просто розтер на атоми, за ту часть моєї праці „Хлопека посілість“, в котрій я згадую про подвиги наших патріотів в 1848 році, про тодішні політичні тенденції проводирів руского руху, котрі, на ганьбу, до нині ще становлять основу програми руских партій. Мій нищитель думає, що доказав, що мій суд над 48 роком, тою „весною“ руского народу „строгий і не справедливий“. Д. Франкови „здаєся“, що мені „історія 48 року не є звісна так докладно, як би се було потрібно при видаваню такого строгого суду“.

Історичними фактами, котрі знайти можна в кождім історичнім підручнику, буду старався доказати, що не мій суд над нашими патріотами а суд д. Франка надімного „строгий і не справедливий“, та що і мому нищителю „здаєся історія 1848 року не є звісна так докладно, якби се було потрібно при видаваню такого строгого суду“. Покажу, що інкримінований д. Франком уступ моєї статі, той „вибух ліричний“, як він каже, не звичайна *licentia poetica*, що мій „патос“ як раз „в пору“.

Д. Франко чудуєся, що я невдоволений з того, що „знесенє панщини було зроблено“ — як я сказав, — з нужди. Я мушу річ тоту спростувати, по перше о стілько, що я розумію висказ мій троха інакше як мій критик. Я не думав, що якась там „нужда“ була причиною, котра спонукала цісарське правительство з 48 р. переіести згадану реформу аграрну.

Не причиною реформи, а єї результатом була тота „нужда“. По друге — висказ мій відносився не до цілої реформи або єї части, не до реформи стосунків особистих, а стосунків властностних. Тота „нужда“, котрою обдаровано хлопа, не є скасованє панщини і особиста воля, як мені підсуває д. Франко — але

¹⁾ Ми не годимося с таким тоном полеміки. М. П.

посілість ґрунтова, котру одержали хлопи на свою необмежену, власну власність. Через те й тратить підставу закид др. Франка: — „Само знесенє панщини видаєся д. Будзиновському річею дуже мало вартою „вилізаною мискою сочевиці.“ Видно, що єму неясне є те, чим була панщина для народа..“

По тім формальнім спростованю, забираю слово в справі відповіди на дальші закиди ш. критика, в котрих він уважав за відповідне, не перекучувати моїх мислей Для вигоди, зберу до купи всі ті полемічні бомби, котрими д. Франко бомбардує мою позицію.

Я висказав думку, що революційні змагання першої половини нашого столітя, котрі охрещено коротко назвою — „революція 48 року“, „несли і нашому народови волю“, та що русини, котрі в 48 році понирали контрреволюційні змагання цісарського правительства, „боролися з тою революцією“ і через те, „кували собі власні кайдани“

На те д. Франко: „Я абсолютно не розумію, на які факти натякає д. Будзиновский в тих словах.“ Для д. Франка „інтересно б знати, з якими то змаганнями такими свободолюбними боролися тоді Русини?“

Д. Франко тої гадки, що революція, чи революції 48 р. були „ексклюзивно національні“ — не рускі очевидно. „Поперед усього звісно польскі. Що Поляки 1848 р. хотіли в Галичині викликати повстанє против Австрії... се для мене не підлягає ніякому сумнівови“.

„Угорське повстанє було так само ексклюзивно національне як і польське“ — та ще до того антируське, бо „Угри не бажали нести Русинам ніякої волі (безчельні В. В.), особливо в Галичині, на котру вони нападали як розбійники“.

„З віденською октябрською революцією“ не дозволяє Русинам критик також „сїмпатизувати“, бо „якні вже не секрет, що се була боротьба великонімецької ідеї зі словянством на австрійськїм ґрунті“.

Крім тих чисто національних цілей, не мали революції 48 р. жадних інших цілей на оці — найменше же їм ходило о волю має народних.

„Раз на завігди“ — пише д. Франко менторським тоном — „повинен би собі зятимити д. Будзиновский, що революціям тодішнім — і італійській і угорській і польській і німецькій неходило о ніяку особливу волю має народніх, а о відірване певних територій від Австрії, о здійсненє певних ідеалів „національно-полі-

тичних“.

Д. Франко каже, що не можна „міряти таку революцію міркою великої революції французкої або хочби революцій французких і німецьких 1848 р.“

Але на тім всім іще далеко не кінець! В своїй антиреволюційній заїлости, доходить д. Франко до таких заключень, до яких не дійшов до тепер іще ні один історик. Д. Франко відкрив іменно, що революція 48 р. навіть октябрська рев у Відні не тільки що не була піднесена в обороні свободи і інтересів угнетених мас, а против тої маси!

„Октябрська віденська революція — велась справді під гучними ліберальними окликами, але яка була єї ціль?“ „боротьба буржуазії з людськими елементами (sic!)“

Що цісарський Вїдінґрец здусив збунтованих робітників і студентів, що контрреволюція уряду розбила барикади віденські і здавила революцію, то чисте щастє для Русинів, бо „від противного боку, (то є з боку революції) помимо шумних фраз про волю мусять ожидати далеко тяжшого визиску і безправя“ — Написавши ті слова, д. Франко певно затер руки з вдоволення про своє відкритє, і гукнув на все горло: „Exegi monumentum (собі) aere perennius“! Синтезу думок д. Франка про революцію 48 р я скінчив — тепер приступаю до аналізу того екстракту зі статі „Не впору патос“.

Признаю д. Франкови повну рацію в тім, що революції 48 року були національні — чи „ексклюзивно“, о тім пізнійше — що тодішнім революціям — і італійській і угорській і польській і німецькій, ходило о відірване певних територій від Австрії, о здійсненє певних ідеалів „національно політичних“. Чи не ходило о „ніяку особливу волю має народніх“, також пізнійше.

Критик мій припускає сам, що і мені се звісно і для того інтерпелює мене: „Та колиб ми запитали д. Будзиновского, чи тим упідлили ся Русини, що не стали тоді по боці Поляків, чи польскі патріотично-реставраційні змагання несли для Русинів волю, то надіємось, що й сам він відповів би нам, що ні“. Не завівся д. Фр. в своїй „надії“: я й сам відповім, що польскі патріотично-реставраційні змагання для Русинів волі не несли. Та не тим упідлили ся Русини, що не стали по боці Поляків, бо не Русинів діло проливати кров за чужу свободу національну, коли сами вони в національно-політичній неволі. Але тим упідлилися наші патріоти з 48 р. що не пішли за приміром

збунтованих народів, що не виступили з жада-
нем національно-політичної самостійності Руси
і не станули не „по“, але при їх боці, до
борби против спільному ворогові, против не-
національному устроєви держави, против дена-
ціоналізуючому централізму політичному.

Дивної вдачі політична логіка д. Франка,
як і в загалі всіх наших політиків. Через дов-
голітну неволю нашого народу, де нарід сам
нічо не рішав про себе, а робили за него вла-
сти, зжили ся наші політики з думкою — а пе-
рейшла вона віх кров і кости, сталася інстинк-
том — що і тепер, коли нарід сам через сво-
їх парламентарних заступників має рішати о
своїй долі, всяка робота політична належить
до правительства, а посли мають лише відпо-
відно до того, чи правительство робить, згідно з
інтересами народу чи ні, „попирати“ прави-
тельство (то є безпосередно єму служити — а не
народові), або бути в опозиції — очевидно
„приятно вижидачій“.

Я переконаний, що в теорії д. Франко
іншої гадки, але в его оцінці подій 48 року ви-
лазить шило з мішка. Радикальна шкаралупа
облітає, а перед нашими очима стає класичний
рутенець, котрий думає, що інші мають за нас
робити, а ми маємо его лише „попирати“, або
стояти в опозиції. Після д. Фр. мали русини
рацію, що виступили против національно-полі-
тичним революціям, для того, бо так Поляки як
Угри, як і Італіяне, добивалися лише своїх на-
ціонально-політичних прав, а не думали буду-
вати держави рускої. Колиб Італіяне були про-
клямували самостійну державу руску, тогди був
би може д. Франко повів легіон руских добро-
вольців против „Камарилльї“!

А так коли безчелні Італіяне думали
лише про себе, коли на хоругвах своїх легіонів
не вишили ані українського Архангела, ані на-
віть галицько руского гербу, того пса, що на
сонце бреше¹⁾, то русини мали повну рацію, що
забули про те право, яке має кожда нація, про
право творити самостійну державу, через те
мали вони також повну рацію, що не тільки
що згодилися в покорі двигати ярмо національ-
но-політичної неволі, але ще й в своїй сервілі-
стичній услужности станули по боці централі-
стичної, денаціоналізуючої системи політичної,
і в той спосіб далися ужити за катів свободи
других народів. „Не маю я, найже і тобі не бу-

де“. Ні одним, ні другим, не ушідлили ся Ру-
сини — ні! (?)

Великанський національно-політичний рух
першої половини нашого століття ішов з одного
боку до того, щоби, — різні політичні ті-
ла, розшарпані часті тих народів, що чули
себе одним соціальним тілом, одною нацією,
злучити в одно політичне тіло, в національ-
ну державу, а з другого, щоби тоту державу
видобути з під зверхности других націй і їх
верхів. Славяне, тодішні політичні варвари, не
пішли за тим рухом. У них, а також і у нас
„Тирольців Выходу“ відбився лише слабим,
слабеньким гомоном. Стремленз до самостій-
ности національної не мало у нас характе-
ру політичного (державного), а чисто літе-
ратурний. Панславизм, який тогди появилася, не
був аналогією пангерманізму або італійсь-
кого іредентизму — не був він політичний, а
такий собі невинний духовний панславизм і по-
лягав на маркованю племінної спільности сла-
вянських народів.

Лише на полі літер. і в розвою племін-
ного почуття відрубности від неславянських на-
родів виказує „національне відродженє“ сла-
вян якісь успіхи — у Русинів дуже, а дуже
мінімальні. Та ще й ті мінімальні успіхи, суть
дуже проблематичної вартости, вони можуть
пропасти так скоро, як скоро гасне солом'яний
огонь — через те іменно, що ми не маємо „грун-
ту під ногами“, не маємо політичних умовій
до непереривного і інтенсивного розвою куль-
турного. І брак тих політичних основ розвою,
брак національно-політичної самостійности, та
нинішній денаціоналізуючий устрій держави
нашої — сю політичну підвалину до нашої
загибели, завдячуємо іменно національно-полі-
тичному індеферентизмові славян в часах горя-
чих революцій національних. Національні мотиви
грали таку важну роль в австрійських револю-
ціях, що надали їм навіть зверхне п'ято націо-
нальне, і для того не одному поверховному мисли-
телеви ви даються ті революції „ексклюзивно“
національними. Так однак не було. Крім мотивів
політично-національних, грали в них дуже важну
ролю і другі суспільні мотиви. Головною цілею
революцій 48 року, було вирвати власть полі-
тичну з рук абсолютних династій, і перенести її в
руки безправної до тепер народної маси — була
се борба о демократичну „Verfassung“, по на-
шому „конституцію“ — з другого боку, зміряв
сей рух до скасування панщини, і в загалі

¹⁾ Ботокуди, Ів. Франка.

всіх привілеїв шляхти. Змагання національно-політичні були лише оливою досипаною до огню. Вже історія часів від великої французької революції до 48 року, повинна була навчити д. Франка, що рухи політично-національні були звязані в нерозлучну цілість зі змаганнями наділення мас народних правами горожанськими. Французька революція не остала без впливу на закріпощені так економічно, як політично маси народні. Маси ті зачали показувати своє невдоволене з існуючих порядків.

Сила династій була однак іще за велика, а маси замало свідомі і зорганізовані, щоб могли силою здобути те, о чім мріяли. Громадився лише палий матеріал, котрий, готов був при першій сприяючій оказії вибухнути червоною полемією. Вся цивілізована Європа стояла на вулкані. Хвиля така, в котрій народні маси могли виступити з своїми жаданнями, надійшла, може за скоро. Плід революції французької, Наполеон I. підбив цілу Європу. Одних династій понаганяв, а других держав кріпко в руках. Так прогнаним, як і взятим під наполеонську курателю монархам, не було приємне пановане французів. Вони задумали скинути з себе его ярмо. Увиділи однак, що своїми платними жолдаками не відіють нічо против армії, котра рекрутовалася з народу і котра під проводом того генія воєнного, з фанатизмом кидалася у бій. Побідити могли Наполеона лише тогди, колиб позискали для себе народні маси і народній армії Наполеона протиставили свої народні армії. Знали однак, що народна армія буде ішла у бій з фанатизмом лише тогди, коли буде знала, що бе ся не виключно в інтересі панования своїх дотеперішних гнобителів, а в інтересі власнім. Народ сам рішився прогнати чужих панів, але від своїх зажадав певних уступок, зажадав, щоби короновані голови поділили власть свою з народом. Дотеперішні деспоти полагідніли, одні подавали народови ріжні вольности, а другі обіцяли се зробити. Возьмім таку нпр. Іспанію. Там сидів свій питомий король, котрий добре допік Іспанцям. Іспанці повинні були поцілувати в руку Наполеона за те, що прогнав таку династію, а посадив на престол свого брата, щоби той заводив там французькі порядки. Іспанці тимчасом розпочали війну з демократичними наїзниками, прогнали Іосифа і привернули давню династію. Але боронячи давньої династії, не боронили вони старих порядків. Та їх „національна“ борба, зміряюча до увільнення Іспанії від чужих па-

нів, була війною против старим іспанським порядкам. Привертаючи пановане свого давнього короля, не привернули давнього его деспотизму. Нарід будучи паном ситуації, урядив собі край так, як се відповідало его інтересам, після его тодішнього розуміння.

„Як заплату за війну против Наполеона здобула собі Іспанія свою конституцію з 1812 р. Нічим іншим не могла вона (Іспанія) ставити опір французьким військам як лише тим, що стала під прапором свободи; нічо іншого не могло запобігти роздробленню сил народу як те, що конституцію зроблено центром, котрий лучив тоті сили. Конституція 12 року була, подібно як всі новітні конституції, овіяна духом французької революції. На єї чолі стояла власть народу (Volkssouveränität); свобода преси, скасування феодальних прав, рівність перед правом, відвічальність міністрів — були єї кінечним наслідком. Репрезентація народу була виконувана одною палатою-кортезами, вибраною народом посередно. Єї не мож було розвязати (!) а відновлювалася що два роки. Могла критикувати корону (!) і обмежувало єї лише королівське veto“¹⁾

Такий був результат тої на око ексклюзивно національної та ще й до того в обороні надовісної народови династії піднесеної революції.

„Борба, котра з початку мала на цілі боронити“ гонор вітчизни, святу віру та інтереси короля Фердинанда II,“ прибрала скоро форму борби о політичну свободу против давньої неволі та перемінилася в борбу о народні права і конституцію“.

„Як горіюча факля — пише далі Шпрінгер — блиснуло іспанське повстанє на горизонті європейських народів і Іспанія дала всім закріпощеним народам світлий примір, за котрим скоро пішли народи в Німеччині, Прусах і Австрії. Народи тужили за свободою, пануючі стреміли до привернення старих порядків, і з того вийшов дивний союз против Наполеона. Приклонники закованого абсолютизму були демагогами, смілі борці прав люцких бавили ся в лояльність. В тім лежали вже зароди будучих борб Європи“ — то є революцій 48 року! — Подібно як в Іспанії, вибороло собі населенє многих держав німецьких значні права політичні. В Прусах нпр. удалося забігам правительственного шефа Штайна перевести в р. 1808 ліберальну Städteordnung, в котрій ішло до того, щоби з мертвих підданих

¹⁾ Dr. A. H. Springer. Geschichte des Revolutionszeitalters 1789—1848 Prag. 1849.

поробити свідомих горожан“, скасовано привілей шляхти не платити податки, поконфісковано церковні посілости ітд

„Віра в силу народа була так велика, переміна в політичних відносинах так значна, що навіть Австрія зачала думати про народ і свободу, прийняла — як казав Монітер — систему революційну і поставилася на рівні з французким конвентом! Як то й виголосив війну палатам а мир хатам, так обіцювала і Австрія увільнити німецький народ і Европу від ярма Наполеона, і запевнити людям все те, що чоловікові дороге і святе!“ Потреба зділала се, що там, де з усіх галузей знання найвище стояла штука кухарека, що і у Відни зачали нагло одушевлятися ідеальними добрами знання, що люде, котрі через довгі літа, з найбільшою погордою відносили ся до ограниченого розуму підданчого, перемінилися в пламенних апостолів свободи“. Та борба протів чужому наїздникови, одже якби се зверха видавалося „ексклюзивно“ національна борба, не була так дуже „ексклюзивною“: вона була рівночасно борбою о внутренню свободу мас. Що таке значенє могла мати і для народних мас тота національна війна питомих династій протів чужому наїздникови, доказує нам найліпше двоязычне захованє ся віденьського двору підчас антінаполеонської акції сполученої Европи. Правительство австрійське булоб мусіло покликати до акції народні маси, а маси ті булиб абсолютно незгодилися витягати своїми руками каштани з вогню — не для себе, а для своїх гнобителів. Двір і тодішня душа австрійського абсолютизму Метерніх, бояли ся, що треба буде поділитися властею з народною чернею. „Побідителеви можу в кожній хвили заткати горло якою небудь провінцією, але нарід узброїти, значить тільки, що звалити престол, — те, що нині народ для нас робить, може завтра зробити і протів нас!“.

Сполучені народи побороли тиранію чужого владики, але тим самим побороли вони і тиранію своїх. По при національну свободу, добили ся вони премногих свобод: горожанських. Добили ся, та не могли тої добичі задержати.

Европейські деспоти мали ще досить сили, щоби, знищивши свого внішнього ворога Наполеона — відобрати від мас народніх те, що ім були в потребі відступили. Наступив час реставрації старих порядків. Пани, пани і князі запанували на ново. Тількиж не довге було їх панованє. В цілій цивілізованій Европі пережили ся основи старого ладу, тож і

старі політичні порядки мусіли уступити новим. Заведенє нових порядків було в інтересі закріпощених так економічно як і політично мас а протів інтересу шляхти, попівства і монархів, тож маси домагали ся змін, а ті послідні старали ся задержати status quo. У Франції підготовився був найскорше ґрунт для нових порядків, тож там і вибухли найскорше революції, бо вже в 1789 році. Революція та не остала без впливу на прочі краї європейські. Нові теорії соціальні, революційні окрики розійшли ся блискавкою по цілій цивілізованій Европі. Маси були однак за слабі ще, щоби подібно як в Парижі одним замахом скинути ярмо з себе. Вони потрапили лише використати клопотливе положенє своїх тиранів в часі воєн наполеонських і виторгували для себе деякі уступки — котрих як знаємо, не мали сили задержати. Але зерно, котре кинула французка революція, не пропало і не пропало безслідно те, що підчас тих воєн зроблено для усвідомлення мас, для скріплення віри в свою силу. Кривава революція французка не скінчила ся у Парижі — вона вела ся на цілїм континенті в книжках легальних і заказаних письмах, тайних товариствах і зборах, і вибухла доперва в 48 році. Другого і третього лютого в головних містах Італії, 22-го у Парижі, 12 і 13 марта у Відни, далі в Берліні і в інших містах Німеччини, Іспанії, Англії ітд.

Всюду виступлено з тими самими постулатами. Демократична „конституція“ — був оклик ребелянтів у всіх тих краях. Єдність і свобода національно-політична, був другий оклик революціонерів — очевидно, лиш у тих краях, де тої єдності, або свободи не було. Велика революція французка 1789 р., далі французка з 48 р. як і всі революції німецькі і австрійські тогож року, були нічим иншим, як поодинокими світлішими актами одної і тої самої трагедії історичної, поодинокими кровавими межи-актами антіфеодалного процесу в організмі суспільностей європейських. Жаден історик не заперечив єще звязи революції французкої з революціями 48. року. Всі історики уважали революції 48 року за одну і ту саму подію, відбуваючуся в різних краях. Д. Франко є перший, котрий здобувся на зухвалий погляд, що: „міряти таку (австрійську) революцію міркою великої революції французких і німецьких 1848 р., се свідчить тільки про шабльоновий спосіб мислення і незнанє, або невідповідне оцінюванє дійсних фактів“. — Який д. Франко має „шабльоновий спосіб мислення,

і як не знає, або невідповідно оцінює дійсні факти“ — покажуть нам як раз тоті факти.

Після д. Франка, революції італійській „не ходило о ніяку особливу волю має, а лише о здійснене національно політичного ідеалу!“

„Ідея італійської єдності прибрала в часах перед мартом 48 р. форму союзу князів і правительств поодиноких держав пів острова — з папою на чолі. По випадках 48 року, видвинув двір римський тоту справу паново на стіл“. Белиб „революції італійській не ходило о ніяку особливу волю має, а лише о здійснене одного національно-політичного ідеалу“, то революційні партії булиб безперечно станули по боці своїх владик — революціонери сего однак не зробили. „Італійський нарід думав інакше про ту річ — каже далі Гельферт. — Революційні партії виступили против сполученню Італії під панованем своїх королів і папи. Знайшла ся також одна міністерія, котра кинула між маси такий оклик: „На самім союзі держав не мож покінчити. Не від самих князів ні від правительств, ані навіть від парламентів може вийти жадане сполученє Італії; лиш загальне голосованє, яке заведено у Франції, може бути одним середством, сотворити конституючий сойм, о котрім буде можна сказати, що він заступає італійський нарід“. ²⁾ Революція італійська стреміла до політичної єдності всіх італійських країв — але тота єдність не була тим самим, що єдність проєктована владиками поодиноких країв. Бели революція хотіла краї ті злучити в одну політичну цілість, то робила се тому, щоби позбутися множества королів і князів, а в першій лінії, щоби знищити свічку деспотію папи римського. Крім того було головною цілею революції, видерти власть політичну князям, і зложити єї в руки народу. Бели ті краї італійські, що належали до Австрії, хотіли відорвати ся від Австрії а злучити ся в одну політичну цілість в півостровом, то не лише тому, щоби здійснити певний національно-політичний ідеал“, але також для того, щоби користати з тих демократично-республіканських уряджень, яких добивалися революційні партії півострова. Вистарчає заглянути в перший ліпший підручник історичний і прочитати постуляти двох головних груп революційних, Маціністів і Гарібальдістів,

щоби переконатися, як глибоко демократичні і поступові були тоті змаганя.

„Ексклюзивно-національною може назвати революцію італійську лише той, що „шавльоново мислить, і дійстних фактів не знає, або невідповідно їх оцінює“.

Люде, що мають „шавльоновий спосіб мислення, і не знають, або не відіповідно оцінюють дійстні факти“, суть тої гадки, що і угорська революція 48 року була „ексклюзивно національна, що їй не ходило о ніяку особливу волю має народніх, а о відірване певної території від Австрії“. Як італійська, так і угорська революція була ексклюзивно національна, як там, так ту не було змаганє до цілковитої національно-політичної автономії сполученє в нерозривну цілість зі змаганями, скасувати старі аристократичні порядки, зі змаганєм наділити загальності правами горожанськими і увільнити єго в під панської курателі і визиску. Всі змаганя угорської революції скристалізувалися в особі консуля, він був єї конкретним представителем. Д. Франко повинен би знати, чия то була заслуга, що становий сойм угорський прийняв 3 марта 48. р. одноголосно внесенє, щоби до цісаря вислати адресу, в котрій жадано для Угорщини відвічальної міністерії, а крім того конституції для всіх країв цісаря!

Впливови Коншута мають також завдячити маси угорські, що сойм задекретував свободу преси, загальний обовязок платити податки і *сказованє урбаріальних тягарів*. Чи се „ексклюзивно-національні“ постуляти, пане Франко — чи ту не ходило о ніяку особисту свободу і інтереси має народніх?!

А галицка, з початку польська і руска ¹⁾ а пізнійше ексклюзивно-польська революція в 1848 році? Чи вона була також „ексклюзивно“ національною, чи вона мала на цілі лише відорвати від Австрії галицку територію, і не ставила жадних постулятів, котріб були в інтересі має народніх? Чи нарід не мав сподіватися від неї ніяких користей?! — Белиб революцію польську робив стан шляхоцкий — се „найретрограднійше сотворіне“ на гарній землі божій, як

¹⁾ Головним елементом революційним була тоді молода міська інтелігенція, між котрою було й чимало русинів. Колиж загаль рускої інтелігенції станув против революції і тих русинів, що симпатизували з революцією, проклинали поляками, пішла часть революційних русинів в поляки, а друга часть, як нпр. поет Могильницький, „опам'яталася“, і зійшла на „Тирольців Выходу“.

²⁾ Helfert, Історія 48 року.

³⁾ Обіжник тосканського міністерства.

каже Бісмарк — то певно, що д. Франко мав би рацію, кажучи, що маси мусять від революції викидати далеко тяжшого визиску і „безправа“. Тогдиб доперва була тота революція „борбою буржуазії з людowymi елементами“. А коли загал шляхти був противний революції, особливож найкардинальнішим єї постулятам, то є скасованю панщини без індемнізації, і на тій точці солідаризувало ся з нею ц. к. правительство, то не „революція“, але контр-революція уряду була борбою буржуазії з людowymi елементами.

Подібно як і в інших краях так і в Галичині душею революції 48 р. були міські елементи, особливож університетська молодіж і робучий пролетаріят. Революцію інспірували „індивідуа“, що надихалися воздухом французских робітничих революцій. Люде ті єсли думали „будувати“ Польщу, то на кождий случай не давну шляхоцчину. Польща моглаб була скинути чуже ярмо лише тогди, колиб против того ярма повстали народні маси. Тота Польща, котру хотіли мати польські революціонери, то є Польща збудована руками мас не булаб вже колишньою панскою Польщею. — Польські бунтарі з 48 року не лише мріли о державі польській od morza do morza, вони добивалися головно демократичного устрою державного, домагалися допущення мас народніх до уділу в житю політичним, а поперед всего скасованя привілеїв стану шляхоцкого. Доказом на те єуть публичні документи, котрі і д. Франкови не є не звісні: 12 і 13 марта 1848 року зажадала від цісаря людність віденьська — і то в дуже неделікатний спосіб — демократичної конституції.

Пару днів пізнійше, зрєбили се поляки у Львові. Свої постуляти зібрали вони в адресі до правительства з дня 18 марта. Уступ 4 тої адреси жадає: „Ревізії конституції станової і репрезентації всіх верств жителів у соймі, котрий як найскорше має бути скликаний“. Яке значенє для народа малоб зреалізованє сего постуляту, побачимо, єсли пагадаємо собі, хто засідав в дотеперішнім соймі галицкім. Був в нїм заступлений 1) стан магвацкый, до котрого кромі князів, графів і баронів, належали також архієпископи, єпископи і інфулати, 2) стан рицарський, до котрого зачислявано загал осілої шляхти, що платили що найменше 300 зл. п. то є 75 злр. податку 3) міста були репрезентовані через двох депутатів Львова. Від р. 1782 засіли в нїм єще члени капітул. Виконуючий орган того панского сойму становило єтале

колегієм з 6 членів, а єго головою був кождо-часний Губернатор, або найстарший депутований — магнат.

Якийсь революційний віршомаз скандував, що той сойм, зложеный „z kilku próżniaków zwanych deputatów“ на те, „aby każdy z łupieżstwa narodu zyskiwał“. Галицкі єтани, „ten łupieżstwa zaród“ обрадували послідний раз в р. 1845. Коли Губернатор хотів єго скликати і в 48 році, сказали зреволюціонізовані Поляки, що — обійдеся. Революція зрєбила єго злишнім. Місто негo зажадали вони скликаня такої репрезентації, в котрій булиб заступлені „все верстви“. Чиж єей постулят польскої революції 48 року не був в інтересі безправних мас народніх? Чи давні єтани, котрі „grają komedję w mieście, gdy wieśniacy płaczą“, були ліпші? — Уступ 5 згаданой адреси жадає скасованя цензури. — Чи се „ексклюзивно-національний“ постулят, чи він був противний інтересам мас народніх? Найбільшою соціальною несправедливостію тих часів була панщина і упривілейованє становлєско панів, для того найглубшою, найпоступовійшою реформою соціальною, могло бути лише скасованє панщини. Панщина була найбільшою кривдою стану хлопекого, вона рєбила більшу часть галицкої єсуспільности робучим інвентаром панів. Для того жаданє скасованя панщини, відповідало більше інтересам мас народніх, як все інші можливі реформи докупивзявши. Демократичнійшого постуляту не мож було собі в ті часи і подумати. А такий іменно постулят знаходимо в уступі 10 тім адреси. Галицка аристокрація — котра так само як і проводирі руского руху, була найбільшою запорою побідного походу революції 48 року, — а котра також брала участь в нарадах над адресою, не хотіла допустити до ухвалєня тої точки. Революційні елементи переперли єї однак і зажадали: „цілковитого скасованя панщини і всіх підданчих повинностей, а також цілковитого знесеня підданчого стосунку і обопільних служебництв існуючих до тепер між властитєлями а підданими і рівночасного упорядкованя посілоєстей“. Чи се „ексклюзивно-національний“ постулят, чи маси народні не мали нічо сподіватися від польскої революції 48 року, пане Франко?! „Цілковитої рівности горожанскої і політичної перед правом жителів усіх верств і віроєповідань“.

Думаю, що і єей постулят не є так дуже противний інтересам народніх мас, ані так „ексклюзивно-національний“. Єєслиж хто так думає, „то се євідчить лише про шабльоноый спосіб ми-

слення і незнання або не відповідне оцінюване дійсних фактів“.

Тепер черга на віденьський 48 рік. Застановім ся, який характер мали змагання революційні в німецькій частині Австрії, чи мож їх назвати національними, та ще й „ексклюзивно“ — як говорить д. Франко?

Всяка суспільна революція є протестом против існуючим відносинам суспільним. Якеж було тоді національно-політичне положення австрійських німців, против котрого вони мали підносити протест?

На кожний случай, воно не було таке, як положене других австрійських народностей, як н. пр. Італіян або Поляків. Німецька частина Австрії не була в державній неволі німецького народу або німецької династії. Пануюча династія була німецька, і німці були домінуючим елементом в державі, а тим більше у себе дома. Проте й не було у Відні основи до змагань того рода, як національні змагання прочих народів австрійської держави. Німецький народ в Австрії був національно незалежний — не мав з під кого вибивати ся, тож і не могло там бути бесіди о національно-політичній революції. Стремлене німецьких націоналів в Австрії могло іти лише до того, щоби сполучити Австрію з краями нірмшної Німеччини сильніше, як се до тепер було Іредентизм німецький не мож ставити на рівні з іредентизмом в інших народів Австрії як н. пр. в італіянських краях. Італійська територія була розбита на різні тіла політичні, з котрих де які належали до неіталійської держави — Австрії. Тому то змагане до державної єдності, мусіло бути у італіянських народів сильніше, як в народів німецьких, а в австрійських Італіянців, мусіло мати характер революційний. Країж німецькі, одже і посілість цісаря австрійського, творили тогди, що правда слабо звязану, але всеж таки одну німецьку державу. Австрія була еще частею Німеччини і тому то сам націоналізм німецький в Австрії, без других суспільних змагань, не міг мати революційного характеру. Він міг змагати лише до скріплення тодішнього status praesens. Націоналізм німецький віденьських революціонерів проявився лише в чорно-червоно-золотих відзнаках і в їх участі в франкфуртському парламенті і парламенті. З тої причини не потребували віденьці ставити ба-

рикад, бо і на цісарському бургу шелестіла німецька хоругва, а до франкфуртського парламенту розписав сам цісар вибори. В парламенті тим, передано законом з 28 червня провізоричну владу центральну Reichsverweser-ови, котрий був не відвічальний і зносив ся з парламентом за посередництвом відвічальної міністерії. Сим Reichsverweser-ом вибрано 436 голосами против 111 австрійського архієпископа Іоана, котрий від чуба аж до підодив був австрійцем і габсбургістом! Першим міністром сполучених держав німецьких зістав Шмерлінг — австроман! Двір не був противний сполученню з Німеччиною, ходило ему лиш о те, щоби через те не потерпіла цілість і початкове становище Австрії. Так само думала і людність віденьська, а солідаризуючися з двором, не потребувала з тої причини робити революції. Віденьську революцію 48 р. не мож назвати „ексклюзивно“ національною, єї в загалі національною не мож звати.

Д. Франкови не подобали ся „слова Будзиновського, де він каже, що руский хлопець у Галичині упідлився.. борючися з революційними змаганнями, котрі і йому несли волю“. Д. Франко каже, що він „абсолютно не розуміє, на які факти д. Будзиновський в тих словах натякає“.

Если д. Франко не знає, то я йому скажу, на які то факти натякає д. Будзиновський. Він натякає на студентську адресу з 12 марта, на забурення 13 марта, наслідком котрої дістали маси народні свободу преси і бодай обіцянку конституції.

Чи д. Франко думає, що свобода преси є лише в інтересі буржуазії, а інтересам мас народних противна? — Дальшим фактом, на котрий натякає д. Будзиновський, є напад студентів і черня, котрим видусили від уряду закон виборчий без цензури і скликане конституційних зборів народних (Reichstag).

Хлопець не мав до тепер голосу в справах держави, не міг в тілах законодавчих боронити особисто своїх інтересів. Я був тої гадки, що сєй здобуток віденьської революції був в інтересі мас народних, що революція несла і нашому хлопцеві волю, так я помилився — д. Франко іншої гадки. Він каже, що революції тій не ходило о ніяку особливу волю мас народних, що від неї „мусить ожидати далеко тяжшого визиску і безправя“ Се розумне (?)

слово сказав д. Франко певно на підставі того факту, що революціонер Кудліх вніс в Reichstag-у, щоби скасовано панщину.

„Що Русини станули по боці династії, се по думці д. Франка не було ніяке упідлене, але здоровий і вірний інстинкт“.

Має (?) рацію д. Франко: революціонери жадали скасування панщини без індемнізації, тож по думці д. Франка булиб маси діждали ся більшого визиску і безправя“. Пани супротивилися запавшій вже раз ухвалі в повисшій змислі. Династія станула в тім спорі по боці панів і міністерія переперла, що затахльовано першу ухвалу і порішено панів винадгородити. Русини попирали те правительство, котре звало на край індемнізацію! Се й не могло бути інакше, коли цілим руским народним рухом заволоділа руска інтелігенція, котра не мала найменшого зрозуміння потреб народних, найменшого виховання і такту політичного. Найліпшим доказом, що руску інтелігенцію із 48 року не мож уважати заступниками інтересів народних, є адреса, яку вони всі по забуренях мартових у Відні, вислали до цісаря Є в ній бесідалише про потреби язикові, шкільні і церковні. — А тепер слухайте, пане Франко: Про панщину нема в тій адресі хлопекої партії ані згадки! Русини не жадали скасування панщини, навіть тогди, коли се вже Поляки зробили!!!

І за все се хвалить їх д. Франко!! Те, що русини виступили против революції, що поперли контрреволюцію уряду, то був „здоровий і вірний інстинкт“, а не сервілізм, котрого навіть пес ветидавбися! Чести своєї не спродали тоді Русини за миску сочевиці — вииджену і вилизану муску. Коли так, то наймені скаже мій критик, що було в тій мисці?.

Всі ті славні негативні здобутки позитивної політики наших патріотів в 48 році скристалізувалися по революції в державний централізм, в виборчі курії і цензурні виборчий в прасовий закон, закон о товариствах і зборах ітд. ітд. Все те не денаціоналізує нас — о, ні! (?) В законодавчих тілах боронимо наші інтереси як слід, там угнітаємо навіть наших хегемонів — всяких хегемонів, і національних і економічних! (?). Наша преса має право писати все що хоче, вона боронить права народа як може і уміє — а цензура несміє вже черкати статей. І говорити може кождий з нас о чім хоче, і як хоче і в замкненій сали і під голим небом, публично і — як хто занадто боронить народних кривдителей — між чотирма стінами криміналу.

Віч нам не розганяють, хоч холера лютує і уст нам не кнеблюють! А всі ті свободи і вольности, свободи не вибирати і не послушати, не писати і не говорити, — мерзнути і не їсти і т. д. і т. д. осягнули ми не через що инше, як через те, що австрійська армія, поперта моральнославянським сервілізмом, змасакувала віденську революцію, в котрій, як каже д. Франко „боролася буржуазія з людowymi елементами“, із боку котрої, „помимо шумних фраз про волю, мусять (Русини) ождати далеко

більшого визиску і безправя.“ Революція упала уряд розігнав конетитуційний стан — тож ми не терпимо вже від „визиску і безправя“. Ми все маємо — нам все вільно. Найбільшеж вільно нам кивати пальцем вчоботі! Всю ту „свободу“ завдячуємо не кому иншому, як австрійській контрреволюції і єї славянським посіпакам. Для того не ганьба, але слава ім! Слава вам, рускі патріоти з 48 року! честь і живим наслідникам вашим!

Ідиж в гору „нова еро“! А ви — національні радикали наберіться вже раз практичного розуму і „ліричними“ експльозіями не обнижуйте єї курсу на політичний біржі. Всяка опозиція стули писк, бо твій „патос не в пору!“

В. Будзиновский.

Независимість?

Про перше радикальне віче у Львові, 16 декабря 1894, газети краєві розписалися широко. Польські газети подали більше чи менше докладні і обективні справоздання з віча, вважаючи єго доказом зросту радикалізму і початком коаліції усіх дійсно опозиційних елементів у Галичині — руських і польських. Оба руські днівники, — „Діло“ і „Галичанин“, — подали докладні і ще обективніші справоздання з віча, і так совістно писали про него, що були сконфісковані за оповіщене різних рефератів.

Зовсім не так поступили собі рускі газети певних напрямків. Про „Правду“ ми говорили в 23 і 24 врах за 1894. Тепер скажемо про „Батьківщину“. „Батьківщина“ обговорила віче в 24 врі за м. р. і признала на ній „не одно добре слово“, а іменно те, що говорено про спільне поступоване из москвофілами і Поляками, про політику лизунства, про польські верховодячі веретви, про ліси і пасовиска, про вибори, про спільність селян і робітників і т. д. На лихо, „по-при се добре слово“, в „Батьківщині“ написано про віче і радикалів і „богато неправдивого, а ще більше баламутного“ — скажемо словами „Батьківщини“ про віче „Батьківщина“ признає, що радикали стоять на класовім хлопекім і робітничім становиску, і тут-же називає брехнею наші слова в відозві вічевій про те, що се перше хлопеке віче у Львові, из того класового становища (Ми в відозві сказали: „Доси ще ані раз не було у Львові руского хлопекого віча де би говорено лиш за хлопів і для хлопів“, — „Батьківщина“ наводить тільки першу половину реченя і на тій підставі закидає нам брїхню. Брехнею називає „Батьківщина“ і слова Дра Даниловича про те, що против радикальних кандидатів (і в загалі против радикалів, добродійко „Батьківщино“!) другі Русини не цураються ніяких способів. Др. Данилович говорив про те, що у нас виробляють из радикалами по селах, і говорив чисту правду — на се у нас є сотки свідків і то таких,

на шкірі котрих вправляються ті „Русини“ — головню рускі попи усяких відтінків. Брехнею називає „Батьківщина“ і слова Дра Даниловича про те, що загал народівців іде (фактично) за Барвінським, а при Романчуку осталися тільки недобитки народовської партії. Ми бажали би, щоби „Батьківщина“ казала отсе правду, та думаємо, що народовська опозиція аж тоді буде певна, коли рішучо стане на принципах діяльності ненависних „Батьківщини“ радикалів. Бріхня у „Батьківщини“ і те, що говорив Др. Трильовський про ціль повстання „нової ери“ — про посади і аванси. І при тому „Батьківщина“ запевняє, що неважаючи на всі заходи радикалів — на віче „зібралось не більше як 150 селян“, ¹⁾ особливо зь Коломиїщини та Снятинщини між тим, як із тих сторін селян було всего кільканадцять, а всіх їх було поверх 400. І при тім усім редакція „Батьківщини“ твердить, що то ми воюємо нечесним способом, неправдою. Сумно воно, тим сумніше, що „Батьківщину“ редагує д. Романчук, котрий сгоїть на переді тих народівців, що мають побороти партію Барвінського. Ми мали право надіятися, що д. Романчук буде поступати супротив нас не так, як Барвінський у „Правді“. Тимчасом ми помилилися. Не наше діло вчити д. Романчука правдивості, — ми можемо тільки запевнити его, що таким поступованєм „Батьківщина“ найменше виграє між тими, для котрих вона призначена — між руськими селянами, бо їм надто добре звісний правдивий стан річей, про котрий говорять радикали. Ми з чистою совістю можемо сказати за себе те, що каже за себе „Батьківщина“: „Добра справа потребує також і добрих средств, и для того мы будемся всякою неправдою, всякою клеветою, якъ и всякою денунціяцією“.

Про баламутство „Батьківщини“ в розуміню нашої народної справи — нам може ще нагодиться поговорити докладніше. Опроче про се сказано дещо в нинішній передовій статі.

М. П.

„Порабощаемый народ“.

Такий заголовок брошури, тільки що вийшовшої у Львові, заходом редакції „Життя і Слова“. „Порабощаемый народ“, — як легко догадатися — український народ у Росії. Автор брошури, — очевидно, певна група російських Українців, — наводять ряд фактів беззаконного, — навіть с погляду всеросійської беззаконности, — і безтолкового переслідування українського руху. — переважно літературного — і кінчать свої нарікання ось як:

„Пусть европейский читатель сообразитъ все это, пусть онъ, если можетъ, представитъ

себѣ картину той ужасной обстановки, среди которой живетъ украинскій народъ и его интеллигенція. Подвергаясь всей той тяжести правительственнаго гнета, которую несетъ на себѣ и великорусскій народъ, украинская нація терпитъ еще гоненія за свои національныя стремленія. Народъ лишень всякой возможности просвѣщаться, такъ какъ существующія школы занимаются только обмосковленіємъ учащихся въ нихъ дѣтей; литература запрещена; языкъ изгнанъ отовсюду: изъ церкви, школы, официальныхъ и общественныхъ учреждений, изъ общества; каждое украинское слово, каждое сношеніе съ Галиціей, вызываетъ полицейскій присмотръ, а часто тюрьму, ссылку, голодъ вѣдѣгвие лишенія права зарабатывать! И замѣтьте, все это происходитъ въ государствѣ, гдѣ политическія преступленія караются безъ суда, гдѣ кулачную расправу позволяютъ себѣ даже губернаторы (напр бывшій черниговскій губернаторъ, а теперь членъ государственнаго Совѣта Анастасьевъ), гдѣ политическіе заключенные морятъ себя голодомъ для того, чтобы добиться очищенія ихъ камеры отъ умышленно туда поставленнаго для отравленія воздуха зловоннаго сосуда съ текущими изъ него экскрементами. Надо сообразить все это, чтобы понять положеніе, въ которомъ находятся преслѣдуемые рускимъ правительствомъ украинскіе дѣтятели.

Но и среди этой звѣрской вакханаліи разнузданныхъ палачей челоѣческой души и тѣла, лучшие люди Украины не теряютъ ни бодрости, ни непоколебимой увѣренности въ торжествѣ своего дѣла. Они убѣждены въ томъ, что 20 миллионѣвъ украинскаго народа добьются рано или поздно себѣ свободы, а Россія или превратится въ федеративное государство, или должна будетъ развалиться подъ напоромъ центробѣжныхъ силъ отдѣльныхъ національностей, ее составляющихъ. Кромѣ украинскаго народа въ оппозиціи противъ ассимиляторской системы правительства стоятъ и финны и латыши и нѣмцы и поляки и армяне и грузины и румыны. Украинцы — самый крупный изъ негосударственныхъ народовъ въ Россіи (17 милл. при 3½ милл. въ Австріи) и уже по этому одному имъ суждено играть выдающуюся роль въ судьбахъ ея. Кромѣ того они самые яркіе въ Россіи сторонники демократически-федеративнаго принципа и украинскій историкъ Костомаровъ посвятилъ свои многотомныя произведенія указанію и разъясненію федеративнаго начала въ древней Руси. Это демократически федеративное направленіе украинской національности и ея литературы не можетъ остаться безъ благотѣльнаго вліянія на перестройку государственнаго порядка Россіи. Для будущности російскихъ народовъ не безразлично, будутъ ли Украинцы окончательно стерты съ лица земли или ихъ дѣло восторжествуетъ. Ихъ побѣда будетъ побѣдой демократически-федеративнаго принципа и на оборотъ — ихъ пораженіе будетъ новымъ торжествомъ централизма, а потому и абсолютизма. И потому, если вопросъ объ обращеніи

¹⁾ Беремо, к чести „Батьківщини“, 157, хоть цифра 1 відпечатан там так, що єї майже не видно, і люде готові читати, що на нашій вічу було тільки 50 селян.

Россії в правовое государство — вопрос европейский, то и борьба украинцев за свою национальность является также вопросом европейской важности. Если-бь украинцы в своей тяжелой борьбе нашли поддержку со стороны Европы, то это только ускорило-бь дело реформы в Россіи

По тѣмъ же причинамъ и великороссы должны были-бы озаботиться самой серьезной помощью украинцамъ. Но они должны это сдѣлать и по другой причинѣ. Сколько-бы ни говорили истинно либеральные великороссы о своей непричастности къ тому гнету, который испытываетъ украинская нація, все же они не могутъ отрицать, что извѣстная часть ихъ печати стоитъ за этотъ гнетъ и что правительство давить украинцевъ во имя великорусской народности, что украинскій языкъ и литература преслѣдуется во имя великорусскаго языка и литературы; что, наконецъ, украинцу не дозволяютъ быть украинцемъ, для того, чтобы насильно сдѣлать его великороссомъ. И особенно теперь, когда правительство въ числѣ своихъ принциповъ выставило на главномъ мѣстѣ принципъ государственной народности, особенно теперь всѣ честно мыслящіе великороссы должны не только отречься отъ всякой солидарности въ этомъ дѣлѣ съ правительствомъ, но и принять участіе въ борьбѣ противъ національнаго гнета. Они должны это сдѣлать, чтобы на нихъ не упалъ позоръ соучастія въ гнусномъ дѣлѣ, чтобы исторія не сказала о нихъ: вотъ люди которые спокойно смотрѣли на то, какъ во имя ихъ націи поработали другую націю.

На этомъ мы пока остановимся и только попросимъ всѣ изданія сочувствующія протесту поработаемыхъ противъ поработителей перепечатать эту статью или ея главные пункты, чтобы весь міръ могъ ознакомиться съ тѣмъ, какъ накануне XX. вѣка въ Европѣ возвращаются мрачныя времена инквизиціи, и людей бросаютъ въ тюрьмы за то, что они желаютъ читать на родномъ языкѣ евангеліе, а также и для того, чтобы западная Европа могла знати, что существуетъ въ непосредственномъ сосѣдствѣ съ ней народъ, который въ теченіи нѣсколькихъ вѣковъ боролся противъ азѣтскихъ кочевниковъ на самой дорожѣ этихъ послѣднихъ и останавливалъ ихъ напоръ на Европу, защищая такимъ образомъ своей израненной грудью европейскую цивилизацію; что этотъ народъ щедро проливалъ свою кровь за народную свободу и равенство, и если вслѣдствіе несчастныхъ историческихъ обстоятельствъ и находится теперь въ политическомъ поработненіи, — то эти принципы народной свободы и равенства все таки остаются основными принципами его нравственнаго существованія. Во имя этихъ принциповъ во имя цивилизації и братства народовъ, Украина обращается ко всей Европѣ и ждетъ отъ нея поддержки и ободренія“ (ст 4С—44)

На сѣмъ і ми поки що зупинимося. Свою думку про сю справу скажемо инчим разом.

Соціал-демократична „нова ера“?

Як відомо, причиною того, що д. Барвінський і компанія шукають для української справи помочи у польській шляхти, є зневіра у власні сили русько-українського народу. В свою чергу, Барвінщина вплила ту зневіру серед певної частини Русинів усіх відтінків. До чого доходить та зневіра — доказує свіжий факт із боку молодих руських соціалістів-радикалів. Факт той поки що одинокий, та дуже значущий і ми обов'язані вказати на него Русинам тим більше, що він проявився прилюдно. Діло таке:

На вічу в Городку піді Львовом, 10 марта с. р., скликаному соціал-демократичним товариством „Пролетаріат“ у Львові, виступив і молодий руський соціаліст-радикал, д. Лев Турбацький, котрий ще кілька день перед тим уважався членом русько-української радикальної партії, з руською промовою до руських мужиків від імени — Галицької Соціально-Демократичної Партії і поклав резолюцію, щоб руські хлопці вступали до тої партії і організувалися під її крилами.

Завважаємо зараз, що промова д. Турбацького була першим руським і першим розумним словом із боку Галицької Соціально-Демократичної Партії до руських хлопців. То була єдина зовсім популярна, загально-понятна хлопам промова, і зміст її — про лихий економічний стан хлопів та способи заради тому — подобався зібраним незвичайно.

Нам дуже мило чути такі промови з боку Галицької Соц. Дем. Партії, тим більше, що воно иде в розріз не тим, що недавно творили проводирі тої партії, котрі на нас, руських радикалів, прямо напали за те, що ми обернулися до хлопів, та ще й руських, що будім-то неспосібні до поступу, бо у них-ді ідеал — намастити дегтем чоботи і маслом волосє та бути в церкві. Виходить, що руські хлопці таки спосібні навіть до соціалізму.

Ми полишимо на совість д. Турбацькому такий наглий перескок его у чужу організацію, а скажемо єму найперше, що він дуже скривдив руських радикалів, навіть не згадавши про їх існуванє, а виставляючи тільки Галицьку Соц. Дем. Партію, яко єдиних приятелів хлопа. Такої кривди

не зробив радикалам навіть представителів Гал. Соц. Дем. Партії, д. Гудец, на вічу радикальній 16 дек. 1894, признаючи руській радикальній партії заслуги коло освідомлення руського хлопа, вважаючи нашу партію своїм союзником і кличучи: „Niech żyje i rzuć się radykał na partja!“ Та й на городецькім вічу, другий чільний представителів Гал. Соц. Дем. Партії, председателів віча, д. Козакевич, те-ж признав нам заслуги, рекомендуючи руським хлопам наші радикальні видання.

Очевидно, д. Турбацький надто погорячився, зневірившись в руській радикальній партії і в загалі в самостійнім руськім руху. Д. Турбацькому, видимо, заімпонувала сила соціалістичних організацій по містах, і він бажав би потягти й руського хлопа під прапор соціалізму. Протів того ми, розумієся, не маємо нічого істинного. Тільки-ж і в таким разі, замість йти під крила — ну, хоть німецької соціалістичної партії, — Русинам далеко вигідніше оснувати власну соціалістичну організацію і тільки йти солідарно із другими соціалістичними партіями в справах, загальнокористних. Та, в данім случаю, справа ще трохи сложніша, ніж собі думає д. Турбацький. Галицька Соціально-Демократична партія — партія польська і по составу, і по способам пропаганди, і по певнім цілям. Та партія зовсім не ховаєся єтим, що вона польська, і представителів її на всяких конгресах показувалися тільки представителями польської партії, соціалістичного руху в „Польщі“, — до котрої вони очевидно зачисляють і східну Галичину, — і нераз заявляли торжественно, що їх остаточна ціль — відбудоване Польщі, звісно, людвої, по їхньому, та в границях, де би проявлявся соціалістичний рух під їх прапором — то б то і на Україні. Члени Галицької Соціально-Демократичної Партії чинять одну і нерозривну спілку із польськими соціалістами в Прусах і Росії, і ціль їх усіх — спілити до купи усі три частини Польщі: австрійську, пруську і російську. Через те, польські соціалісти скрізь чинять організації особні від німецьких і російських. Через те галицькі польські соціалісти, чи то Гал. Соц. Дем. Партія організована особно навіть від віденських соціалістів. Їх представителів на віденському конгресі 1892 р. заявили таке

(цитуюмо по брошурі д. Жероти „Krótka historia partyi socjalistycznej w Galicyi. Lwów, 1894): „Oświadczamy, że wobec wyjątkowego położenia naszego kraju, którego granice polityczne nie odpowiadają stosunkom faktycznym i językowym, dalej ze względu na naszych rodaków mieszkających poza granicami państwa (Austrii), którzy potrzebują naszej pomocy, nie możemy tak ściśle zwać się z austriacką organizacją“. Як бачить д. Турбацький і по сій виписці (а їх можна би зробити з брошури більше) — справа зовсім ясна: Гал. Соц. Демократична Партія иде до відбудовання Польщі, а руським хлопам ніщо робити в Польщі, навіть соціалістичній. Русинам австрійським треба бути в тісному союзі з Українцями російськими, а загал тих Українців теж ніяким чином не згодиться на свою належність до Польщі. Русинам-Українцям у загалі, коли творити яку нову державу, то свою власну — українську. Дехто може нам сказати, що воно все одно, як буде зватися та будуча держава, в котрій мали би жити і Русини — вона може зватися і Польщею, аби тільки в ній були соціалістичні порядки. Та діло в тім, що до соціалістичної Польщі ще надто далеко, а тимчасом руським хлопам, і в загалі Русинам у польській організації приходилося би відповідати за всі польські маніфестації. Ніщо розказувати, що соціальні переконання не швидко увійдуть у тіло і кров польських мас. Найкращий доказ тому — недавня участь Гал. Соц. Демократичної Партії у торжестві конституції 3-го мая, де та партія парадувала в хвості історичної Польщі. Представте собі, д. Турбацький, руських хлопів на тім торжестві! А таких маніфестацій буде і мусить бути чимало просто тому, що польське патріотичне почуте у Поляків, навіть записаних під соціально демократичну хоругву, далеко глибше і сильніше, ніж почуття чисто соціальні. Через те і перший поважний прояв польського соціалістичного руху неминуче буде польське повстанє за відбудоване Польщі. А в тій Польщі, навіть відбудованій соціалістами, взяли би перевагу реакційні елементи і запановали би порядки, похоті на теперішні польські порядки в Галичині. Ясно, як на долоні, що с погляду остатніх національних цілів, Русинам абсолютно ніщо робити в польсь-

ких організаціях, а треба мати свої власні.

Та одна організація руських хлопів из Поляками, некористна для Русинів і з близьких, чисто практичних поводів. Насамперед: доси Гал. соц. демократична партія зовсім не займалася руським хлопом, не знає того хлопа і не має хлопської програми, і хто знає, коли то ще буде та програма і яка вона буде, — між тим, як у руських радикалів є вже поперх 20 літ теоретичної праці для хлопа, є вже й сяка-така програма і коло 6—7 літ практичної діяльності серед хлопів. Яку-ж користь можуть мати руські хлопви в польській соц. демократичній організації? Польські соціалісти певне-ж не дадуть своїх засобів на пропаганду між руськими хлопами, бо тих засобів у них мало і на пропаганду серед самих робітників. Навіть моральна поміч від них може бути для руських хлопів мінімальна, бо з них же ніхто не вміє говорити і писати по руськи. Очевидно, що і матеріальну і моральну поміч собі мусіли би дати самі руські хлопви і їх інтелігентні земляки, — ну, а с тими засобами вони любісінько можуть собі істнувати осібно. Ба, ми певнісінькі, що в польській організації ті руські засоби мусіли би в значній мірі йти в користь Полякам, а у Русинів тих засобів мало і собі. За тим: яку волю можуть мати Русини в польській організації? Галицька соц. демократична партія може в крайнім разі отворити хлопську секцію, до котрої належали би і Русини і Мазури. Ще дуже велике питанє, чи навіть мазурські хлопви випрали би багато під комендою польських робітників, бо ті робітники надто малочисленні і слабкі, то радше сами мусіли би йти під коменду польських селян, бо в Галичині хліборобство переважує промисел, а, по нашому, хліборобство вимагає спеціальної організації, дуже різної від промислової організації — навіть у будущій соціалістичній суспільности. — Але-ж у польських селян і робітників спільні національно-патріотичні змагання — і, завважмо, у мазурських селян вони далеко палкіші, ніж у робітників-соціалістів. — А що-ж робити в полько-робітницькій організації руським хлопам і в загалі Русинам, у котрих національні потреби зовсім різні? Чи польська організація дала би в себе Русинам повну волю національного

розвитку? Звісно, не дала би і не могла би дати, бо такий розвиток Русинів мусів би, в одній організації, йти на шкоду польському національному розвитку. Вже коли кому в руській Галичині приставати до кого, то радше польським колоніям до руських хлопів, бо їх маса; а по крайній мірі робітникам-Русинам приставати до руських хлопів.

Виходить, що для Русинів з усіх боків користніше організуватися осібно, між инчим і від Поляків. Дд. Турбацкі можуть нам указати на слабкість руських організацій, між инчим і радикальної. Ми сами признаємо те, але-ж та слабкість виходить просто з нерозуміння своїх сил, із руської анархії та ліни Русинів — головно інтелігентних. Наш Русин привик, щоби або нічого не робити, або щоби над ним був дужий наставник, котрий би вказував ему, як і що має робити — як використовувати свої ж власні сили. Ему ще треба мандаторів, проводирів, бо до власного товариського способу організації і праці він не доріс. Такі Русини завше оглядаються за чужою протекцією — одні від польських панів, а дехто, як бачимо, від польських соціалістів.

Ми отсе сміливо вказуємо і на хибі руських інтелігентних радикалів. Вони одні винні, що доси радикальний рух так слабо зорганізований, що дд. Турбацкі вважають себе в праві переходити в польську організацію. А між тим радикалізм чи соціалізм серед руських хлопів пустив глибоке і широке коріне: руських хлопів радикалів є вже тисячі — далеко більше, ніж мазурських; руські хлопви в загалі вже досить добре підготовлені радикалами до поступу в загалі — і через те і польські соціалісти вважають за користне загорнути їх до себе. Треба трохи доброї волі, праці і енергії у руських інтелігентних радикалів, між ними і дд. Турбацких — і наша радикально-соціалістична партія стане могутча, більше могутча, ніж могла би стати під протекторатом польських соціалістів.

Тепер, коли Німці і Французи шукають сільського мужика і коли незабаром у Лондоні на конгресі російським і польським соціал-демократам прийдеся щось говорити про того мужика, котрого вони, як щедринський поміщик „истребить хотѣли“,

Русинам треба бути дурними, щоби підлазити під дах польських соціал-демократів і бути виданими за Поляків, коли вони можуть завоювати собі відразу міжнародне почесне ім'я.

Так то і з погляду інтернаціонального соціалізму, котрий певне зімпонував д. Турбацькому, Русинам треба непременно організуватися самостійно.

Щоби не було непорозуміння, ми підчеркуємо, що ми горяче спочуваємо соціалістичному рухови польських робітників і інтелігенції — на клькo вони не колідують із нашою національною справою. Ми, старші радикали, практично помагали зростови польського соціалістичного руху по містах, у самім початку того руху. Тай після того ми були і є за солідарним поступованем протів теперішніх незавидних для народу порядків, — але поступованем як рівні з рівними, як союзники, добрі сусіди самостійно зорганізовані, а не як піддані в чім небудь одні одним. С такого солідарного, а не підданчого поступовання Русинів супротив Поляків, і польському народови буде більше користи, хоть би тим, що той парід перестане жити ілюзіями — про змогу збудувати Польщу і на Русі-Україні, а оберне ті свої сили, котрі би мали піти на те, на працю над своїм питомим будинком — у границях етнографічної Польщі.

Конець-кінців, руські радикали можуть бути тільки вдячні д. Турбацькому, бо єго виступ неминує викличе сильнішу організацію серед самих радикалів. При слабости руської радикальної організації, виступ д. Турбацького став би прірвою в греблі руського руху, — прірвою, котрою могло би переплисти у польське море усе найживіще серед руської молодіжі і руського мужицтва, — початком знищення усякої самостійної руської організації. Тай Русинів инчих партій ся нагода чейже опам'ятає, і переконає їх, що живіщу руську молодіж і руського хлопа можна вдержати на своїм полі тільки під хоругвою радикальною — котра одна може вдоволити ті елементи нашого розвитку.

Певне, наші сусіди вхопляться за такі нагоди, як виступ д. Турбацького, і ми скажемо, що з боку Русинів треба напруження усіх дійсно-демократичних елементів для

того, щоби здержати масовий перехід руського народу на бік польської партії, — або инакше: тим усім елементам неминує треба стати радикалами. Коли інтелігентні Русини инчих партій сего не порозуміють, то незабаром неминує опиняться без руського хлопа. Той хлоп перейде на бік: Поляків у Галичині, Великорусів у Росії, Венгрів на Угорщині і т. п. словом туди, де побачить користь від соціалістичних організацій державних народностей. Мусимо признати напр. польским соціалістам у Львові, що вони остатнім часом заслужили собі певну сімпатію у руських хлопів. Як було наше радикальне віче у Львові, то львівські робітники помагали вічу, ночували в своїх товариствах, а по часті й годували руських хлопів-учасників віча, і в загалі сердечно гостили їх. Та що соціалісти-робітники! Польські патріотичні товариства, як „Gwiazda“ отворили двері своїх сал для нічлігу руським хлопам, і навіть президент міста Львова, д. Мохнацький віддав нам від себе до розпорядимости гімнастичні салі публичних шкіл на нічліг руським хлопам. Одно однісіньке львівське товариство приняло руських хлопів по грубіянськи, — і то товариство — руска „Зоря“, котрої головою є звісний руский патріот, д. Нагірний. Д. Нагірний відмовив нам від себе нічлігу для руських хлопів, і поклав сю справу на засіданє виділу, де сам мовчав і де через те більшість теж не схотіла переночувати у себе своїх земляків хліборобів. Очевидно „Зоря“ пішла за приміром москвофілів, котрі нам не хотіли дати салі „Народного Дому“ на віче і ми мусіли користати з ласки польської президії міста Львова, і вічувати у ратуші. Чи се не крайній сором?! Такі річчї ніколи не забуваються хлопами, а передаються з уст до уст, і не буде нічого дивного, як від москвофілів і від таких народовців, як д. Нагірний руські хлопів перейдуть на бік не тільки польських соціалістів, але просто польських патріотів.

Umkehren, meine Herren, umkehren!

М. Павлик.

Виходить 1. і 15. з.
кожного місяця
і коштує за рік:

4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.
(Oest reich Galizien, Lemberg, ul. Sokola 1.)

руско-українська радикальна часопись.

„Порабощающийся Народъ“.)

61

Брошурка „Порабощаемый народъ“ робить пречудне вражіння: читаєш єї і думаєш, що вона писана не для тих, для кого напечатана. Напечатана вона в мові російській, а писана, очевидно для західної Європи, в котрій мови тисї майже ніхто не зна. Очевидно, значить, видавець брошури tempus et oleum perdidit. А жаль! Друга половина брошури, котра дає оригінали указів рос. уряду про українську словесність, а потім приміри цензурних заборон українських книжок, була б дуже интересна для західної Європи. Властиво, автор, пишучи для західної Європи, міг би на сій частині і стати, при чому міг би вбільшити єї новими фактами, як заборона в Росії перекладів Шекспіра, як примус деяких перекладчиків виступати плагіаторами, бо цензура не дозволила назвати перекладів перекладами і т. д. і т. д. Західно-європейська публіка побачила б тут приміри таких шуток цензурних, які вона вже забула, і побачила б, яка то архаїчна і доси російська держава, і може б дехто і пожалкував, що в ній мусить жити наш народ.

Першу ж половину брошури, де дається огляд історично-політичних відносин України до Московщини до скасування автономії Козацької, автор міг би, по нашій

думці, і не писати: справа та занадто складна, і в нашого автора вона виходить дуже вже простою: приступив усятий українець, котрий цивілізовану Європу боронив від азіатів і неписьменну Москву навчав, — у „протекцію“ до бородатого москаля, обезпечивши собі всякі права (в тім числі і такі, про котрі тоді і думки не було, як про права національні, про котрі тоді мало хто її видав, окрім бельгійців) а той хап простака за вуси, — тай повернув єго в „порабощаемый народъ“, одібравши в єго навіть інтелігенцію.

І хотять, що б учена Європа повірила такій казці! Та Європа, що добре зна, що в XVI ст. купка голландців одбилась од королівства, „в котрому сонце не заходить“, і що навіть в XVIII ст. коли вояцькі сили царів стали більші, купочка брабантів одбила свої старі права од цісаря Німецького і володаря Австрійського, Йосипа II!

Воно в загалі, коли йде діло про неволю цілого, та ще й великого народу, то се знак, що єсть щось в середині самого того народу таке, що тому винне. Позаяк ми сказали, що справа страти очевидно, безповоротної, козацької автономії на Україні (безповоротної, бо тепер автономія українців, коли влагодиться, то на других основах) єсть справа складна, то і ми про неї тут більше говорити не будемо. Спинимось на новіших, літературних пригодах.

Уряд російський, задержавши доси „предварительную“ цензуру (котрої Зах. Європа вже літ 30 — 40, як не знає, навіть в Австрії) грубими і глупими способами спиня зріст української літератури.

*) Такий заголовок даємо ми отсій рецензії на брошуру „Порабощаемый народъ“, про котру згадано в передуючому нрі „Народа“. Заголовок, як бачите, узятий нами из середини рецензії. М. П.

Але який же уряд не робив того ж навіть з своєю літературою? Народи в відповідь висилали Бейлів, Вольтерів, Бєрне і т. д. за границю — і уряд пошивався в дурні. Он Sayoux так навіть написав два спорих томи *Histoire de la littérature française à l'étranger*. Російські українці тим щасливі з сего боку, що мають під боком Русь Австрійську, котра мовою також подібна до Полтави і Харькова, як Женева до Ліонна і Парижа. Брошура „Порабощаемый народъ“ розказує, буцім то хитра московська цензура навмисне задержує талантовініці і розумніці рукописи українські і пропускає глупі, що б унизити українську літературу. Сему можна й не повірити, бо $\frac{9}{10}$ того, що українці печатають в Галичині, нічим не вище того, що цензура дозволя в Росії (та ще українські писателі жаліються, що іноді галицька добровільна цензура гірше російської урядової!) А може так, що автори творів, котрі заборонила цензура в Росії, потім уже бояться подаватись у Галичину?! Так се гірше всяких московських ціркулярів. Коли б так поступали Бейлі, Вольтери і ті дрібніці писателі, про котрих пише Sayoux, тоді б і французи стояли б не вище українців, і всякий безсторонній чоловік назвав би їх не порабощаемый народъ, а порабощающійся. Тут уже ліку нема!

Ми кілька разів уже вказували на єдиний спосіб живим українським патріотам: нічого не подавати в цензуру російську, а закласти в Галичині редакцію, вільну од цензури царської і народовецької, тай плодити там живу й інтересну літературу: пуля виноватаго найдесть, і через 5 — 10 років такого поступання, сам царський уряд попросить пардону і зніме по країній мірі спеціальну цензуру з української печаті.

Замість того, що роблять українці? Спершу, протрубивши війну російському урядові по всій лінії через женевську „Громаду“ — вони лягли спати. В мене єсть лист одного великого патріота, котрий писав після ціркуляру 16 мая 1876 р., що тепер в усіх свідомих українців одно слово на язiku: помста! А потім він же передавав мені, що б я не сердився на него, що він не пише в „Громаду“, бо

він „просто боїться того“, — і я ему безмірно вдячний за ці сміливі слова. Другі хитрували всяко, а все таки спали: Далі багато з них почали брататись з галицькими реакціонерами.

Натурально, що українські національні почуття все таки росли і українолюбців стало згодом чимало (заслуга тут: музиці, театру і історичній науці, — перед представниками котрих я перший готовий зняти шапку). Тільки ж без вільного слова, без всебічної критики всяка моральна вода загнива і тягне всякого діяча до сну, хоч би він во сні і махав руками. Трохи згодом задрімавні люди дійшли до того, що вскочили в „нову еру“, стали підтримувати клерикально-пансько-польську „Правду“ і мусять тепер святкувати вкуші з дд. Барвінським і Вахнянином юбилей берестейської унії, проклятої колись усім народом українським, а в XIX в. усією літературою українською. Другі — стороняться „політики“ і вибрали органом „Зорю“, котра просто мусила б називатись „Дрімота“.

Про „Зорю“ я собі позволю сказати кілька трохи особистих слів. Торік пішла чутка, що єї не пускають в Росію. Дивуюсь: думаю, за що? І рішаю, що се мабуть наслідок якого глупого доносу дурним російським чиновникам. Коли се получаю лист од цілого кружка з одного великого освіченого місця на Україні. Пишуть, що не дуже високо ставлять „Зорю“, але вражені єї заборонаю і просять мене взяти слово за неї перед європейською печатю, а надто (о, наївність!) перед французькою! Хоч я і мав рації не виступати, як який репрезентант, але одрікати чужій просьбі завше жалко. Взявся я за справу „Зорі“ і перш усього перечеитав рочник єї під ряд, — і знайшов, що в нему варті паперу лишень дві речі: „Підпалили“ Чайченка і кілька сторін дачної статті Коніського про руїну одного села. Став я видавлювати собі сльози з поводу такої жертви, а сліз треба було чимало, бо, не кажучи вже про Францію, котра сама душить недержавні нації, і котра лежить пластом перед російським урядом, тоді саме й німецька і навіть австрійська преса кокетувала перед ним з поводу торговельних умов. Так сидів я, сидів, тай рукою

махнув: написати: „ось, мовляв, який орган культури заборонили“, я не міг, а написати: „о, ненажерний звір, і такої мізерії не пожалів!“ — мені соромно було, бо я все таки українець, хоч я власне написав би сими словами майже все те саме, що й мої плакальщики за „Зорю“. Думав я, думав, — та замість плачу з поводу „Зорі“ написав популярну брошурку, котрої не пропустила б цензура ні царська, ні зорянська. Не смію судити про вартість цієї брошури, та смію рекомендувати спосіб протесту моїм молодим кореспондентам. Коли б з 1863 р., як видумані спеціальні заборони української літератури, кожний українець, котрий на те сбурається, написав по українському хоч по одній безцензурній кореспонденції або брошурі в вільному європейському напрямку, то справа нашої національності виглядала б інакше.

Але, скажуть, се одна частина українолюбців: консервативна, або старша, — а в нас єсть ще радикали, молоді (Нігде, як в малокультурній славянщині, партії не діляться на старих і молодих, так нпр. у чехів єсть старочехи, младочехи, омладинці, молоді младочехи, — а в Галичині старорусини, молодорусини, старші радикали, молодші, молодіші і ще якісь!) В Галичині їх органами вважаються „Народ“ і „Хлібороб“, за їх ініціативою і поміччю основано товариство „Поступ“. Здається, чимало! А що-ж, чи написали вони в „Народ“ за 5 років хоч більше 10 статей, а в „Хлібороб“ хоч дві? Чи обов'язуються вони посылати в „Поступ“ популярні брошури? Я навіть чую, що між ними єсть такі голоси, що популярна література в Галичині їх не обходить.

Се все знаки хороби такої, котрій не допоможуть брошури, в роді „Порабоцаемый Народ“, навіть коли б західно-європейська публіка і могла її прочитати. Тут не „порабоцаемый народ“ а „народъ порабоцающійся“, народ, котрого маси не освіщені, щоб зрозуміти свій стан, а інтелігенція дрімає та лінивствує. Навіть самий характер протесту, який являє брошура „Порабоцаемый Народ“, котру автори не вміли видати ні на якій западноєвропейській мові, піддержує те вражіння дрімливого жебрацького плачу, котрий носить тепер майже вся українська література по обидва боки „історичної прірви“.

Колись, дивлячись на сон української черні, після недавньої драматичної її історії, Лермонтов писав красуні - українці:

И слѣдуя строго
Печальной отчизны примѣру
Въ надеждѣ на Бога
Хранить она дѣтскую вѣру.
Какъ племя родное
У чуждыхъ опоры не просить,
И въ гордомъ покоѣ
Насмѣшку и зло переносить.

Тепер на Україні над дремлющим народом появилася ніби то національна інтелігенція. І що-ж? Дітську віру в бога вона замінила притворством, — в суті вона і тепер сидить в „покої“ тільки не гордім, шукає „у чуждыхъ опоры“, та навіть як жебрувати їй не хоче потрудитись...

М. Драгоманов.

Вважаємо не лишнім додати до цієї рецензії і ті уваги, котрі ми були написали ще в 3-4 при „Народа“, та, перше чим печатати їх, попросили слова в компетентнішого чоловіка.

М. П.

Все отсе дуже гарно, — переслідування української народності з боку офіційної і пів-офіційної Росії справді воістину, — тільки-ж найперше усякий європеець радби знати, с ким має діло. Як би, іменем просителів, під брошурою, — котра могла бути і смирініца, та за те фактичніца, — було підписано хоть кілька звисних, авторитетних Українців із різних станів і фахів, і їх за те правительством російське чиннулоби, — то тоді „Європа“ певне звернула би увагу і на саму просьбу. А з анонімами хто стане числитися? Се одно. А друге: автори мабуть не спитали себе, до якої „Європи“ вони обертаються? Правительством і пануючим верствам європейським Україна може бути інтересна тільки як дійна корова — сего-ж треба і відбудовникам історичної Польщі, з Україною — а передовій Європі нема інтересу помогати людям, котрі сами собі не допомагають. А в тім, як би напр. навіть соціалістично-робітницька „Європа“ „помогла“ Україні і здобула їй — не вже автори думають, що при такій пасивності Українців, Україна і тоді не була би кривджена? Вже від давна у політичному світі

шанується тільки той, хто представляє із себе якусь політичну силу. Кому чужому охота класти голову за те, щоби Українці могли собі вільно писати, що їм угодно? У всіх культурних народів, люде, котрі бажали працювати культурно, між инчим і пером, і котрим сего не дозволяли, кидали на якийсь час перо, і хапали за меч, і аж, поборивши ворога, сідали до вільної культурної праці. Не вже Українці думають, що здобудуть собі те право, не вдаривши для того і палець о палець, як було колись, а тільки ждучи змулювання від „Європи“? Праця для здобуття у Росії політичної волі, воюване за неї, — менше, або більше острє, але завзяте і стале, воюване і в самій Росії і за границею, серед „Європи“, а рівночасно й культурна праця Українців за границями Росії, між инчим і в Австро-Угорській Русі, — ось єдиний спосіб українському народові вийти зі стану свого теперішнього замирання. Тільки тоді зможе певна „Європа“ пристати до Українців і помочти їм протів російського правительства, тай самому тому правительству певне не схочеться забороняти мирних праць, коли побачить у руках Українців усякі мечі, настоящі і духові. Автори кажуть, що або в Росії буде політична воля з федеративним устроєм, або Росія розпадеться. Чому-ж просителі не беруться або за одно або за друге, т. є. або за політичну волю у Росії, або за відірване України від Росії і заведення в ній вільних політичних порядків? Або одно, або друге, або — смерть Україні, і то смерть не тільки під деспотичною Росією, але і під тою „Європою“, котра би собі сама здобула Україну... Се-ж було би тим страшніше, що по всему, український народ представляє із себе силу, котру можна збудити із „порабощення“ і котра є в стані сама, із раба, стати вільною людиною. Нехай-же тямущі Українці возьмуться до того — се далеко користніше, ніж протекція „Європи“...

М. П.

„Бесѣда“, часопись баптистів

(штундистів).

Всім відомо, що учення братчиків-баптистів, або, як їх звикли звати, штундистів, зай-

має де далі все ширші круги в Росії, голов-но ж, і сливе виключно, серед українців. Тільки ж у нас люде, незахоплені безпосередно самим рухом, дуже мало знають про нього, так хіба в загальних рисах де що, тим часом се таке значне з'явище в нашому народньому житті, такий видатний пункт в історії думки нашого арода, що ним запевне интересується кожний, кому дорогий поступ сього арода. Правда, що досі було трудно, а для більшости інтелігенції сливе неможливо, довідатись що небудь безпосередно про життя і обставини братчиків, звістки доходили через непевні чутки, або профільтовані через цензурні, офіціальні та епархіальні відомости.

Є ще инше джерело звісток, але про нього запевне мало хто знає, окрім прямо заінтересованих, джерело се єсть часопись, що видають сами баптисти, зветься вона „Бесѣда“, виходить раз в місяць, в Швеції, в Стокгольмі¹⁾, на російській мові. Нам власне дістався до рук сливе цілий її річник за 1894 рік (четвертий рік її видання), гадаємо, що не буде зайвим розказати про неї ширший громадї.

Властивої програми в часописі ми не знайшли, коли не вважати за неї скількох пунктів, уміщених в відозві редакції „до кожного брата і сестри во Христі“, де виражається бажання щоб „Бесѣда“ служила для загальної Євангельської справи в Росії „без узкихъ обособлень“; що б вона не обтяжувалась довгими богословськими розправами, а мала б більше коротких статей практичного зміста і що б у ній перш усього розбіралось питання про те, що з Старого Заповіту обовязкове для християн, а що ні. Однак ми знаходимо в „Бесѣді“ більше розмов на загально-етичні і навіть богословські теми, ніж на практичні. Лехко зрозуміти чому се так, прочитавши ці статі, — видно, що думка пишучих не знайшла ще собі певного шляху, що вона шукає його. В загалі нігде не видно нічого встановленого, закінченого, ні в теоретичних ні в практичних справах²⁾, зате видно „шукування правди“. Найвиразнішим прикладом сього можуть служити вірші „Наканунѣ Новой Эры“ і дві статі: „Изъ письма къ другу“ і „Мірскія мѣнія и мысли Божія“. Найближче до „земного“ стоять вірші

¹⁾ Адрес: Blomberg's bokhandel. Folkungagatan 14. Stockholm. Sverige. Стокгольмъ, Швеція.

²⁾ Въ истекшемъ 1893 г. подъ вліяніємъ всеобщей паники до сихъ поръ еще не состоялся этотъ (ежегодный) съѣздъ и такимъ образомъ масса дѣлъ остались нерѣшенными“ (слова з відозви).

„Нак нов. Эры“ („Воззваніє древнихъ христіанъ къ христіанському Езекиі, поборнику Истинны, съ ссылками на „Книги“ древнихъ христіанъ) присвячені ідеальному чи ідеалізованому Монархові, з таким покликом до нього :

Не будь монгольській повелитель
Средь полчищъ, жаждущихъ крови,
Будь благовѣстія носитель,
Апостоль правды и любви!
Не будь игрушкой фарисеевъ,
Ругающихся надъ крестомъ,
Будь страхомъ смерти для злодѣевъ,
Для вдовъ и сиротъ будь отцомъ!

Далі йдуть спогади про Константина, що, по думці автора, даремне був прозваний Великим, бо за його часів правдивий хрест топтано під ноги і даремно лилась праведна кров на релігійних війнах; в кінці ж ідуть знов „воззванія“ до Монарха „преемника Византії“ „нового Кіра“, „Езекиї“, що б не вступав у слід Константина, що б „возстановивъ древнюю вѣру“ (се б то, що б очистив культ навіть від поклонення матеріальному хрестові, названому в віршах „новымъ Нехуштаномъ“). І поруч з проповіддю „непротівлення“ обернуті до царя такі просьби: „Провозгласи походъ крестовый проти войны, грѣха и пьянства“, „Свободу вѣры даруй намъ“, „И властью твоей рукой Мірекой опеки знаѣ позорный сорви отъ Общины Святой“. — Вірші сі, як і в загалі всі статі в „Бесѣді“, пересипані текстами з Св. Письма, в формі цитат і епіграфів.

В статі „Изъ письма къ другу“ видно трівожне блукання думки: поруч з проповіддю братерства і ідеалом „служителя слова“, що бореться за волю і правду проти всякої подлости, — „все равно будетъ ли это подлость общественная, государственная, личная или семейная“, — йде проповідь крайнього непротівлення злу, крайнього самозречення і самоуниження („Быть тряпкой, о которую всякій вытираетъ ноги“) і порада не дбати про хліб насущний, а бажати тільки царства Божого. Остатній ідеал (жадоба царства Божого чи небесного і непротівлення) проходить сливе через усі статі „Бесѣды“ і навіть проповідь проти війни, що повторяється дуже часто, ведеться з такого погляду: „битись нам нізачо, боронити нічого, бо ми мешканці небесної батьківщини, тут же ми тільки вандрівці й пришельці“. Скрізь пробивається пієтизм, а часом і містичізм туманний, як от в ст. „Мірекія мнѣ-

нія и мысли Божія“, де, на основі Евангелія і Ст. Заповіту, доказывается, що жити по правді і не робити злого не досить, аби „спастись“, а треба для того особливої Божої ласки, бо чоловік сам себе поправити не може, бо серце людське лукаве і зопсоване зроду, і хто „не родился свыше“, не отримав од Бога в дарунок „нового естества“, той буде осужений на віки поруч зо всякими злочинцями, хоч би й як був праведний сам.

Думка, що треба чинити „не по розуму, а по вѣрѣ“ нераз проводиться в різних статтях. Духом пієтизму проникнуті і ті коротенькі оповідання, чи скоріш притчі на тему „завертання заблуканої вівці“, що уміщені в кожному числі від рубрікою „для воскресной школы“, — сливе всі вони перекладені з Шведського, — се звичайний релігійно-моральний тон. Теж саме можна сказати і про вірші, все то псалми або гімни подібні до німецьких протестантських молитов для співу, в жадному з них не видно міцного талану, чи оригінальності думки, музика при одному з них нагадує німецькі шкільні пісні. Техника стихотворна не велика, але все ж показує на людей книжного виховання. В прозаїчних речах поряд з цитатами з Св. Письма спогадуються закони Ньютона і т. п. очевидно, що автори люде з певним освітнім, тай взагалі стіль їх досить високий. Се й не дивно для того, хто знає, що братчики читають, окрім швейцарських протестантських виданнів, Утрачений Рай Мільтона (ся книжка має у них собі велику шану), запевне високий стіль сеї поеми і подібних творів мусів мати свій вплив. Межи звістками про обиски, ми знаходимо ось які забрані книжки: Голосъ Вѣры, Любимые Стихи, Псалтирь віденьського видання, Лютеранський Катехізіс і рукописну книжку Сборникъ Трактатовъ.

Таке ж саме шукання, на чому спинитись, ми бачимо і в статях про догматичні і обрядові справи, надто піддана дискусії справа про хрещення, як треба хрестити, в якому віці і яким обрядом; більшість сходиться на тому, що хрестити треба дорослих і конечно „через погруженіє“, бо воно власне й єсть головний акт в хрещенні, на їх думку. В одній тільки статі на сю тему подана рада залишити різні такі сперечки, щоб не робити звади, бо головна річ в тому, щоб робити по вірі й по совісті, а як власне, то вже другорядна річ. При обговорюванні справи хрещення часто виставляється ав-

(се може робить тільки настановлений учиторітет Лютера, тай при інших питаннях нераз стріваються цитати з його творів.

Поруч з такими догматичними змаганнями в „Бесѣді“ ми стріваємо й проби церковної регламентації, як напр. проєкта хрестин, шлюбного обряду, преломлення хліба, установи для зборів і порядку під час них. В проєкті шлюбного обряду на першій місці стоїть думка, що шлюб не таїнство і що він не дозволений, а тільки допущений Богом ради крайньої знеутоги людської природи, що взагалі шлюб єсть „не радость и торжество, а скорѣе поступокъ достойный сожалѣнія“, хоч все таки забороняти і розбивати його ніхто не має права (шлюбна промова єсть компіляція з Ст. Завіту і послання ап. Павла); розвід забороняється. Обряд „преломлення хліба“ має бути наслідуванням тайної вечері і обходитись дуже урочисто при зборі всіх братчиків, при тому ж має відбуватись і сповідь. У всіх обрядах головна роль належить до пресвітера (пресвітер навіть може переіменяти програму шлюбного обряду) і його помічників вибраних ним самим, ким же вибраний сам пресвітер, — невідомо. Ще більший наклін до пресвітеріяства (переваги пресвітера і старших братів над рештою братів) видно в правилах про збори і проповідь. Перш усього є виразний поділ на „членовъ, постороннихъ и отлученныхъ“, (нігде не говориться, хто має „відлучати“) в „Правилахъ засѣданія общины“, там же говориться і про „церковную тайну“. В засіданнях можуть брати участь тільки члени, одкриває їх пресвітер, веде порядок „предсѣдатель“ (ким і як вибраний?), він може спиняти промовців і навіть забороняти їм говорити; всі діла, раніш ніж вноситись в раду, мають подаватись на розгляд пресвітерові і старшим братам, а вони вже зважать, чи слід давати сі діла в раду, чи ні. Рішаються діла голосуванням при здійсненні рук угору (можна zostаватись нейтральним) Зрадники церковної тайни виключаються з ради по громадському вироку. Вироки громади обявляються і виконуються пресвітерами і вибраними від них. В „Наставленіи проповѣдующимъ“ говориться, що пресвітери і учителі мають проповідувати про все, обличать і гадити за духовним життям членів, бо вони „настыри обязанные дать отчетъ передъ Богомъ за свое стадо“, інші ж брати, коли їм доручається говорити на зборах, можуть говорити на загальні теми про любов до Бога, до ближніх і т. п., але не наувчати і не обличати

телем) инакше ж їм заборонять на завжди говорити на зборах. — Слово „Церковь“, „член Церкви“ вживається раз у раз. Очевидно наклін до регламентації церковної чималий, принаймі у певній частини баптистів. Натяк на причини такого з'явища ми бачимо в одних словах з вище згаданої відозви редакції: „Чаще всего намъ препятствуетъ трудиться та ложная мысль, что для извѣстныхъ цѣлей должны трудиться исключительно тѣ или другіе братья..... Не призванные къ дѣлу общимъ избраніемъ, думаютъ, что и безъ ихъ участія будутъ выполнены извѣстныя работы для Царствія Божія“. Изъ тих же то вибраних загальним обранням запевне й виийшли пресвітери, отримавши ж обов'язки, вони, звісно, почали собі виробляти й права.....

Тепер перейдемо до остаточної і либонь чи не самої цікавої для нас рубрики: Письма, извѣстія и замѣтки. При перегляді сих дрібних звісток про настрої, пропаганду і терпіння братчиків найкраще видно їх життя. Найперше кидається в вічі те, що всі ті звістки походять з України, або від українців переселенців та засланих (звертаємо на се увагу земляків). Звістки все з Київщини, Подольщини (Балтський у.), Чернігівщини, Полтавщини, Херсонщини, Воронежської губ., Самарської губ. (з українських колоній: Орлов-Гай, Перекопне, Малая Узень), окрім того з Кавказу і Закавказья (край, куди найбільше ссилають баптистів і де вони потім ведуть пропаганду велику). Сі звістки складаються з уривків приватних листів і з дописів про те, як іде „діло Боже“, з просьб заповоги для братів, з передруків з рос. газет нових законів і постанов про штунду, і врешті з оповіданнів про „гоненія“ — правдивий мартіролог! У кожному числі сповіщення про суд, арештування, заслання, трус („налетъ скворцовъ“), нові заборони. Суди відбуваються нераз без присяжних, а часом рішення судові, і навіть сенатські, касуються адміністративно, заслання по більшій часті адміністративні, хоч є приклади і заслання по вироку сільської громади. При трусах одбіраються книжки навіть цензурні, папери,¹⁾ здираються із стін текети Св. Письма, вимагаються підписи, що не буде зібраннів і загрожуються карою При арештах широке поле для всякої самоволі „властей“. Один старшина

¹⁾ У одного баптиста забрали його дивенники „повне справоздання його діяльности“ за 20 літ...

(в Київщині) задумав було силою обертати в православ'є, але се вже й старостам і попові здалось незаконним і старшина був арештований на три дні за „провишення влади“... В заборонах нема нічого сталого; зібрання в одному місці дозволяються, в другому забороняються. Окрім заборони зборів є ще заборони приймати баптистських дітей в земські школи, збудовані на кошт баптистів. Заборона православним служити у штундістів. Окрім того під впливом начальства („по наущенію“) православні не приймають баптистів на помешкання. В школах Одеського округу дітей баптистів примушують вчити Закон Божий і сповняти православні обряди під страхом виключення (при сій звістці говорить, що Побѣдоносцевъ призволяв до того і міністерські школи). Між иншим знаходимо цікаву звістку про діло про нехрещення дитини, що розбіралось в Харківському Окружному суді без присяжних, вирок був: батька посадити на три місяці в тюрму, а дитину віддати на виховання православним родичам. Неменш цікава звістка про недопущену до царя петицію 240 родин штундістів з Київщини, Херсонщини і Черниговщини о розширенні на них правила про анабаптистів (німців) 27 марта 1879 г., — се було „оставлено безъ послѣдствій“.

Варто уваги, що „собесѣдованія“ місіонерів православних ставиться в одну лінію з різними „гоненнями“, воно й не дивно, коли читаєш, що сі „собесѣдованія і увѣщанія“ кінчаються „бритьемъ головъ“, а то й арештами та засланнями. Про всякі проклони і погрози нічого й казати! напр. місіонер в Херсонщині благословляв православних, обіцяючи царство небесне, а баптистів проклинав: Отойдите, проклятые, въ адъ вѣчный! Тим то ж і їм приходить чути від „увѣщаемихъ“ такі відповіді, як „отойди отъ меня, сатана!“ Другий знов, в Самарській губ. ходив і забірав книжки, і казав одному чоловікові, що як би той був „изъ образованныхъ“, то його б в 24 часа одправили в Петро-Павловську кріпость. „Согласуются ли подобные поступки съ принципами свободы и вѣротерпимости, которыми такъ гордятся православіе? питає дописувач, що подав сей факт. В загалі безиправний стан баптистів починає здійсмати серед них глухе невдоволення, хоч воно далеко не приймає ще гострої форми¹⁾ Так напр. в одній дописі про

¹⁾ Репресалії служать мимоволі бапт. пропаганді, проповіді людей в кайданах і з обголеною головою справляють „потрясаюче вражіння“ на слухачів. Заслані розносять „Слово Боже“ навіть в найдаальні кутки Сибіру, в Закавказі вже повстало не мало процесів проти них.

рухомий молитовний дім-поїзд в Америці сказано досить гірко, що Американські Евангелісти може й не повірили б, як би їм розказати про порядки в Росії, де не дозволяють завести „нічого подібного“ і де проповідачі ходять на проповідь „по образу пѣшаго хожденія“, правда за те на нашій стороні та перевага, каже дописувач, що ми ближчі до апостолів перших християнських часів, ніж до американських проповідачів. Хіба що так!.. В другій дописі сказано, що тепер розбита всяка надія на силу державного закона, бо його чинність усюди нищиться через адміністративні розпорядження. „На що ж закони, коли так? Що робити? Терпіти і молитись“, рішає дописувач, — так, та чи стане того терпіння на довго? питаємо ми.

Загальне враження все таки те, що „непротівленіє злу“ бере, поки що, перевагу над иншими догматами в „Бесѣді“, хоч там і поміщені (без суперечних приміток) одна критична замітка на Пѣнь разумѣнія, де обороняється війна і військові, і стаття про змагання англіканських критиків проти Толстого, де побивається головна його теорія непротівленія. Толстой і його учення спогадуються раз-у-раз в „Бесѣді“ і далеко не завжди з симпатією. Ми думаємо, що для многих буде цікаво, коли ми на закінчення приведемо довші видержки з дописі „Нѣсколько часовъ у Л. Н. Толстого“, написаної видимо баптистом або пашковцем. Приводимо сю допис в перекладі і скороченою, для економії місця.

1893 р автор і його товариш подалися з Тули в Ясную Поляну, маєток гр. Толстого, що лежить за 12 верстов від Тули, дорогою розпитувалися у стрічних селян, що за людина граф і отримували відповідь: та він добрий пан; як був голодний рік, він помагав мужикам, кому дровами, кому хлібцем“. — А які слова він вам говорив? — „Та деж його запам'ятаєш!“... Село Ясна Поляна нічим не відрізняється від инших сел з убогими, похилими хатами, на одишбі від нього білий старосвітський панський будинок, з верандою, на тій веранді зустрів гостей сам господарь, гр. Толстой. Він був одягнений в просту полотняну одежу і ніщо, окрім походи, не нагадувало про його панське походіння. Толстой запросив гостей в парк і там, похожаючи між ними почалась розмова, передана в формі діалога.

Ми. Ми б хотіли поговорити з Вами про Христа.

Т. Се б то як про Христа? Один англійський письменець каже: Хто любить Христіянство над правду, той любитиме свою Церкву чи секти над людність і скінчить тим, що любитиме себе над усіх.⁴ Отже краще любити не особу Христа а правду... Для мене зовсім не цікаво, хто був Христос, та про нього й не відомо нічого певного... Він жив в убожестві, вмер на хресті... Яке може мати значіння його біографія, його особа? Для мене важно не те, як він жив а те, чого він вчив, бо тільки в його ученні я можу знайти правду...

Ми. Але ж Христос сказав: „Я єсмь правда“, його вдача — живий образ правди. З сього видно його божественність.

Т. Звідки я можу знати про його божественність? Аже се казка, вигадана людьми... Нащо ідолопоклонством перед Христом я затемнятиму собі світогляд? Аже все так просто. Христос така ж людина, як і ми з вами, жив, учив, показав правду і вмер. Тепер завдання кожної людини здійснити в житті сю правду.

Ми. Але ж не признаючи божественності Христа, ви мусите логічно одкинути учення про викуплення.

Т. Та я й не розумію сього учення. Се казка, що стрівається ще в Індусів про Брахму, і в нас вона видумана на те, щоб усе лихо світа звалити на одного чоловіка. Релігія походить з того, що людина задає собі питання, звідки почалось її життя і чим воно має скінчитись. Для неї стає ясно, що ніхто не почався сам собі з нічого, а що кожний отримав життя від життя якоїсь Істоти, названої Богом. Для Нього треба жити й пізнавати його, а щоб його пізнати, треба простувати до правди... Я сподіваюсь, що згодом досягну правди.

Ми. Коли так то вам все одно, що християнство, що буддизм, що...

Т. Та в тім і радість моя, що я знахожу однакову правду в коріні свідомості всіх народів.. Я признаю три світогляди: „язический, буддівський і християнський“..

Ми. Невже Ви думаєте що людина може своїми натуральними силами дійти правди?

Т. Я не знаю, які ще мусять бути сили, окрім тих, що вже дані людині.. Се неморальне учіння, бо воно оправдує безділля.

⁴) Ми пропускаємо тут характеристики сих трьох світоглядів, бо цікавий може знайти їх в творі гр. Толстого „В чемъ моя вѣра?“

Ми. Звідки ж взяв чоловік поняття правди?

Т. Се не цікаве питання, головнo те, що ідеал правди єсть і є здольність — розуміти й досягати його, ся здольність — розум... Як я можу признати за правду те, що колись чувся голос з неба, коли я знаю, що гук є тремтіння повітря, справлене голосниками; а як я можу виявити собі рота в повітрі? Як я можу признавати за правду, що Христос полетів на небо, коли я знаю, що в горі жадної тверді нема, а єсть безконечна просторинь... Як я можу признати за правду те, що противно моему розумові?

Ми. Коли вибрати м'рою правди розум, то прийдеться не мало викинути з Н. Заповіту.

Т. Та я так і ражу молодим людям: коли ви хочете пізнати правду, то візьміть Евангеліє і два олівця — чорне й синє. Чорним вичеркніть все, що вам здається написаним самими Апостолами від себе, а синім все, чого ви не розумієте, тай читайте по білому: тоді ви зложите собі повне й чисте поняття про Христову правду. Кожній людині приступна ся робота..

Ми. Ви звичайне не признаєте учення про Церкву.

Т. На мою думку церква нехристиянська встанована... Не все, що писали Апостоли належить до Христа. Я думаю, що історію християнства слід з'являти в виді конуса, що розширюється до нашого і прийдешнього часу. Аже не дарма минули для нас часи св. отців, Лютера, Паскаля і н. Вам же сором, коли ви гірше розумієте Христа, ніж Ап. Павло... Врешті, коли одрізнити від ап. Павла всі його дивацтва, то перед нами буде та сама правда Христова.

Ми. Як ви дивитесь на релігійні компроміси (злагоди)?

Т. Се все одно, як колись християнин в часи римських гонень згодився кинути щипту ладану на жертвенник імператора.. Я глибоко журюся, що у нас в „россейській“ державі нема вільности печаті і совісти. Тоді можна б багато зробити. Можна б, напр., показати, що Евангелія не належать до їх авторів...

Ми. Думаєте ви, що християнин мусить пропагувати свої переконання.

Т. Та що ж я роблю, як не пропагую ось уже 15 літ мої переконання, ходячи по сих аллеях?

Далі розмова наша перейшла на більш конкретний ґрунт. На питання про штунду Т. сказав, що старо-штундісти прийшли до зверхнього культу, організаційної форми і умертвлення духа, а в молоді-штундістах він признає дуже добрі завдатки.

Потім Т. дав своїм гостям читати свій новий твір „Царство Божіє всередині нас“ (теді ще в рукописі), яке воно зробило на них враження — не сказано. — Толстой справив на свого слухача враження доброго і щирого чоловіка, але все-таки „графа.“ В кінці він говорить, що в Т. „світить світло розуму, а все-таки його обгортає ніч стоїцизму і духовної гордості“ і обертається до всіх братів по вірі, щоб вони в молитвах своїх хоч часом спогадували „сього Корнилія“, що має ще почути „слова, котрими він спасеться.“ Дивно, як справді стоїть гр. Толстой на середині дороги!

Як ся розмова з гр. Толстим, так і деякі інші статі доказують, що в „Бесїді“, при її релігійному напрямку, нема ще сектарецької виключности нерозлучної з терпкою мовою, і нетерпимости до супротивних думок, — се дає нам привід сподіватись на добру прийдешність як для неї, так і для всього того руху, з якого вона повстала.

Та все-таки, судячи по „Бесїді“, наші баптисти стоять на досить небезпечній дорозі, котра може привести їх до нової обрядности (хоч і не такої задущуючої, як православна) до нового ієрархизму (хоч пресвітеріанського) і одтягти їх думку од установи праведного, братерського життя до старо-кальвінського темного погляду, що спасіння людини залежить од особної ласки божої, і до постійного приставання до бога про сю ласку і постійного дряпання своїй душі, чи вступила вже та ласка в неї, чи ні. Такими одмінами, в суті своїй безплідними для громади, одміняються багато „євангельських брацтв“ в протестанському світі, між котрими напр. швейцарські вже років з 10 тому, почали печатати книги і на російській мові. Вплив таких брацтв видно і на „Бесїдї“, поряд з впливом німецько-українського пресвітеріанського баптизму.

Місце для печатання „Бесїди“ в Стокгольмі вибране добре для цілів ширення видання в Росії, — але дух баптизму англійського і американського був би користніший для наших земляків, — бо він ставить на перший план не обряди і молитви, а як кажуть англичане: практичне християнство, то б роботу для добра братчиків і чужинців, (ска-

суване неволі поміч в тюрмах, поліпшуване стану робітників і т. п.) він не вдовольняєся перед урядовими утисками самим терпінням, — і хоч не береться за гвери, то навчає неперестанно заявляти перед урядами, навіть чужими, про потребу свободи віри, або ліпше свободи всім вірам. Такими заявами ще 250 років назад англійські баптисти поставили себе на чолі всіх незалежних в церковних річах англичан, або навіть на чолі всіх утиснених державною, єпископською церквою різновірців в Англії. Таку роль могли б відіграти в Росії і тамтошні баптисти. Тільки для того треба їм літератури, ширшої думками, ніж „Бесїда“ іт. п. Хто їм дасть сю літературу?.. Про се варто б подумати найблизшим сусідам і землякам російських баптистів: українолюбцям. Варто б їм звернути увагу і на те, що й тепер „Бесїда“ видаєся по московському.

Н. С. Ж.

„Орган усеї Русі-України“.

І ви, Чернівці, нічим не менчі матері городів руських, Кієва, бо из вас вийде коли не спасіне роду русько-українського, так „орган усеї Русі-України“: і Буковинської, і Галицької, і Російської, і Угорської, і Американської... Ми не жартуємо: таким органом оголосила себе черновецька „Буковина“, котра від 1. (13) априля с. р. виходитиме чотири рази в тиждень із тижневим ілюстрованим додатком „Неділя“. Воно, з боку „Буковини“, трохи за сміливо — було би з неї аж надто, як би вона тільки слідила совістно за життям у всіх частинах нашої країни, — та у нас очевиднож настає воєнне время, і тут, звісно, без вояцької, чи то офіцерської сміливости не обійтися. Тих сміливців можна би ще спитати, чому вони не назвали свого органу, як слід на таку величну задачу — „Русь-Україна“, або як, а лишають на немудрим закрутку, що доси не грав великої ролі в руському життю, — адже колись воно може стати дуже скрутно?... Та видавці пояснюють се так: „жаль нам доброго імени „Букови-

¹⁾ Сим мабуть треба пояснити собі і те, що д. Романчук сего року здобувся в раді державній на головування протів діспозиційного фонду, між тим як не зробив того ще й торік, коли, дякуючи чеським і др. опозиційним послам, фонд той навіть був провалився... „Буковина“ основана головню протів „Дїла“, органу д. Романчука..

ни“... того імени, що єго наша газета носить чесно вже одинадцятий рік, ніколи не скалявши єго ніяким негідним учинком“. Гм, те ж трохи за сміливо, коли згадати спосіб воювання „Буковини“ напр. із москвофілами, — та самих видавців се тякало, і вони обіцяють, що поправляться, — що від тепер боротьба їх буде „уміркована і річева“...

Лехко вгадати, що „Буковина“ поступила в службу Австрії, чи то австрійського правительства — загал Русинів переконаний, що вона й буде оплачувана із т. зв. діспозиційного фонду — і через те вона ополчаєся против внутрішніх і зверхніх ворогів Австрії: против москвофілів, „котрі, змальовуючи в загальнозвістних своїх цілях агітаційних стан Русинів в Австрії як найчорнійше, заціплюють зневіру у власні сили, викликають байдужність до справ народних і державних і звертають очі Русинів за кордон“, та против инчих радикальних елементів — против „всіх тих, що поставили собі немов за головну ціль, ширити саме лиш недоволенє межи руским народом і маловаженє національної ідеї“.

Та ціл „Буковини“ — не тільки боронити теперішній стан в Австрії від ворогів того стану, а і здобути для Австрії усю Русь-Україну, — головно, звісно, Російську Україну — се, натурально, для того, щоби не звертати очей Русинів за кордон, — і здобути не для одної контрибуції, а для „найвишніх дібр культури“, „Розглянувшись добре — каже „Буковина“ — заявляємо виразно, що після нашого найглубшого переконання наш руский нарід зможе аж тоді роздобутись на найвишні добра культури, коли тісно сполучить свою справу народну із справою Австрії“.

Лагодьте-ж ся, російські Українці, ити під протекцію Австрії! А в усякім разі будьте певні, що „Буковина“ буде такє говорити від вас усіх — звісно, коли ви мовчати мете. Австрія офіційна стане тою Европою, до котрої протягають руки напр. автори „Порабощаемаго Народу“, бо з радикально-поступовою Европою і с такими ж вашими сімпатіями, накинений вам орган буде воювати...

Вивісивши, для всеї Русі України, австрійську хоругву, „Буковина“ запевняє, що властива програма єї є „дійсна праця“, „власна праця“, підготова „власними силами“ умов

„до всяких культурних і матеріальних здобутків“, власна діяльність Русинів, власна організація, власна боротьба.. Як бачите, воно трохи не сходиться одним з одним, — та і се нічого, адже-ж ми вже знаємо, що і національну самосвідомість Русинів, почутє, що вони відрубна і самостійна нація, а не чиясь причена — головну ціль свою — „Буковина“ не може собі здумати инакше, як „тісно сполученою зі справою Австрії“...

Сю двоїстість своєї програми „Буковина“ висказує так:

„Ми працюємо, щоб розбудити сьвідомість національну серед руского народу;

„Ми працюємо, щоб у руского народу збудити интерес для житя державного;

„Ми працюємо, щоб виховати наш нарід так, аби він в обох сих напрямх виявляв здоровий погляд і хосенну діяльність“.

Як бачимо, — коротко, та не зовсім ясно, напр. що до державности, бо якого ж більшого интересу державного треба у Русинів, як будити маси народні до переваги в державі — до загального голосованя і т. п? Тимчасом „Буковина“ буде против такої діяльности серед Русинів виступати.

Придивімся детальнішій програмі „Буковини“, а власне тим справам, котрі вона зачіпає.

„Церков — каже „Буковина“ — є у Русинів, серед котрих письменність все ще мало що розширена а школа не запустила ще глибоких корінїв, культурним чинником перворядної ваги. Наша газета буде проте щиро підпирати всі стараня церкви о релігійно-моральне вихованє нашого народу, ба навіть наставляти на те, щоб церков сповняла сей свій сьвятий обовязок супроти руского народу. В справі чисто церковній не будем мішатися.

„Знана річ, що руский нарід в економічнім згляді підупав, проте „Буковина“ особливу увагу звертати ме на економічний поступ і буде старати ся підняти рільництво, збудити рух промисловий і торговельний, і для сих справ буде мати осібний відділ.

„В соціалнім згляді стояти ме „Буковина“ на становищі добра загалу нації і буде старати ся вирівнувати ріжницї, усувати несправедливости; взагалі-ж буде підпирати лиш

ті соціальні змагання, що не будуть переворотом а лиш дальшим розвитком теперішніх державних порядків.

„Супроти иньших народностей і політичних партій будем ми займати взагалі таке становище, яке нам вкажуть заняті інтерес національний і інтерес державний. Ми всіх сил доложимо, аби мирно полагодити всі ріжніці міжнародні і дійти до справедливого *m d'us vi-vendi*, але де боротьба зовсім не дасть ся оминути, там будем бороти ся, та і в боротьбі будем завсїди тямити на те, щоб єї закінчити а не доводити до цілковитого розбрату“.

Розберім трохи, як воно все оте вийде в прикладі до реальної дійсности на Русі-Україні...

„Буковина“ признає церкву „культурним чинником перворядної ваги“ для Русинів, вона навіть буде дбати „щоб церков сповняла сей свій сьвятий обовязок супроти руского народу“. Ну, а яку ж церкву признає „Буковина“ обовязково-культурною для Русинів? — православу, уніяцьку, католицьку, штунду, чи безцерковність? За тим, як напр „Буковина“, орган усеї Русі-України, не буде тикати справ православної церкви на Буковині і в російській Україні? Як узагалі буде відноситися до ріжновірства або невірства Русинів? Чи здобудеся „Буковина“ напр. на проповідь розділу церкви від держави? Се, по нашому, для буковинських українофілів єдиний вихід, — та що сказало би на те австрійське правительство?...

Далі. Дуже похвальню, з боку „Буковини“, що вона думає дбати і про матеріяльне добро руського народу — про економічний поступ і буде „піднимати рільництво“, „будити рух промисловий і торговельний“. Жаль тільки, що „Буковина“ і тут не каже нічого певного. Напр. по чийм боці вона ставати ме в хліборобстві: великих ґрунтових панів — Руминів і Жидів — чи тих наших і чужонародних людей, що обробляють великі ґрунти? На Буковині ся справа дозріла навіть більше, ніж у Галичині, і „Буковині“ годі буде служити двом панам. Як напр. „Буковина“ подивиться на аграрні стрейки, або на викуп панської землі в користь сільських громад? Що се буде, на думку „Буковини“: переворот, чи дальший розвиток теперішніх соціальних порядків?? І т. д. І т. д.

Се все такі справи, в котрих у передової частини Русинів і в масі працюючих на чужім полі, в загалі в прогнобленій матеріально і політично масі Русинів, вже виробляється певна, рішуча думка, — і тут „Буковині“ не так то лехко буде справитися, навіть при помочи „австрійської держави“...

Одним словом: програма „Буковини“ далеко не може служити програмою навіть для одної Буковинської Руси. Вся єї завдача може звестися на лайку из буковинськими москвофілами, і серед того може пропасти і сама „Буковина“... Опроче, ми готові признати користь із обміну думок між Русинами, до якого певне причиниться і „Буковина“, та з певної переваги українства на Буковині. Та перевага була би не тільки формальна, як Барвінщина в Галичині, а і ідейна, як би у редакторів розширеної „Буковини“ найшлося більше культурности і більше такту, ніж у передущих.

М. П.

В одвіт тов. Павликови.

В попереднім числі „Народа“ помістив тов. Павлик статю під заголовком „Соціал-демократична „нова ера“?, в котрій оповів про мій поступок на вічу в Винниках під Львовом (тов. Павлик подав хибно, що то діялося в Городку¹⁾) і зробив з того теоретичні виводи, що до організації руско-українеких соціалістів. Заки перейду до одвіту на ті єго виводи, передовеї мушу оправдатися що до закиненого мені „наглого перескоку у чужу організацію“. Такого перескоку на ділі не було. Від жовтня 1893 належав я до організації соціал-демократичної в Станіславові, освідчивши однак з гори, що цілю мого життя не буде праця серед робітників, лиш посеред мужиків. До організації соціал-демократичної я був приневолений належати, хочби вже і тому, що в окруженю Станіславова організації мужицької нема, хоч і суть мужики радикали. Входити самому в порозумінє з мужиками або з тов. Творовеким, котрий в Ста-

¹⁾ Се просто помилка друкарська. М. П.

ніславівщині сам один стараєся ширити соціалістичні ідеї серед мужицтва, я не міг, хочби і з тої причини, що будучи учеником гімназіальним, працювати по селах, де приходится звичайно явно виступати, з огляду на власти шкільні, не було в мене спромоги. В організації робітничій я працював, бо там я був добре закритий і не мав приводу виступати явно. Коли в жовтні 1894 я перенісся до Львова, то тогди доперва пізнався я з тов. Павликом, і по єго приїзді до Львова я брав участь в всіх нарадах партійних і всі вважали мене за радикала.

Рівночасно однак вступив я до організації робітничої соціал-демократичної львівської, виходячи з того пересвідчення, що так радикальна партія руско-українська, як і соціал-демократична, стоячи на одній почві, бо на теоретичнім соціалізмі Маркса, колідувати з собою не можуть. Коли однак я довше побув в партії радикальній і побачив місто організації — дісорганізацію, місто яєних поглядів суспільних колективістичних у тих, котрі творили головну суєставну часть партії у Львові, т. є. молодіжжі радикальній, — погляди неясні і незформувані, похожі радше на сімпатії, — я дуже огірчився. — Огірчився я тим більше, що-м видів, як та молодіж старалася дістати тов. Павлика до Львова в цілі практичної роботи по селах, а потім лишила єго самого і до такої роботи, крім кількох одиниць не бралася, а тако-ж і тому, щом не побачив у тов. Павлика того хисту, який повинен бути у того, хто *de facto* стоїть на переді партії і хто єї перед світом репрезентує. — У мене були від давна ті задушевні гадки і бажанє, щоби партія соціал-демократична і радикальна злялися в одну партію, складаючу ся з двох відділів: хлопєского і робітничого. По довшім побуті у Львові, я почув ті гадки також з уст інших товаришів і через то хиба лиш скріпив ся в своїх пересвідченнях. По раз перший з тою гадкою виступив я 3 марта біж. р. на нараді партійній радикальній, знайшов я однак опір з всіх боків. Між тим я видів, що в партії радикальній відноєснн єуть невідрадіні, і, що годі їх буде направити, і видячи, що акція серед хлопів руских в окр. Львова може знов заснути — я стараєся використати іншу нагоду. В партії соціал-демократичній найшов я

тов. З., котрий належить і до заряду партії, а той вже і перед тим стараєся наклонити партію соціал-демократичну до акції серед хлопів. Труду не треба було ніякого, бо справа хлопєска тепер дуже в моді, і партія соціал-демократична радо на тоє згодила ся. Спільно з тов. З. і Н. ми скликали збори довірочні в Винниках а після двох неділь і збори народні. — Що виступ мій не був такий несподіваний, то доказує і та обєтавина, що на день перед вічом в Винниках, тов. Павлик довідавшись від мене, що я буду на вічу промовляти, сказав мені ті слова: „Промовляйте, лиш від імени партії радикальної.“ На се я не відповів єму нічого, бо не хотів в єго хаті викликувати горячої дієкусії, котра би ні до чого не довела, а також бажав я нарочно, щоби мій виступ і поставлене відповідної резолюції викликало сильніше вражінє і причинило ся до пробуджєня партії радикальної.

Се що до мого „наглого перєскоку“. Гадаю, що кождий порозуміє, що він не лиш не був „наглим“, але в загалі не був „перєскоком“, бо я, уважаючи обі партії за рівнорядно ділаючі належав до обох партій і їх організацій.

Тепер перейду до виводів тов. Павлика, о потреби і конєчности окремої організації рускої партії соціалістичної. На єго виводи я зовсім ся пишу і все узнавав конєчність такої організації і мій поступок хиба фальшиво порозумів тов. Павлик. Я моїм поступком не вказав на то, що ми Русини маєм іти до теперішньої польської партії соціал-демократичної, а лиш разом з тою партією творити одну галицьку партію соціалістичну. І ніколи я не думав о тім, щоби рускі хлопєи йшли під коменду польєских соціалієтів, противно я бажав, щоби польєскі і рускі робітники з одного боку, хлопєи з другого боку творили дві части одной партії, правлячі ся однак цілком самостійно і відрубно. Як я собі уявляю таку партію, скажу ширше пізнійше, коли буду говорити о моїх поглядах, що тепер належить робити партії радикальній. Мушу однак перед тим відповісти на ті закиди, які вчинив тов. Павлик теперішній партії соціалістичній. З змалюваного ним образу, кождий що не знає відноєснн в тій партії, гадає, що та партія, то партія русино-їдних шовінієстів польєских. Однак діло так не стоїть! Що члєни тої партії бажать

відбудовання Польщі, що ж дивного? Аджеж ми маєм також аспірації до будучої держави чи республіки руско-української і не можем брати другим того за зле. А навіть мусим признати, хоч тов. Павлик гадає цілком противно, що „соціальні пересвідчення ввійшли в тіло і кров польських мас будучих під стягом соціал-демократії“. Єслиби тов. Павлик мав був нагоду предивитися ближше думкам теперішніх соціал-демократів, то побачив би, що у них тепер головна гадка борба з капіталізмом, а гадка про відбудоване Польщі уважається побічною котра розуміється сама собою, так, що о ній і говорити не треба. Що соціал-демократи польські-галицькі русиноїдними не були, то доказує їх зїїзд партійний в р. 1892. — Коли хтось з присутніх поставив внесенє, щоби заложити письмо соціал-демократичне руске, то зїїзд відповів, що не можна накидати Русинам часописи а натомість поручив старатися о заложенє рускої соціал-демократичної партії. Всі виводи тов. Павлика о відбудованю Польщі на Україні, оперті хіба на досвідах его тогди, коли движенє соціалістичне не показувалося явно на світі, а лиш в різних тайних чи пів тайних товариствах і зборах, коли то ще в тім руху були струї різного рода, не ясні, не викляровані. Що до святкованя річниці конституції 3-того мая — то я признаю, що то був нетакт і дурниця з боку соціал-демократів польських. Але вони інакше розуміли бране участи в тій річниці, як каже тов. Павлик. — Вони гадали зробити демонстрацію в тім значіню, як виразилися в Arbeiter-Zeitung, щоби то був дух Банка на обіді его убійці. Яким способом вони таке вигадали, я сего не розумію, здається, охота зробити демонстрацію, котру в тім часі не моглаби заборонити поліція, привела їх до такої нісенітництва; знаю однак, що многі люде з партії соц.-демокр. були з того невдоволені, та коли більшість комітету партійного була за тим, вони для дисципліни мусіли повинуватися. — Отже не страшні такі польські соціал-демократи, якими їх змалював тов. Павлик. Що колись плели може нісенітниця патріотичні і антимужицькі — се нічо невадить. Чейже вони також мусіли ся розвиватися, і наплівши дурниць в дитинячім віку своєї партії — тепер певно і самі з того сміються.

Що однак мене вразило найсильніше і

то вразило боляче в статі тов. Павлика, то се є місце, де тов. Павлик закликає всі дійсно-демократичні елементи до партії радикальної. Дивую ся, що тов. Павлик може бути так наївний та думає, що у тих людей можуть так скоро змінити ся погляди індивідуалістичні на колективні, погляди католицькі на раціоналістичні, котрі не знати по що влізли в нашу програму. Власне сей его заклик і тогорічні старання ся з консолідованя ся з іншими партіями суть доказом, що „соціальні переконання не ввійшли в тіло і кров не то мас будучих в партії радикальній, але також єї проводирів“. — Ті старання ся єсть доказом, що партія радикальна провинила ся, забуваючи на свою максімальну програму соціалізм, а давала лапати ся на жаданя ще й як мінімальні.

Того приміром не зробила ніколи та так народна (narodowa) партія соціал-демократична польска, але йдучи без огляду вперед-держалася принципу: Хто не зі мною, той против мене і не вважала на різні кокетуючі з нею демократичні партії narodow-i. Не втворювала вона так мно го членів з інтелігенції — молодіж польска віроісповідання католицького, держиться не то подалеки від неї, але відноситься навіть ворожо — але за то хто пристав до неї, той держиться єї. А що дієся в нас! Тов. Павлик знає найлучше кільки то було молодіжи вже в таборі радикальнім, а де вони? Розбрелися по світу! Один став редактором офіційного органу цілої Руси-України, другий чим іншим, як доцентом на унів. — а мало лиш лишилося на становиску, котре вважають за правдиве. Ба! декотрі з них навіть стають ворожо против нашої партії і ділають на єї шкоду. Для чого так ся стало, легко відгадати. Причиною не було що іншого, як то, що партія руско-українска радикальна лігала між небом і землею, між радикальним індивідуалістичним народоветвом а соціалізмом.

З цілої статі тов. Павлика признаю єму правду лиш в однім місци, там, де він бесідує про кривду, яку я наніс партії через то, щом не згадав навіть про ієтнованє партії радикальної. Оправдує однак мене та обставина, що я в загалі в рефераті говорив про положенє мужицтва і средства зарадчі, а не говорив про програму і часописи. Пізнійше знов ми мусіли полемізувати з глухими виснодами Чайківського, редактора „Rochodni“ і я призна-був про партію радикальну мужикам сказати.

Відповівши на виводи тов. Павлика, я хочу тепер поговорити про те, що повинна робити партія радикальна і які зміни в ній повинні зайти.

Передовсім мусимо застановити ся над тим, длячого партія радикальна не відповіла своїй завдачі. Я гадаю, що першою причиною того було се, що партія не опирала ся на мужиках і що не старала ся о те, щоб заряд партії перейшов на їх руки, щоб вони самі мали обовязок і старалися удержати орган партійний, і засоби на агітацію. Дальше не було в партії радикальній ніяких форм організації, не було такої машинерії, котра би раз накручена йшла вже сама дальше. Інтелігенція, на котрій опирала ся партія, маючи інші інтереси від хлопів, не старала ся працювати для них і силою економічних умовин переходила і переходить в партію народовську.

Такі були причини неповодження партії і вони були винні, що партія не розвивала ся відповідно, хоч обставини були користні, бо мужики радо до партії приставали.

Тому треба по перше партію нашу поставити в яснім світлі, щоб ніякі нездекларовані елементи в партію не находили і єї не занечищували. В тій цілі пропонувавби я зміну назви партії, бо дотеперішня єї назва „партія радикальна“ єсть дуже загальною і не висловлює того, що назва висловлювати повинна. З всіх уживаних назв найвідповіднішою після мої гадки єсть „колективістична партія“, щобі однак не відріжнювати ся від цілого руху австрійського, то належало-би назву змінити на соціал-демократичну.

По друге, змінити програму в тім напрямі, що треба додати до часті мінімальної і максимальної ще третю часть, котра містила-би в собі проект систематичних реформ аграрних стремлячих до колективістичної господарки і проект тих реформ, котрі належало би переводити, яко підготовлене до колективістичної господарки, в поодиноких громадах, де ми малибисмо більшість. Крім того, викинути з нашої програми „раціоналізм і реалізм“, додати ще де які пункта а декотрі справити, а також додати слова, що ми вважаємо ся за часть світової соціально-демократії, бо хоч тов. Павлик підчеркує то, що він горячо співчуває рухови польських робітників і інтелігенції, то я з того не можу бути вдоволенний.

Виречене то дуже загальне, бо я не знаю, чи він співчуває рухови соціал-демократично-

му, чи незалежному, чи анархістичному, бо сей рух вже також існує. Я бажаю, щобі свідомо висказати не своє співчутє (се річ дуже непохвална!) але солідарність в акції політичній і ту солідарність одвітно фактами показати. Що найважніше однак, то переведенє організації формальної, на котрій движенє соціалістичне могло би оперти ся і дальше розвивати.

Підставою руху повинні бути комітети агітаційні льокальні, на одно село, або на два і три, ели лиш вони близько себе, в спілці з мужиками довіря поодиноких сіл. — Поодинокі групи сіл, вибиралиби собі заряд повітовий, котрий би заняв ся агітацією по селах того повіту.

Начального заряду краєвого сталого, з огляду чисто фізичного, я не радивби закладати а то з тої причини, що оден повіт ставав-би ся домінуючим супротив другого без ніякої раціональної причини. Радивбим натомість вибране заряду партійного з делегатів поодиноких повітів а ті мали би обовязок зїїхати ся що чверть року і нарадити ся над біжучими справами. Головний заряд партійний лежавби в руках зїїзду делегатів з всіх повітів в більшій кількості, котрий то зїїзд відбував-би ся що року. На тім зїїзді вибраноби також делегатів поодиноких повітів до заряду постійного.

Організації льокальні і повітові взялиби на себе обовязок піддержування органу партії і єї фонду агітаційного, а партія мала-би обовязок містити справозданє рахункове в поодиноких числах органу, так щобі кождий член партії даючи найменший даток знав, де він подіває ся і в якій цілі єго ужито.

Така організація, котрої основи я отєє в коротких словах сказав, єсть можлива, практична і причинить ся до розвою партії.

Тому то я і не зазив тов. Павлика: Umkehren! скажу в імені своїм і моїх політичних приятелів: ждемо реорганізації партії в сказанім напрямі, а ели то не стане ся, то я і другі товариші, беручи ся до організації повіту львівського, станемо на сказаних основах, а не могучи йти з партією радикальною, підем разом з партією соціал демократичною, котра хоч і лишена після гадки тов. Павлика засобів матеріальних і моральних, разом з нами все таки відповість ліпше своєму завданню, як доси партія радикальна.

Лев Турбацкий.

Відповімо т. Турбацкому у 6 врі М. П.

На новім полі.

Всі ми знаємо, що д. Ол. Барвінський є учителем семінарії учительської, членом Шкільної краєвої ради, послом до сойму і ради державної, членом австро-угорських делегацій, батьком та проводирем „нової ери“ і т. д. і т. д., але мабуть і найгорячіші прихильники его зачудуються, коли ми скажемо, що він раптом став і етнографом та фольклористом! Ото в „Dictionnaire International des Folkloristes contemporains“, що виходить у Парижі під редакцією д. Генрі Карноі, в випуску III і IV поміщена біографія і портрет д. Барвінського.

Щоби вшанувати достойно сего нового етнографа-фольклориста і щоби кожному ясні стали етнографічні та фольклористичні подвиги его, ми отсе подаємо, в перекладі, усю біографію его із „Dictionnaire“.

„Барвінський (Олександр), родився в 1847 р. в Шляхтинцях, коло Тернополя (Галичина-Австрія), від батька Григорія, священника католицького, грекоуніатського. В Галичині позволено священникам католицьким, греко-уніатським, женитися один раз.

„Адрес: Львів, 8, Академічна ул. Австро-Угорщина.

„Д. Барвінський, фольклорист і етнограф, голова Наукового Товариства ім. Шевченка, кінчив студії гімназійні в Тернополі 1865 р. університетські у Львові 1868 р. Іще учеником восьмої гімназійної класи, він учився розуміти звичаї, мову, пісні, фаблію, пословиці і оповідання народні.

„В університеті він студіював славянські мови: московську, богемську, чеську(!) і сербську; став членом руских товариств у Львові і працював коло редакції журналів партії анти-московської, що була оснувалася серед Русинів під кінець р. 1860.

„В 1868 д. Барвінський почав свою кар'єру екстраординарним учителем гімназійним у Бережанах (Галичина); у 1871, він перейшов у тім же характері у Тернопіль. Се дебют его кар'єри яко учителя, яко ученого і яко достойника своєї нації.

„У 1877 р. ми его бачимо у Відні, продовжуючого свої філологічні студії у славного професора славянської граматики, д. Фр. Мікловича. Се він приготувався до докторату, щоби стати університетським професором у Чернів-

цях (Буковина), та сімейні нещастя не дозволили ему продовжати довго свої студії. Его жінка умерла в 1877, полишивши ему двоє малих діточок. Д. Барвінський вернув у Тернопіль, де він став звичайним учителем гімназії від 1871 і він став організувати Русинів і околицю(!)

„У 1888 він переселився у Львів; у 1891 іменованний (іменно: іменованний!) депутатом у парламент австрійський, а в 1893 р. у Галицький сойм у Львові. В тім самім році его іменовано членом Ради Шкільної в Галичині, а в 1894 р. членом австро-угорських делегацій.

„Русини галицькі і українські цінять сего чоловіка образования, завзята, енергії, праці. Вони, в 1893, іменували его головою свого єдиного наукового Товариства ім. Шевченка, перебіраючи в 1893, з Кружка Шевченка в Товариство наукове.

„Д. Барвінський оголосив чимало праць; було би надто довго вичисляти усі, що появилися від 1865.

„Журнали рускі наукові, літературні і навіть політичні, Письмо до Громади, Вечірниця, Мета, Нива, Русалка, Правда, Діло, повні его статей. Між инчим, він працював учителем гімназії коло книжок, призначених для ужитку галицьких шкіл, він редагував знаменитий плян науки літератури і мови рускої (малорускої) для галицьких гімназій; написав Історію народу українського (малоруского); від 1894 стали виходити під его редакцією монографії по історії українській славніших істориків московських і українських. Досяг появилося 17 томів сего замітного видання. Нарешті се він дав ініціативу в Товаристві ім. Шевченка до того, щоби що року видавати збірник етнографічних матеріалів. Він теж редагує журнал літературний (а політичний?!) „Правду“, де він завше дає місце статтям етнографічним“.

Ну, що? знаєте, кілька етнографічних та фольклористичних студій написав політик д. Барвінський, бо, як бачите, біограф его не в стані був навести ані однієї такої?! Ні годі, добродію! смішіте людей: таких етнографів та фольклористів, як д. Барвінський, у нас можна загортати лопатами. Ми врешті не дивуємося самому д. Барвінському, що посівши тільки посад і достоїнств бажав би їх посісти ще більше (more ingenii humani, quod quo plura habet eo ampliora cupientis); не дивуємося і тому, що між новоявцями найшовся доброволець, котрий не по-

боявся надужити шановних імен етнографії та фольклористики, і попер д. Барвінського у великі учені, між тим як він тут власне „не вміє ні читати ні писати“, — та ми дивуємося редакції Словаря, що дала ся так надуги, та займила тільки місяць, на шкоду дійсних етнографів-фольклористів. Ог напр біографія д. Яна Карловича займає тільки $\frac{1}{4}$ того, що біографія д. Барвінського, а коли взяти й портрет, то навіть менше ніж $\frac{1}{5}$! Не вже „нова ера“ починає пугати і Парижан!?!... М. П.

Що воно таке?

Редакція „Дѣла“, бажаючи оживити газету, взяла була на сотрудника звісного радикала д. Вячеслава Будзиновського (се, зрештою, не вперше так дієся: майже всі бувші й теперішні сотрудники „Дѣла“ були, або є коли не з радикалів, то хоть из пів-радикалів), та зараз вимовила йому місце за те, що тим часом д. Будзиновський став редактором „Громадського Голосу“ — нової популярної газетки. „Громадському Голосові“ і ми мали би дещо закинути, але і найлютіший ворог его і д. Будзиновського мусить признати, що з усього 1 пру, — після появи котрого викинено д. Будзиновського, — віє горяча любов до мужика. Особливо „Громадський Голос“ бє на польских панів — властителей великих ґрунтів по селах. Виходить, що „Дѣло“, хоть і оголосило себе противником д. Барвінського, — котрий як відомо, держить не панам протів мужиків, — на ділі хіба само стає за панам протів мужиків, і се стане всім тим імовірніше, коли ми скажемо, що редакція „Дѣла“ не викидала д. Березінського, що від давна підписує орган д. Барвінського „Правду“, прихильну польским панам. І се мають бути народолюбці та ще й незалежні — опозиція! Гарна ми опозиція, що і тіни своєї боїться! Виходить, що „Дѣло“ є собі і далі органом „нової ери“ — тільки іще гіршим, ніж було колись, бо потайним. Усякий

признає нам, що воліє явного і так сказати чесного ново-ериста, д. Барвінського і ми навіть переконані, що д. Барвінський ніколи не зробив би такого, як зробило „Дѣло“ з д. Будзиновским. Додамо, що д. Будзиновський заявив, у програмі „Гром Голосу“, що він є українским націоналістом і не буде тикати віри, так що „Дѣло“ не може тут оправдуватися навіть звичайною боязню перед поговорами про радикалів, яко противників віри і т. п. Що с им часом поступок „Дѣла“ крайне неполітичний — се побачить і сліший. Про моральний бік поступку ніщо й розказувати. Редактор „Дѣла“, д. Белей може брати за зле д. Будзиновському те, що в 1 прі „Гром. Голосу“ є зв'їстка із Городенського повіту, що тамошні мужики не хочуть і чути про д. Белея, яко кандидата на посла. Д. Белей може бути певний, що після поступку редакції „Дѣла“ із д. Будзиновским, він не зможе показати свого лица перед мужиками і всіх тих повітів, де тільки стане зв'їсний той поступок... М. П.

В Крилосі коло Галича помер перед кількома неділями, на звичайну недугу робучого люду — чахотку

МИХАЙЛО

ЛЕВИЦКИЙ

народний учитель і член тов. „Поступ“. Небіщик був щирим радикалом і невисипущим труженником на ниві народної просвіти. Заходив ся він також коло піднесення добробуту своєї громади і боров ся з єї ворогами, не вважаючи на всі небезпеченства, на які виставляє ся кождий учитель, що стоїть за правдою. Недуга скосила его в цвіті віку і ми пострадали в нім дорогого товариша а справа наша одного, невтомимого борця.

Честь его памяти!

Виходить 1 і 15 л.
кожного місяця
і коштує за рік:
4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
і Адміністрація
ул. Сокола 1.
(Oest-reich Gal-
izien, Lemberg, ul.
Sokoła 1.)

руско-українська радикальна часопись.

Вражіння з Угорської Руси.

„Б одна частинка нашої спільної батьківщини, котрої я не можу забути ніколи, немов пораненого брата. Се Угорська Русь. Одвідавши двічі в 1875-76 рр. ту сторону, я пересвідчився, що там про простий люд або ніхто не дума, або беруться до нього такими способами, котрі зарані засуджені на невдачу. Там найчесніші патріоти живуть думкою і серцем серед стародавніх князів та бояр або серед далеких архиєреїв і генералів московських, а живого народа руського, з его горем під боком своїм не бачать, а коли іноді заговорять до него, то все про мертве і такою мовою, котрою нігде ніхто не говорить і котрої вони сами не розуміють без мадярського перекладу з боку. Позаяк я був першим Українцем, одвідавши Угорську Русь, і позаяк я побачив, що вона одрізана духовно навіть од Галичини більше, ніж Австралія од Європи, — то я собі дав Аннібалову присягу працювати для того, щоб привязати Угорську Русь до нашого національно-демократичного і поступового руху, в котрому лежить єї єдиний поратунок..... Так Угорська Русь зостається без проповіді поступових думок і доси. Я не можу виповнити моєї присяги — але тепер, получивши привітання од так численної громади земляків, осмілююся скласти ту присягу на їх голови“...*)

Супротив того щирого, важкого зазиву ВП. проф. Драгоманова я почуваюся до обов'язку поділити ся з ш. гуртом читачів тим, що я на Угорській Русі чув і бачив, та які думки і чуття ворухили ся в моїм умі. коли я вандрував по єї так близькій а так чужій нам країні.

Моє знаомство з Угорськими Русинами

*) Гляди 3—4 при Народа, ст. 46.

почало ся раніше, аніж я вступив перший раз на угорську територію. Бо моє рідне село лежить під самим Бескідом, на самій галицько-угорській границі — і я таки в своїм селі часто мав нагоду бачити забескідських, угорсько-руських мужиків. Часо розмовляв я з ними, часто випитував ся їх про тамошні відносини. Також і угорсько-руських священників пізнав я яко гостей скорше, аніж сам у них був гостем. Близьке сусідство з Угорською Руссю захотило мене пізнати єї ближше і я справді зробив кілька недалеких екскурсій в різні околиці Марамороського Комітату. Було се в рр. 1889—1894. Вандрував я за кожним разом не сам, а в товаристві інших молодих, інтелігентних Русинів, так Галичан як Українців. Правда, я сховався тільки невеличкий закуток Угорської Руси, тай того не пізнав як слід, бо драпав ся найбільше по високих горах та шукав гарних краєвидів, і через те менше зносив ся з людьми.

Та всеж таки і ті небогаті мої вражіння з Угорської Руси та викликані ними думки повинен я надруковати, бо в сей спосіб можу причинити ся до того, щоб наша освічена громада трошка більше заінтересувала ся тою призабutoю, нещасною частиною нашої відчини.

На галицько-угорській границі нема ніяких стовпів граничних і ти навіть не спостережеш ся, коли переступив з землі Данила на землю Стефана. Так само колише ся полонинська трава, так само шумять смереки по високих верхах, так само журчить вода в глибоких зворах. Доперва коли зійдеш з високого Бескіда в найблизше село угорсько-руське, то мадярська напись на сільській таблиці при дорозі нагадає тобі, що се вже не наша Golicza і Głodomerya, а Kiraly-Magyar-Ország. І доперва тоді нагадаєш собі, що тут вода плине

вже до Дунаю, що тут инчий край і инчі люда і инчий вітер віє. Правда, і ту суть гори, тільки виспі, як по наших боці; і ту суть звори, тільки глибші; і ту вода пливе в долину, тільки швидше, і тут сонце гріє, тільки тепліше. І ту Русини, тільки їх менше; і ту давить їх темнота і нужда, тільки тяжша; і ту Русини рабами, тільки инчих мають деспотів..

А хоч на Бескіді нема стовпів граничних, хоч границі невидко, то проте границя ту найліпша, найміцніша. Ту сам Бескід високий, зелений творить природну, відвічну, незмінну границю. Він ту не від сто літ стоїть, як кордон над Збручем, а від первовіку; кордон мож пересунути, кордон мож зруйнувати, але Бескіда із місця не рушиш. Сє та китайська стіна, що ділить Русь Галицьку від Угорської. Через ту стіну „Угорська Русь відрізана духого навіть від Галичини більше, як Австралія від Європи“. А хоч в стіні тій зроблені пробої, хоч залізниці і гостинці, тунелі і телеграфи перерізують вже в многих місцях природну галицько-угорську границю, сє то поки що не має більшого значіння. Те, що було через много віків природою розлучене, те не дасть ся так легко і так швидко штукаю злучити. Знаменитий доказ того бачимо в наших руських кольоніях в Америці. Там зішли ся руські переселенці з Галичини і з Угорщини. Здавало ся, що там на чужині, на вільній землі повинні угорські і галицькі Русини з собою зблизатись, злучитись, зілятись. Там преці живуть вони побіч себе і однака одних і других доля; там ані Бескід їх високий не ділить, ані мадярський, ані польський гнет. А помимо того і на Новім Світі, так само як і в Старім угорські і галицькі Русини не тільки собі чужі, але навіть не люблять одні других. Видко, що і в Новім Світі не швидко забуваються традиції принесені з старого Світа; видко, аж до Америки сягає могучий вплив природної границі на Бескіді.

Бо сє границя не тільки політична, як над Збручем, але також господарська, етнографічна і культурна.

Бескід творить діл водний, що відокремлює басейн Дністра від басейну Тиси і Дунаю. Річки і ріки, що мають свої жерела в угорсько-руській верховині, пливають у велику Угорську низину, заселену чистими Мадярами. За бігом рік, сих природних доріг, ідуть дороги сухопутні, гостинці та залізниці, а по тих річних і сухих дорогах іде рух торговельний та особовий. Ріки і дороги звязують Угорську

Русь з корінною Мадярищиною безчисленними вузлами в одну нероздільну господарську цілість.

Навіть ті гостинці та залізниці, що перетинають Бескід і лучать Галичину з Угорщиною, причиняють ся до того, що Угорська Русь що раз більше відчужує ся від Галицької Руси, а приближає ся до Мадярищини. На око видає ся сє порадоксом, а преці так є справді. Возьмім примір. Через залізницю Львів-Стрий - Мункач - Пешт, улекшена вправді комунікація між Мункачом а Стрієм і Львовом. Але та сама залізниця влекнує також комунікацію між Мункачом і до-охрестними селами а Пештом. І заким оден галицький Русин зважить ся проїхати залізницею в Мукачівську верховину, то за той час навідає ся там сто Мадярів; і насупротив: поки одному угорському Русинови доведєся поїхати в напрямі до Стрия і Львова, то за той час сто угорських Русинів поїде в напрямі до Пешту. Значить, залізниці і гостинці, що ведуть з Галичини в Угорщину, не тільки не ослабляють мадяризації Угорської Руси, але противно, дуже єї підпомагають і причиняють ся сильно до того, що етнографічне і культурне відокремлене Русь Угорської від Галицької замість менчати — зростає.

А вже і нині той розрив дуже великий. Хоч Угорські-Русини „одного з нами племені і одної віри“, то преці і мужики і пани інакші по тім, а інакші по сім боці Бескіда і нелегко вгадати, що є важніше і міцніше: чи те, що лучить Галицьких і Угорських Русинів, чи те, що їх відріжняє?

Угорсько-руські мужики відріжняють ся від наших будовою тіла і виглядом лица, одежею і мовою, темпераментом і звичаями. Бодай на тій просторони, котру я оглянув, то значить вздовж границі Долиньського і Стрийського повіта з одної сторони а Мараморонського комітату з другої сторони, творить Бескід дуже маркантну межу етнографічну.

У забескідських верховинців барва шкіри жовтіша, а зарієт на лиці (у мушин) слабший як у наших. Одіж і у мушин і у женщин в многом відмінна від одежі галицьких верховинців Мущини носять дуже широкі ногавиці і широчезний ремінь (черес); рукави у сорочки також широкі, а сама сорочка така коротка що закриває тільки горішню часть грудей, а долішня часть грудей зовсім гола, як в літі так і в зимі. Забескідських жінок характеризує головню відмінний стрій голови. Верхна одіж у обох по-

лів однак, а є нею гу ня, то є широка а не довга загортка з білого, дуже волохатого сукна, котру свобідно накидують на плечі і зашпилюють на одну заціпку на грудях, а рукави не натягають на руки, так що вони звисають свобідно по боках. Наші (галицько-руські) верховинці, котрі за верхню одіж уживають сіраків з чорного сукна, називають забескідських Русинів — „Гуняниками“, тоб то людьми, що одягають ся в гуні.

Діалект Угорських Русинів подібний в загалі до бесіди галицько-руських верховинців, однак має много характеристичних, окремінних признаков. Звук „л“ вимавляють мягко, на лад сербський або чеський, наприклад: „сольодка ма“ — солодка моя! Звуки „с“ „ц“ і „з“ перед мягкими не мягчаться, приміром: присягати, танцювати... Самозвук „и“ відповідаючий старослав. И вимовляють мягко і тонко, майже так як „і“, а натомість самозвук „и“ відповідаючий старослав. ы звучить у них твердо і грубо, особливо по гортанних (к, г, х). приміром: правотіті, зіма, пісаті — быкы, хыжа, ногы, кыенуті... Замість: „війти, вібрати, висипати...“ говорять; „вуйгі, вубраті, вусипаті...“ Звук „о“ в замкнених силябах, котрий у галицьких Русинів переоголошує ся на „і“, переходить в угорсько-руським діалекті в звук „у“; приміром: кунь (-кінь), газда пушів ід робутникум (газда пішов до робітників); пуд столóm (-під столом); пун (-пін); друб (-дріб) і т. і. В околицях Мункача звук „т“ в окінченю 3 лица числа один і мног. вимовляють мягко, як на Україні, нпр.: хótять, говорять, рóbлять, суть; ходить, сидіть. Звуки „ч“ і „ш“ вимовляють дуже мягко.

Замість „хто“ кажуть „тко“, замість „що“ — „што“, замість „коли“ — „кедь“, замість „ходи“ — „поть“, замість „відки?“ кажуть „откуль?“ замість „нема“, кажуть „неє“. Некажуть „рік“, але „год“, некажуть „година“ іно „час“; горівку зовуть: „палінка“. Коли витають ся, не кажуть, так як наші, „Слава Йесу Христу — Слава на віки“ — а тільки; „Дай Боже! — Дай Боже!“ Коли припрошують ся до йіди, то кажуть: „Няй сйа любить!“

Мова Угорських Русинів є зовсім чиста від польських примішок і тим дуже корисно відрізняє ся від інших малоруських діалектів. Таких слів як: „єгомосьць, йімосць“ сендзя, їміна, дзінкуку, же (замість-що), принаймі, праві,

власні, венц, далібук, альбо, дайми на то.. таких слів на Угорській Руси нігде не почуєш, коли між тим у галицьких руських мужиків — се хліб насущний. За те мадярської примішки в угорсько-руським діалекті, дуже багато, много більше ніж у нас польської. Навіть в найглухших закутках Угорської Руси, найбільше віддалених від Мадярської країни а сумежних з Галичиною, уживає простий наріз в щоденній бесіді велику силу мадярських слів, і то навіть без свідомости, що се чужі мадярські слова. Ось найзвичайніші: биров — війт; катуни — жовніри, войско; вариш — місто; ораг — край, гостинець; кромплі — бульби; дуган — тю-тун; фатьов — хлопець; кисеасоня — панна; аршов — рискаль; фіскариш — адвокат; фірез — тартак; вагаш — зруб в лісі; вадає — стрілець; легінь — молодець; сегінь — бідолаха; серенча — щастє; бирувати — мочі; фелелювати — ручити; ипен — акурат, як-раз — самє; ипен так — саме так; вадь-вадь — або-або; шуга — ніколи; не валовчно — не вільно і т. д. Чим більше віддаляємо ся від границі і ідемо в долину, в нутро краю, тим сильніша примішка мадярських слів а вже на самих долах, де починає ся великий угорський низ, де вже вино росте, там многі руські села вже зовсім змадяризовані: мешканці тих сіл суть руського обряду і зовуть себе Русинами (Orosz), але говорять вже чистою мадярською бесідою. Сі помадяршені Русини суть вже властиво Мадярами руського обряду і становлять перехід до чистих корінних Мадярів.

Крім сильного і загального впливу мадярщини, також сусідство двох інших племен, а іменно Румунів (Волохів) і Словаків не осталось без наслідків. А іменно у Марамороши, особливе у всхіднім, помітна в мові Угорських Русинів незначна примітка слів волоських, а знов на запад від Мараморошського комітату стрічають ся форми і фрази словацькі тим частійше, чим дальше посуваємо ся на запад, аж наконєць в Комітаті Земплінським а ще більше у Спіжським можна уважати Русинів за Словаків руського обряду.

Я чув народні співанки Угорських Русинів: ані мелодією ані змістом не нагадували мені галицьких і українських пісень. Одна з тих пісень звенить мені і доси в ухах:

Гей на горі застава, гей на горі застава:
Мільа волькі, мільа волькі заспальа.
Збудів бых йі, збудів бых йі — не чує:
Няй здорова, няй здорова ночью!

¹⁾ Галицько-руські мужики величають поца в очі — єгомосьць, а попадо — йімосць; за Бескідом кажуть замість того: превелебний пан і панійка або княгиня.

Співанку сю співала мені і моїм товаришам одна селянка з під Мункача.

Угорські Русини суть дуже забобонні: мають багато всіляких повірок, переусудів і звичаїв і то таких, яких у нас, на галицькім боці, нарід не знає. Суть дуже релігійні, особливож любять ходити великими гурмами на відпусту і храми.

Є у них щось якби релігійно моральні секти і щось якби протонародні апостоли тверезости і релігійности. Такі хлопські, самосівні апостоли навчають нарід, що не годиться пити палинку і курити дуган, що негодиться в педілю і свято варити ані в печі топити і т. і. — і многі прості люде слухають тої науки і фанатично придержуються тих заповідей. Церкви на Угорській Русі будовані подібно як у нас, а тільки дяки в церкві співають зовсім інакше. В декотрих селах на цвинтари, на гробах не видко хрестів, бо люде мають звичай, що в кілька день по похороні виймають хрест з свіжої могили і пригвожджують до надвірної стіни церковної, так, що ціла церква обвішана з верха хрестами. За Бескідом святкує нарід декотрі свята, котрі у нас, в Галичині, суть тільки церковними святами, як приміром св. Юрія і св. Іллі.

Коли я читав угорсько-руських мужиків, що се за край, в котрім вони живуть, то вони мені відповідали: тото мадярський орсаг (край); ми жиєме пуд мадярським царьом А коли яспитав, що вони за люде, то вони відповідали: ми є Руснаки, ми є руської віри, а справедливі Мадяре, тоти вадь панезької, вадь кальвінської віри. Галичину не називають інакше, тільки „Польшою“, а галицьких Русинів називають Поляками. На мій заміт, що преці і по тамтім боці Бескіда живуть такі самі Руснаки як і вони, одвітили мені: „тото сїа знає што і у вас люде руської віри, ай протото ви рувно Поляки, бо тото вже за Бескідом Польша чинит сїа“.)

Наші знов, галицько-руські верховинці називають Угорських Русинів Гарігами Гуняниками, Бляхами (то б то Вляхами, Волохами — від того, що волоський стрій носять) або попросту Забескідськими людьми — і уважа-

ють їх за людей инчої породи і инчої натури.

Закидають ім, що сугь неспокойні і похонні до бійки. Любять також насміхатися з їх бесіди, одежі і звичаїв.

Єли помимо тисячлітного сусідства і панованія Мадярів преці пів міліона угорських Русинів оперло ся змадярщению і задержало руську мову, руський обряд і руське імя, то головна (хотай не одинока) причина того лежить в тім, що угорські Русини замешкують майже самі гірські і підгірські околиці бо відома річ, що гори суть знаменитим захистом для прадідної мови і предківських звичаїв перед посторонними, чужими впливами. То гори заслонили наших забескідських братів перед повною мадяризацією, бо на долах, на низині Русинів вже так якби не було. Але ті самі гори заслоняють Угорську Русь перед благодатним промінем сонця і подувом теплого вітру тай перед рівно благодатним сявом просвіти і подувом західно-європейських ідей. Гористий терен є головною причиною, що Угорські Русини є темні, бідні і визискувані. Рясні дощі і биетрі води сполікують з гірських спадистих ґрунтів плодородні частинки землі а мадярський скарб державний і жиди забирають лъвану пайку людської праці. Жидів на самій Мадярищині дуже маленько, але на Угорській Русі велика сила і по містах і по селах. Суть се в значній часті зайди з Галичини. Хотай угорські жиди дечим відріжняють ся від галицьких (говорять чистійше і ліпше по руськи, не сугь такі пехлюїні), то однак на лихві і всяких грошевих гешефтах розуміються так само добре, як і галицькі їх одновірці і так само визискують мужиків та руйнують мужицькі господарства. В многих селах багато мужицьких ґрунтів понереходило в жидівські руки; громадські ліси і половини давно вже належать до магнатів та жидів.

Про угорських судіїв і судових урядників оповідали мені і Русини і жиди забескідські такі непохвальчі річі, що мені годі їх ту повторити, з огляду на конфіскату.

Також і угорсько-руські священники не конче благодатно впливають на добробит своїх парафіян. Крім того, що беруть платню за треби, мусить ще кождий газда давати ім що року немалу данину в натураліях (сіно, дрова збіже, капусту, повімо, яйця і т. і.) Тота данина зове ся „коблина“. Лучають ся священники, котрі арендують коблину жидови. В загалі економічне положенє угорсько-руських мужиків

*) Причина того, що Угор. Русини зовуть Галичину Польшою, лежить в тім, що перед розбором Польщі Бескід був через 400 років границею між Польським а Угорським королівством.

дуже лихе. „Недостатки гонять з хатки“ — каже народна пословиця і справді забескідські верховинці громадно покидають рідні села, або на якийсь час або на все. Спролетаризовані мужики з Мараморощеського комітату ходять на зарібки: деякі на угорські доли, на вижен, а деякі на Галицький бік, де наймають ся на службу у газдів, або шукають собі зарібку при вирубі лісів. На роботу по лісах наймають ся Забескідські люде звичайно не поодинокі, але гуртом: кільканайцять або більше робітників злучить ся у одну ровту (гурт), виберуть собі одного кєрона (провідника) і той в їх імені годить ся (заключає умову) з підприємцем та розділює між них роботу і платню.

Дуже много Угорських Русинів виємігрувало і тепер ще емігрує до Північної Америки і там їх тепер значно більше як Галицьких Русинів. Особливо в західних комітатах еміграція дуже розповсюджена.

В серцю Угорсько-руських мужиків, бідних і визискуваних, криє ся глуха ненависть до „панів і жидів“. Мені розказувало за Бескідом слідууючу пригоду. Прийшло кількох забескідських мужиків до „вариша“ (до міста) і зайшли до склепу з залізними товарами. В склепі зажадали від купця, щоби продав ім мотику. Купець подав мотику, але вони кажуть: ми такої не хочемо. Тоді став купець показувати ім мотики инчого сорта, але ні одна мотика в склепі не принала до вподоби мужикам. „Якоїж ви нарешті мотики хочете“?! закричав розгніваний купець. „А ми такої мотики пожадаємо, што не в паны коплють!“ — „Ай бо такої мотики нігде на світі нема, каже купець. — „Ай бо доки ми такої мотики не знайдеме, доти гаразду на світі не буде! —

До бідности та нужди Забескідських Русинів причиняє ся не мало також се, що вони суть темні, непросвічені і тому легко дають ся визискувати. На Угорській Руси дуже мало письменних людей, так само мало, як в гірських повітах всхідної Галичини. Ті з поміжи мужиків, що суть письменні, знають звичайно читати тільки по руськи і тільки кирилицею, а як котрий уміє писати, то звичайно також не пише скорописю, але кирилицею. З того знання кирильської азбуки не великий для них хосен, хіба лиш той, що церковні, богослужбні книги читають, бо популярних газет і книжочок на Угорській Руси на лік не знайдеш, а знов в судах і урядах, навіть в громадських, виключним урядовим язиком є мадярський, так

що всяке письмо внесене до суду або инчого публичного уряду по руськи, а *limine* відкинуть. Також і написи руської, не тільки на публичних будинках, але навіть на склепах нігде не побачиш (В цілім Мувкачі є тільки одна однісінька напись руська, а то на одноповерхній камениці парохіяльній прибита синьо помальована дошка а на ній золотими буквами написано: „Гр кат. Домъ Приходскій“ Мукачівський парох звертав нам (т. є. мені і моім товаришам) увагу на сю напись як на доказ свого превеликого патріотичного посвячення, бо через тоту руську таблицю мусить терпіти від Мадярів всілякі пакости.)

В сучасних школах народних на Угорській Руси учать по троха руському а найбільше мадярському письму. Наука руського письма уважає ся тільки як средство для вивчення мадярського письма і язика. Народний учитель обовязаний виучувати діти мадярських фраз і розмовляти з ними по мадярськи. Що сей метод, особливо в початках науки, виглядає доволі кумедно, нічого й говорити. Власти шкільні дуже дбають про те, щоб наука мадярського язика робила по можности як найбільші успіхи. І справді серед молодого покоління угорсько-руських мужиків трапляє ся що раз більше одиниць, що знають мадярське письмо і розуміють мадярську бесіду. Через те однак, що наука мадярщини абсорбує всю енергію учителів і школярів і то по більшій часті безуспішно, через те поступ шкільної пресвіти взагалі дуже тупий і повільний. Інтелігенція угорсько-руська не дбає зовсім про простий нарід: про якісь демократичні ідеї, про якийсь рух просвітний, економічний або політичний в користь угорсько-руських мужиків нікому навіть не снить ся, так що в тих справах угорсько-руській інтелігенції дуже далеко навіть до галицько-руської, нема що навіть порівнувати. Угорсько-руська інтелігенція цілковито змадяризована і відчужена від простого народу, і то є також головною причиною, що між Угорською а Галицькою Русю нема ніякої духової звязи та що угорсько-руська інтелігенція дуже неподібна до нашої.

Правда! так само там, як і у нас, інтелігенція вийшла з хлопського коріння, так само там, як і у нас, священичі родини становлять головну массу інтелігенції, а світських освічених людей руського обряду є тільки невеличка горетка; наконець так само там, як і у нас, проявив ся деморалізуючий вплив

москвофільства. Однак на тім схожість кінчить ся.

Угорсько-руські священники і світські інтелігенти говорять і в себе дома і в ширшій товаристві тільки по мадярськи; читають майже виключно мадярські газети і книжки; приватна а тим більше урядова переписка ведеться тільки по мадярськи.

В деяких домах угорсько-руських не хотіли нам (мені і моїм товаришам) вірити, що ми не вміємо по мадярськи, дивувалися, що в Галичині не учать ся і не розуміють мадярської бесіди.

Монахи-Василіяне з Чернечої Гори коло Мункача, котрі запевнюють, що суть „православного духа“ і на знак того носять довгежні бороди, котрі хвалять ся своїми симпатіями до Росії і нарікають на мадярський гнет — ті монахи помимо того все розмовляють між собою по мадярськи. Парох Мункача, що з „патріотичним посвяченням“ стереже руської написи на своїм домі перед мадярськими „посвятельствами“, говорить проповіді в церкві по мадярськи. Навіть руський язик в низшій Мункачівській гімназії преподається по мадярськи,¹⁾ так що ціла наука руського язика обмежається на штуці читання і писання.

Руської мови уживає угорсько-руська інтелігенція тільки тогди, коли говорить до мужика. Після пануючого там погляду, руська бесіда є некультурна і невідповідна для конверзації в інтелігентнім товаристві. Деякі попадянки не хотіли зі мною і моїми товаришами розмовляти, бо соромилися промислити по руськи, а ми знов по мадярськи не вміли. Попаді і попадянки незнають зовсім руського письма: ані писати ані навіть читати по руськи не вміють, хіба лиш по мадярськи.

Угорсько-руські священники розмовляли з нами макаронічною мішаниною угорсько руського діалекту і церковно-славянської мови. В такій мішанині говорять також проповіді до сільських парохіян.

В загаліж говорять по руськи дуже плохо і висловлюються з великим трудом: особливо коли розмова зійде на такі річі, котрі виходять поза круг буденного життя, наприклад на політику або літературу, тогди попросту неможливо з ними добре порозуміти ся. Навіть патріоти і письменники угорсько-руські, такі,

як небіщик ігумен Анатоль Краліцький, не володіють руською мовою. Трапляються, правда, одиниці поміж інтелігенцією, особливо серед жєницин і світських людей, котрі говорять зовсім поправно простонародним угорсько-руським наріччєм, однак таких одиниць небагато. Руських книжок і газет не читають угорсько-руські священники майже зовсім. Одинокий папір, задрукований руськими буквами, який мож побачити в деякім угорсько-руськїм попівськїм домі — се нужденна, обскурна газетка церковна „Листок“ видавана Е. Фенциком в Порошкїві.

Мадяризація угорсько-руської інтелігенції нині вже зовсім довершена, почалась не дуже давно. Ще в початках сего столїтя угорсько-руські священники та їх родини говорили у себе дома тільки по руськи і мало хто з них знав мадярську мову. (Тогди ще урядовою мовою була латинська а відтак німецька).

Одна Забєскїдєська попадя розказувала мені слїдуючу анекдотку на доказ того, що ще єї бабка не вміла по мадярськи: Перед кількадесятьма лїтами переходив оден подорожний Мадяр через угорсько-руське село і там тяжко занедужав. А то був твердий Мадяр, що не вмів по руськи. Єго палила горячка і він кричав: візет (wiz-et, по мадярськи значить: води!). Посходилися люде, посходилися знахарки, давати Мадярови ради, але ніхто не знає, чого Мадяр домагається, чого він кричить. Рада в раду, урадили люде повезти хворого Мадяра до „попової Анни“, бо тата певно знає по мадярськи і зрозуміє, чого Мадяр просить. (А тата „попова Анна“ — то власне була бабка тої попаді, що мені розказувала). Отже повезли Мадяра на вїзі перед попівську хижу. Вийшла попадянка з хижі і питає, чого люде хочуть. А люде кажуть: захворів Мадяр і раз у-раз кричить „візет“, аж охрип, а ми не знаємо, чого він хоче. — Як не знаєте!? — відповіла „попова Анна“ — хіба не чуєте, що Мадяр кричить „везіт!“ то й везіть єго дальше, бо пішки іти не годен! — Бєлиж нині внуки і внучки „попової Анни“ говорять по мадярськи не гірше від корєнних Мадярів, а руської мови вєтидають ся, то причиною того є з одного боку некультурність, малодушність самої угорсько-руської інтелігенції, а з другого боку нечуваний шовїнізм і безпримірна нетерпимість Мадярів.

Коли я закидував угорсько-руським священникам їх мадяронство, то вони все оправдували ся тим, що на Угорщині Русинів мало а Мадярів багато, та що уряд Мадярський

¹⁾ Цікава річ, що в шкільних програмах руський язик названий „Ruthen-nyelv“, хотий Мадяре називають Русинів „Orosz“ (Орос)

дуже переслідує найдрібніший об'яв руського духа.

Если якийсь угорсько-руський піп здобуде ся на відвагу і говорить у себе дома по руськи або пише листи по руськи, то такого відважного називають Мадяре нігілістом або москальом і роблять йому всякі пакости.

Оден забескідський священник розповів мені знаменитий примір Мадярьського шовінізму. Той священник має малу дочку і розумієся і мати і отець говорять з нею по мадярьски. Але пістунка і слуги говорять з нею по руськи, бо інакше не вміють, і мала „киссасонька“ бесідує радніше по руськи як по мадярьски. Отже до того села, до той священник є парохом, заїхав раз „школярський інспектор“ на візитацію школи. Священник запросив інспектора до себе на обід. За обідом залепетіла щось мала попадяночка до свого батька по руськи. Як тільки се Мадяр-інспектор почув, почервонів по самі вуха, встав від обіду і в приступі найвишого обурення промовив: „Я не можу їсти обіду разом з таким мадярьським горожанином, котрий не навчив своєї дітини по мадярьски, котрого дітина гавкає (vabruá) варварським жаргоном!“ І по сім теремтете вийшов Мадяр с хати, не попрощавши ся ані з гостинним господарем, ані з его подругою. Що священник не відважився на ніяку відповідь загорілому Мадярови, не треба додавати.

Вплив маляр. „культури“ (sit venia verbo!) на угорсько-руську інтелігенцію проявився не тільки в загальнім уживанню мадярьського язика і письма, але також в формах і манерах товариського життя. Там і муштини і женчини держать себе свobodно, щиро, фаміліярно; там не є в звичаю тота вимушена, етикетальна, облудна чемність, котру присвоїла собі галицько-руська інтелігенція під впливом шляхецько-польської культури. Угорсько-руські попи, котрі мене перший або другий раз бачили, витали ся зі мною словами: „Як ся маєш, солодкий брате!“ і цілувалися зі мною в уста. Там всі, що собі троха знакомі, говорять: ти; також діти не викають своїм родичам, іно тикають.

Своєю дорогою, тота мадярьська свобода і фаміліярність в поведенню переходить часто в наївну рубашність, а часом в неможливу простакуватість. Ми ночували раз у одного забескідського священника. На другий день рано, при сніданю, питає ся нас попадя: „А што, ци гаразд сйа панум спав? Ми відповідаємо, що спалисьмо знаменито „А блощици вас не кусали?“ Ми кажемо, що ні. „Але блыхы бизівно

(значить певно) вас йїли, бо тоты, Бог би йїх побив, сього літа попід смерічки скачуть!“

Зрештою угорсько-руські священники і їх родини суть дуже гостинні; любять товариство, вино і пісні. В однім попівськім домі, ціла, досить численна сім'я утворила хор і співала мені і моїм товаришам, як своїм гостям, багато всяких пісень, найбільше мадярьських, але було також кілька руських, а іменно: 1) „Я Русин бив, єсм і буду...“ 2) „Мир вам братя...“ 3) „Не ходи Грицю на вечірницю“ і 4) „За горою високою голуби літають“.

Помимо того, що угорсько-руська інтелігенція є наскрізь змадяризована, то преці з у неї якесь почутє руськості. Однак те почутє є таке слабе, не вироблене, неясне, що нема надії, аби з того щось путнього вийшло, аби з того, навіть при сприятливих услівях, розвинув ся якийсь рух національний. Руський патріотизм у Угорських Русинів полягає на привязанню до руського обряду, на утаєній симпатії до Росії і православія і на тихім, ледви чутнім наріканю на мадярьський гнет. Наші забескідські співплеменники зросли ся з поглядом, що гр. кат. обряд вичерпує вповні зміст руської народности: у них той добрий Русин, хто тільки держить ся твердо „руської віри“.

А того, що інтелігентні Русини повинні говорити і писати по руськи, що повинні працювати над просвітою і освідомленєм простого народу, що повинні розвинути у себе якийсь рух літературний і політичний — того угорсько-руська інтелігенція навіть зрозуміти не годна. Тим то поясняє ся, що там ті самі люде, котрі нарікають по тихо на гнет мадярьський, голосно проповідують мадяризацию, а завзяті угорсько-руські москвофіли суть рівночасно знаменитими мадяронами. Мункачівський парох, котрий так дуже дорожить руським написом на своїм приходськім домі, йїздив з депутацією Мадярів до Італії, до Турину, поклонити ся іменем угорських Русинів старому Кошуту. Коли нам сей угорсько-руський патріот розказував про сей свій патріотичний подвиг, то ми зробили великі очі і замітили єму, що преці Кошут був ворогом Угорських Русинів і їх національного відродження та розвою. Однак „превелебний пан“ не дав ся збити з пантелику, іно авторітетно зацєвнив нас, що Кошут зробив дуже много доброго для Русинів, бо—бо—бо він обставав за тим, що би священникам (не тільки руським — а в загалі) дати конгруу! Так то розуміють забескідські патріоти руську справу!

З рештою угорські інтелігентні Русини, як світські та духовні, не відзначають ся великим засобом інтелігенції Політикою, наукою, літературою інтересуються дуже мало, а натомість більше дбають про личні вигоди і користі.

Навіть про угорські політичні відносини і рухи знають небогато; не дивниця, що про галицькі справи немає найменшого поняття. Про відношене Поляків до Русинів і Москалів до Українців, про галицьку і українську малоруську літературу, про національно-політичний рух і про політичні партії у галицьких Русинів, про все те не відомо нашим забескідським братам нічогоієнько. Я не перебрешу ся, коли скажу, що Україна і Галицька Русь суть духово сто рази до себе ближші, як Галицька і Забескідська Русь. Коли передовому угорськоруському освічену чоловікові станете щось говорити про Хмельницького або Шевченка, то переконастесь, що той чоловік перший раз в життю чує ті два імена. Коли у нас, на Галицькій Русі розвинув ся формальний культ Шевченка, то там, на Угорській Русі імя Шевченка зовсім незнає.

Я давав одному угорськоруському священикові читати Шевченка (прагське видане) і просив его, щоби читав на голос, при мені: показалося, що навіть читане ішло дуже тупо, а про розумінє не було і бесіди!

Коли би хтось з Галичан хотів навязати зносини з Угорськими освіченими Русинами, то мусів би першим ділом навчити ся по мадярськи; а коли би хтось з Галичан хотів видавати якісь книжки або якусь часопись для розбудження національного руху серед Угорських Русинів, то повинен би ті книжки чи тую часопись друкувати в мадярській мові.

Я сказав перше, що на Угорській Русі про галицькоруські справи ніхто нічогоієнько не знає. Воно поправді трохи не так. Є і на Угорській Русі одиниці, дуже добре познайомлені з нашими відносинами, а се — жандарми. Іду я з моїми товаришами головною улицею Мункача і розмовляємо як раз про те, що угорськоруські патріоти про руські справи — як табака в розі — нічого не знають. Аж тут заступає нам дорогу угорський жандарм, дуже чемно кланяє ся нам і каже: „Дуже красно перепрошу, а откуль господинове?“ Ми ему відказуємо, що ми з Галичини, „з Польщі“. „А што туткы дієте?“ — Такої так позираєме, який ту край та які люде — була наша відповідь. Він зажадав від нас якої легітимації і

ми показали ему свої університетські карточки легітимаційні. З тих карточок зміркував, що ми університетські студенти. Тогди почав жандарм випитувати нас, чи ми Руснаки, чи може такої справедливї Поляки, а довідавши ся, що ми Русини, поставив нам дальше такі питання: чи ми належимо до Академіческого Круга чи до Академічного Брацтва, чи ми читасмо „Дѣло“ чи „Червоную Русь“, які наші літературні і політичні погляди?? Ми тоді з віжливости запитали его, які его літературні і політичні погляди, а на те дісталисьмо відповідь, що нема ніяких.

Ах, той Мункачівський жандарм, се одиний чоловік на Угорській Русі, з котрим можна було на розум про руські справи поговорити. Шкода тільки, що жандарм!

За кожним разом, як я вертав з Угорської Русі в Галичину, здавало ся мені що Забескідські Русини природою і історією засуджені на змадяризованє. За кожним разом, як я вертав, шуміли сумно під Бескідом смереки, неначе шептали: *Lasciate ogni speranza!*

В. Охримович.

Три послідні місяці парламентарного життя Бельгії.

З напруженою угагою ждала Європа кінця акції виборчої до бельгійського парламенту, і єї результат здивував цілу Европу. Коли давнішими часами виходили звичайно послани ліберали і клерикали, то тепер партія ліберальна зістала побіджена, на єї в місце в більшости значній прийшли до союму клерикали і при тім також визначне число соціалістів, бо 30 на 142 депутатів загалом, що творить 22.2%, загального числа. Акція виборча вела ся дуже завзято з всіх боків, клерикали лучили ся навіть, приміром в Тюен, з лібералами, та кандидати соціалістичні мало де перепали. В цілій акції дуже значучим проявом було то, що соціалісти досягли аж до хлопів і мужицтво бельгійське не показало ся так дуже опірним для соціалізму.

Поява так великого числа соціалістів в парламенті не була без значіння для цілого парламентарного життя. Перед тим обертали ся всі дискусії в парламенті коло дуже тісних тематів: говорило ся про антиопівеску акцію лібералів, про свободну торгівлю, біметалізм та квестії бюджетові. Тепер доперва вляли соціалісти більше життя в ту парламентарну машину, змінили цілком єї характер та висунули

на перед ті квестії, що були актуальними для нас і доси під дискусією в парламенті не підходили. Ніхто і не сподівався такої скорої зміни відносин. Від трох місяців приглядаєся край борбі парламентарній, класи працюючі прямують свій зір на парламент, де по раз перший відселено нужду класи робітничої, егоїзм класу посідаючих, котрі окрадають бідні темні маси, де по раз перший стали в обороні класу працюючих посла і з цілою силою вдарили на правительство, котре доси хоронило і боронило працьодавців.

Одним з перших проєктів, котрі внесли соціалістичні посла до парламенту, був проєкт реформи податкової т. є. заведення прогресивного особисто-доходового податку, котрий майже в всіх державах, як Франції, Італії, Німеччині і навіть в Австрії стоїть на порядку деннім.

Проєкт той випрацьовано під проводом денут. Дені, професора економії політичної в університеті брюссельським, котрий і мотивував его в повній палаті, а вироблений він з такими подробицями, що в разі прийняття сміло без ніяких поправок може бути оголошений в дневнику законів.

Ось головні его основи:

Проєкт ділить ся наслідуючі часті: 1) особи підляглі оподаткованню; 2) определене приходу, класифікація після жерела, звідки походить і его оцінка; 3) обчислене податку; 4) декларация оподаткованого, комісія верифікаційна, кари.

1) Особи підляглі оподаткованню.

Оподаткованню підлягають всі Бельгійці, о скільки свій прихід беруть з Бельгії, всі особи правні, як товариства торговельні і промислові, не виключаючи товариств консумційних, о скільки продають поза своїх членів. З під оподаткованя суть виняті: громади, товариства добродійні, товариства взаємної помочи, щадниці, малолітні понизше літ вісімнадцять.

2) Определене приходу, класифікація після жерела, звідки походить і его оцінка.

Приходом назвати треба все, що одержує ся чи то в грошах, чи в натураліях, чи в личнім уживанню недвижимостей, з підприємств торговельних, промислових і рільних, всякого рода облігації і акції, все, що дає уряд, завід, емеритура або досмертщина.

До приходу не вчислює ся надзвичайні приходи котрі повстали дорогою спадщини, донації, обезпечень на житє, спродажі або набутя недвижимостей, і то з тої причини, що не мають характеру торговельного побільшаючи лиш майно.

До приходу не вчислюють ся також розходи, в цілі добути, обезпеченя і заховуваня приходу, проценти від довгів і повинностей іпотечних, податки безпосередні і в загалі всі кошти звязані з веденем підприємства, або т. зв. загальні кошти підприємства, як наплата машин, будівель, естрати, котрі походять з винищення ґрунту, всякого рода обезпеченя, суми вкладані до каси вдів, сиріт і неспосібних до праці.

Всі розходи на побільшене підприємства, і побільшене доходу, котрі становлять часть чистого приходу вчислюють ся до приходу.

Приходи після жерела, з котрого походять ділять ся на три класи.

а) До першої належать приходи з ренти і всякого рода позичок, отже приходи з недвижимостей, проценти від позичок іпотечних, облігацій державних і т. інш.

б) До другої — приходи з капіталу і праці, отже з всякого рода підприємств торговельних промислових і рільних.

в) До третьої — прихід з праці, як гонорарії, пенсії, емеритури, досмертщини.

Прихід зачислений до першої класи обчислює ся після приходу з попереднього року, а еслиби той рік був аномальний в доходах, то віроятного приходу в року біжучім. Прихід з домів і будівель обчислює ся після високости чиншу.

Приходи з другої і третьої класи обчислюють ся після пересічного приходу з трех попередних років.

3) Обчислене податку.

При обчислюванню податку треба вважати на три обставини: мінімум конечно для удержання сім'ї, зложеної з пятох осіб, характер доходу і его великість.

Мінімум свободне від податку виносить 120 франків. Наколи в сім'ї є більше, чим трое дітей, то мінімум на кожду дитину припадає 200 фр.

То мінімум відчислює ся від кожного доходу без огляду на характер доходу і его великість.

Прихід з класи а) підлягає цілий оподаткованню, з класи б) лиш в трех чвертх цілої суми, а з класи в) лиш половина проходу.

Винайдена в той спосіб великість приходу редукує ся до суми кінцевої, з котрої обчислює ся податок, в слідуючий спосіб:

Перший тисяч фр. числить ся 0.4, другий за 0.5, третій за 0.6, два слідуючі за 0.7, другі два слідуючі за 0.8, дальше два слідуючі за 0.9 а послідний тисяч з перших 10 тисяч числить ся цілий. Всі надвижки над 10 тисяч не підлягають редукції.

Стопа процентова єсть слідуюча:

Перших 10 тисяч дійсного приходу платять 1%, надвижка понад 10 тисяч до 50 тисяч — 1½%, від 50 до 100 тисяч — 2%; 100 до 150 тисяч — 2½%; 150 до 200 тисяч — 3%; 200 до 300 тисяч — 3½%; 300 до сорок тисяч — 4%; надвижка понад 400 тисяч — 4½%. Дальше прогрессія не посуваєть ся.

Скількість податку декларує сам оподаткований. Громада вибирає з поміж себе комісію верифікаційну. Від єї децїзії прислугує кождому право апеляції до комісії кантональної а дальше і найвисшої. Вслучаю фальшивої декларації комісії можуть підвишити податок 2, навіть 4 рази.

Щоби пізнати фактичну стійність того проєкту, я наведу практичні приміри оподаткування. Возьмім чотирох людей з ріжним приходом личним: А. має 1500 фр. Б. має 5000 фр., В. 10000 фр., Г. знов 10000 фр. Але виберім тих чотирех людей раз з рентієрів, другий раз з підприємців фабрикантів а третій раз з робітників, урядників, журналістів, і назвім перших А₁, Б₁, В₁, Г₁, других А₂, Б₂, В₂, Г₂; а третих А₃, Б₃, В₃, Г₃. — Отже після такого проєкту прогрессивного податку платилиби (покладаючи, що вони всі єуть подружені і мають по троє дітей), А₁ 1 фр. 20 цент., Б₁ 22 фр., В₁ 54 фр. а Г₁ 1776 фр. — Друга група фабрикантів платилиби податок в той спосіб: А₂—90 цент., Б₂—11 фр. 40 цент., В₂—26 фр. 40 цент., Г₂—564 фр. — Робітники, урядники, журналісти, артисти платилиби від тих самих приходів податок в слідуючий спосіб; А₃—60 цент., Б₃—7 фр. 60 цент., В₃—17 фр. 60 цент. а Г₃—177 фр. 60 цент.

Хто порівнає лиш сі числа, то побачить, що новий проєкт податку прогрессивного звальює всі тягари на тих, котрі їх поносити можуть, і то передовсім на рентієрів, котрі і крихітки праці не вкладають до свого приходу а трохи менше на підприємців. — Розуміє ся отже, що бельгійска буржуазія не приняла того проєкту рівнодушно. Хоч і міністер фінансів розуміючий ся ліпше на річи згодився на ті ос-

нови, то більшість парламентарна єсть проєктові рішучо противна і на разі відіслано той проєкт до комісії, з відки він певне застрований перейде під обради парламенту. Буржуазні часописи кажуть, що такий приходовий податок єсть чистою конфіскацією маєтку, що забиває в самім жерелі всяку енергію і підприємчивість на поли економічній і в разі єго прийняття слідує загальна еміграція капіталів по за границі краю. Що можна гадати о таких аргументах, то показує примір Швейцарії, де в многих кантонах заведено такий податок а ніхто против того опонувати не сміє. Коли однак єго заводжено, сипали ся там також подібні аргументи, як з рукава, а тимчасом фактично по єго заведенню показалося, що ані енергія промислова не спала, ані капітали не виємігрували, ні ціна продуктів не збільшилася. Побільшилися лиш по просту тягари на плечах буржуазії. Для бельгійської буржуазії, котра ще доси не привикла до плачення податків, — податок і то податок прогрессивний, се трохи за много. Під обухом конечности мусить вона з заведеннем такого податку примиритися, щоби однак така конечність звалилася на голови капіталістів, се річ бельгійської соціалістичної партії. Крім того, соціалісти в спілці з радикалами поставили ще окремий проєкт податку від спадщини і донацій.

В случаю спадщини між братами чи сестрами платиться 8% від спадщин не доходячих до 100.000 фр. З кождою слідуючою соткою тисячів стопа процентова зростає о оден аж до максимум 15%.

В разі спадщини між свояками аж до шестого ступеня посвоєчення від спадщин не доходячих 100.000 фр. платиться 9.4%, котрий то процент в той спосіб, як попередний зростає до 8%.

В всіх случаях спадщини податок виносить 15% а єго максимум 25%.

Між подружем податок виносить 6%, максимум 15%.

Спадщини і донації понизше 5.000 фр. не платять нічо.

В ціли поліпшення долі робітничої боролися нові соціалістичні послы завзято. Положенє робітників гірничих в Бельгії єсть дійсно безвихідне. Велика праця, мала плата в системі труковій (Truckwesen-виплата в натураліях), брак обезпеченя на старі літа — все то поклато робітників гірничих в невідраднє положенє. — В тій ціли поставили соціалісти внесенє, що до забороненя системи трукової і що до обовяз-

кового забезпечення на старі літа. Се останнє заслугує на більшу увагу. Емеритура для 50 взглядно 55 літніх робітників, котрі викажуться 30 взглядно 35 літню працю в копальнях, вносить 600 фр. Наколи би управлений до побору емеритури помер, то половина емеритури переходить на его жінку і діти понизше літ 16. Фонд емеритальний походить з відчислених 10 цент. від кожного робучого дня в року від одного робітника; таку саму суму платить також капіталіст а крім того додає до того держава $\frac{2}{3}$ робітниками і фабрикантами плаченої суми. Обезпеченє се єсть обовязковим для всіх робітників гірників а громада має кожного робітника заосмотрити в книжочку з виказом літ служби. О допущеню до емеритури рішають „conseils de prud'hommes“, кождий однак має право відклику до судів мирових. Адміністрація громадска займаєся збиранєм складок і роздаванєм емеритури.

Найсильнішу однак перевели борбу соціалісти з капіталістами при змалюваню положеня робітників ткацких кодо Гандави. Положенє тих робітників було вже дійсно крайнє. Плата мала, зависима лиш від доброї волі фабриканта, самі фабрики душні і вузкі; робітницї приневолювано розбиратися цілком до голого тіла при муцинах і дітях, соціалістів і членів тов. „Vooruit“ (Вперед) викидано сейчас з роботи. Отже депутований соціалістичний Анзеєлє цілком об'єктивно змалював положенє тих нещасливих в парламенті і се викликало як найсильніше роз'ярєнє. З боку клерикалів і лібералів посипалися лайки на соціалістів, і то лайки найпідлішого сорта. Приміром оден клерикал закидав Анзеєльому, яким правом він виступає против того, що робітницї суть приневолювані розбиратися до голого тіла, коли він сам є за спільним посіданєм жінок. Самому презесови палати було того за багато і він прикликав одного клерикала до порядку за невідповідний вислов, та коли против сего заявила клерикальна більшість парламентарна, він уступив з президії. Кілька день пізнійше отямилеся клерикали, признали рацію Анзеєльому і сам міністер правосудя поставив внесенє, на підставі котрого караєся працююавця, що обманює робітника, так само, як купця обманюючого своїх клієнтів.

Коли однак правительство мало так много до чиненя з соціалістами в тих справах а також пізнійше при ухвалюваню лісти цивільної короля і анексії держави Конго — то воно рішилося також виступити против соціалістів.

Іменно поставлено з боку правительства проєкт реформи виборчої для громад, котрий міг би придавати соціалістів, если би лиш був прийнятий. Осє его основи: кождий горожанин, числячий 30 літ, має мати один голос, батько сімїї 35 літний платячий 5 — 15 фр. податку — 2 голоси, посідаючий з висного закладу наукового — 3, а платячий 120 — 150 фр. податку катастрального — 4 голоси.

Супротив того факту скликали соціалісти зїїзд партійний на 25 февраля і там рішили піднести стрейк генеральний від першого цвітня.

Буржуазія з видним вдоволенєм приняла до відомости ту постанову, правительство почало стягати резервієтів до армії і видно було, що хоче підчас стрейку провокувати робітників, справити їм кєрвавє купіль, і винищивши всіх визначнійших членів руху, знов запанувати в краю. Однак соціалісти пізнали наміри буржуазії і не хотячи вдаватися в непотрібну борбу, освідчили устами посла Дефюєсо, що стрейку генерального не зроблять, хочби з тої причини, що не хотять давати себе на заріз правительству, котре по тім освідченю стало, як прибите громом, що така гарна нагода побідженя соціалізму вирвалася їм з рук.

Мимо того невеликі рухавки і борби між робітниками а поліцією приключили ся в кількох округах, де навіть проклямовано рєпублику. Правительство зарядило не лиш всякі средства осторожности а також провокувало людність а заінтерпєлюване знов взглядом свого поступованя послом Анзеєлем, освідчило устами презеса габінєту Бюрлєта, що причиною того суть робітницї, котрі забили много жандармів і жовнірів і що ряд постарасєся усунути причину забурєня скорим ухвалєнем проєкту правительства.

Над тим освідченєм міністра вивязала ся горяча дієкусія, в котрій партія християнско-соціальна станула по боці соціалістів. Виказала вона, що правительство не повинно мішати ся в приватні спори робітників і фабрикантів, що заряджений стан облоги був несправним і що справців его, правительство треба віддати під суд. Партія християнско-соціальна не заперечила фактів насильства з боку робітників, але вона єсть пересвідчена, що то суть наслідства злого ладу суспільного, несправедливости капіталістів і залежности урядників від буржуазної суспільности. Нарід сам шукає направи тих відносин і знайде собі єї певно, если не перешкодять зарядженя правительства, котрі направити нічого не суть в си-

лі і хіба лиш задержуть на хвилю розвій історичний.

Супротив тих виводів партія клерикальна і правительство поставило ся дуже остро і значною більшістю клерикальною рішено перевести дискусію над інтерпеляцією деп. Анзееля по дискусії над проєктом реформи виборчої.

На тім стоїть діло в Бельгії, а що дальше ся стане — будучність покаже

Мимохіть насуває ся лиш при тих фактах порівнянє між акцією партії бельгійської і німецької.

Коли та послідна не висилує ся навіть на подібне поступованє, як в Бельгії, а лиш супокійно і флегматично жде хвили, коли вона осягне більшість в краю, то партія бельгійська рухає ся і ділає, старає ся о персьведенє навіть дуже корисних мінімальних жадань. Я гадаю, що ті ріжниці можна витолкувати по части темпераментом, а по части тим, що партія німецька має до чиненя з сильною, карвою, як найліпше зорганізованою армією, котра би всякий рух з боку в соціал-демократів тепер здавила і здусала.

Лев Турбацький.

По поводу відносин між рускою радикальною і польскою соціал-демократичною партією.

(Відповідь т. Л. Турбацькому.)

Т. Турбацький каже в своїй відповіді, напечатаній у 5 прі „Народа“, що признає мені правду тільки в тім, що не згадавши перед рускими мужиками у Винниках навіть про істнуванє рускої радикальної партії, він наніс їй кривду, хоть і оправдує ся тим, що „він в загалі в рефераті говорив про положенє мужицтва і средства зарадчі“ — то є як раз про те, в чім сила нашої партії і що вона робила надовго перед тою партією, іменем котрої промовляв т. Турбацький. Тільки ж, дякуючи отвертості т. Турбацького в его відповіді, він фактично признає мені більше правди.

Так т. Турбацький признає, що я просив его виступати іменем нашої партії, а він навіть не сказав мені, — та, бачу, таки нікому зі своїх руских товаришів, — що рішив виступити іменем инчої партії. І про те, що т. Турбацький належав і до

Гал. соц. демократичної партії, я вчув від него аж у відповіді. Се все є недостача товарискости і дисципліни — річи, без котрих не може істнувати ніяка партія і навіть ніякі людські відносини. Сего, до виступу т. Турбацького, не було в нашій партії, а їй такі викрутаси мусять шкодити гірше, ніж сильнішій і деспотичнішій партії. Нехай-но т. Турбацький, належачи до Гал. соц. дем. партії, виробляє з нею такі штуки, як из нашою, — то побачить, чи поладять его по головіці проводирі тої партії... По моєму, т. Турбацькому не слід було жертвувати основи товариских і людських відносин навіть для такої похвальної цілі, як більший ефект его виступу і підняте радикальної партії. І даремне т. Турбацький закриває ся ще й неохотою зніматн в моїй хаті горячу дискусію, „котра би ні до чого не довела.“ Він же знає, що я люблю горячі дискусії, і я можу его запевнити, що, — при добросовістности з боку моїх оппонентів, — і найгорячіші дискусії зо мною доводять до чогось путнього. В данім разі, певне вийшло би було бодай те путнє що ми отсе не мусіли би зачіпати прилюдно і такі справи, котрі повинні були бути полагоджені між нами самими.

Свій поступок, т. Турбацький оправдує головню тим, що він належав до обох згаданих партій, і що вони обі, стоячи на теоретичнім соціалізмі Маркса, колідувати з собою не можуть.

Як звісно, у наших рутенців є здавна звичай, перескакувати с партії в партію і належати до двох, або і до всіх. Але ж сам т. Турбацький признає мені, що тих рутенських партій і скакунів годі брати на серію. Партії, про котрі тут говорить ся, трохи серіозніші і близькі собі ідейно, та я все таки не беру ся рішати, на кілько воно морально, належати нараз до обох. Знаю тільки, що из членів галицької соціал. демократичної партії доси ніхто не належить і до нашої радикальної партії і, бачу, навіть не зваживбися проповідувати теоретично щось таке, як т. Турбацький. Напевне можна сказати, що належність до двох партій нараз можлива тільки тоді, як би воно не шкодило ані одній ані другій. А воно инакше, і в нашім случаю. Наша руска організація не може колідувати з Гал. соц. демократичною тільки в більших городах східної Галичини, де поки що ро-

дав їм „Гром. Голос“, тим більше, що вони ще й грозили стрейком. Полишали ю тим одиницям, колись назвати сей свій поступок по імені, а сам скажу тільки, що вони не пошкодили мені, а пошкодили самому видавництву перед инчими моїми товаришами і мужиками, котрі вже мене знають, і виразно бажали, щоб нове видавництво було в моїх руках.

Т. Турбацкий і не думає огірчатися такими поступками одиниць зо мною, як не думає огірчатися і своїм поступком у Винниках, — а тимчасом такі поступки доказують, що мені у Львові не тільки ні ким передводити, чи репрезентувати кого, — навіть якби у мене був до того „хист“ і охота, — а навіть ні с ким товаришувати.

Мушу сказати словечко в загальї про своє „репрезентанство партії“, бо на него нарікають із ріжних боків. Т. Турбацкий не бачить у мині „хисту“ до того. Дійсно, я не вмію думати за когось, не люблю старшувати, розказувати, неволити когось до сповнюваня обовязків, бити коли хто того не робить і т. п. І мабуть через те „молоді“ не сповняють своїх обіцянок передомною, поступають зо мною, як розказано вище і шукають собі чужих проводирів, — та бачу, тим усім мої молоді товариші доказують тільки, що в них самих нема морального удержу і що між ними самими нема ладу, як не було его і в прабатьків наших, що шукали князів у варяг і казали їм: „земля наша велика и обильна, но порядка въ ней нѣтъ: идите и властвуйте нами“. Я неспосібний володіти ким небудь, — я товариш, простий робітник, тачкар; мій ідеал — колегіальне веденє справ, за спільною порадою і працею. „Проводирем і репрезентантом партії“ я став по неволі — тим, що стою при прінципах тої партії і сповняю перед нею обовязки, звісно, як можу і вмію. Инчі знов уважають мене надто великим рігорістом що до додержуваня слова і т. п. і се теж шкодить справі, бо, покладаючись на мою точність, тілюде часто сами перестають дбати про справу і звалюють на мене і свої обовязки, і тут я, звісно, не можу справитись, як слід, і з обовязками власними. Ще одна категорія радикалів закидає мені те, що я надто ідейний і непрактичний чоловік, як на політичного діяча, не вмію приспособитися до дійсного житя. Ті люде кажуть: „якби не П-к, ми належалиби

до радикальної партії, а з ним не можемо“. Нарешті проводирі инчих партій вважають мене головною перешкодою до зваленя радикальної партії і до запанованя „згоди між Русинами“ або й Поляками, то є до запанованя у нас їхніх партій. Та найменче я вдоволений сам собою, в ролі політика. Одним словом, я в політиці гал. „дама, неприятная во всёх отношениях“. На все те для радикалів одна рада: покласти на моє місце чоловіка, котрий би вдоволив їх усіх, як слід, вів радикальну справу. А я й буду радсему, бо зможу взятися до тривкіщих літературних праць, ніж політична писанина. До того мені й давно пора бодай трохи відітхнути після політики і всяких лих. На мою думку, властиве найкраща рада на все те: стати всім товаришами, дбаючими спільно про справу і працюючими для неї в порозуміню взаїмнім. Тоді і я зможу бути придатніший для справи, і певне буду сповняти свої обовязки ліпше, ніж було доси.

Може отся моя статя, котру мені нелегко було написати, і невдачі партії, на котрі вказує моя полеміка зі своїми і чужими, допоможуть товаришам пізнати хиби партії і покласти єї на ноги.

Я тільки того й бажаю.

М. Павлик.

Рятуйте, Россія гине!

Видавці брошурки „Порабощаемый народ“ звертаючись по російськи до Європи, ані сподівались мабуть, що в Європі знайдеться часопись, котра так збентежиться виходом цієї брошурки, що почне з переляку кричати: „рятуйте, Россія в великому небезпеченстві!“... Як воно ні кумедно, а знайшлась така часопись (котра видається і у європейській мові і в європейському місті, але котрої завданє боронити Россію перед усякою „крамолою“) що дуже злякалась анонімних українських „крамольників“. Часопись ця - віденський дневник „Parlamentär“ видаваний звісним дром Карлом Жівним. В 79 ч. цього словянофільсько-поліцейського органу надрукована статя „Agitationen gegen Russland“, котрої зміст ось який.

Автор статі (мабуть сам редактор, бо статя вступна) проливає сльози над тим, що агітація против Россії зустріла і у самій Ро-

сії союзників. „Міродаїні круги в Санк-Петербурзі, як на підставі наших інформацій довідуюсь — нічого і не знають, що робить ся в остатніх часах на полудню Росії. В своїй божественности (Gottähnlichkeit) гадає Росіянин, що ему нічого не може статись“. Оттой божественний Росіянин ані думки не має о тім, що крамола не спить... Вона проявляється в формі глупої української агітації. Воноб ще нічого, як би та агітація мала виключно літературний характер. Але, на лихо, бісові Українці, котрі, як звісно вигадані австрійським урядом (з інших джерел ми знаєм, що Українців вигадала польська інтрига, а після ще інших переказів їх сотворило не що як московські рублі, думають або реорганізувати Росію не федеративних засадах, або відірватись від неї. Через те агітація та „staatsfeindlich“ „Тут діло йде о розбите світової російської держави спільними силами Європи й українських зрадників“. Далі автор статті перечисляє губернії, де та страшна агітація має ширитись: кївська, херсонська, волинська, бессарабська, чернігівська, харківська та полтавська. Особливо дістається на оріхи бідолашний Полтаві, котра „здобула вже собі сумну славу тим, що звідти вийшов пророк України М. П. Драгоманов“ Стаття кінчиться так: „Russland ist heute in Gefahr und darum alle Mann an Bord!“

Автор статті прямо, заявляє що ему відомі ймена „крамольників“ і звертається до „графа Алекси Павловича Игнат'єва“, щоби той на решті положив кінець крамолі. Що до ймен то це мабуть чистісенська брехня, бо як би їх „Parlamentär“ знав, то зналаб від нього і російська жандармерія, а, як нам звісно, ті „Verschwörer“ гуляють собі спокійнісенько по улицах ріжних міст з сумною славою і без сумної слави.

Подібна стаття як найкраще доказує, що „добороолезь словянофільство до самого краю“ й пішло на услугу російської поліції. Тількиж як Словянщина не мала зі словянофілів жадної користи, так і поліції посібники а la „Parlamentär“ і „Narodni Listy“ і т. д. мабуть багато не допоможуть.

В. Л.-ський.

Тільки що вийшла книжочка Українськїх Баптісти і їх часопись „Бєсьда“ за 1894 р. Напис. Н. С. Ж. Накладом Дра. Івана Франка. Львів 1895. Ц. 10 кр. (Се є передрук статі з 5-нру „Народа“ п з. „Бєсьда“ часопись баптістів“).

Житє і Слово рік другий, книжка II. за март і апріль. — Зміст: стор.

Із чужих квітників:	
Із Ізмарагда І—Х.	161—163
К. Ф. Мейер І. Гарунові сина	163—164
ІІ. Паломник і Туркєня	164—167
ІІІ. Два слова	167—168
Із переписки наших діячів:	
VI. Лист М. Гриневецького до гр. М. Оссолинського 1813 р.	169—177
VII. Листи Ф. Зарєвича до В. Шацкевича 1866—1868	177—181
VIII. Лист А. Краліцкого до В. Шацкевича	181
Сон князя Святослава, драма-казка Ів. Франка (конець)	182 215
Із уст народа А. Пісні.	
IX. Св. Василій і Евладій	215—217
Б. Легенди.	
29 Звідки взяв ся огонь у кремені?	217—218
30. Про грім і блискавку	218—219
31. Смерть кумою	219—220
32. Як чорт баби не пізнав	220
В. Казки	
1. Премудрий младець (паралелі)	220
4. Щастє й нещастє (література)	221
8. Чудєсна скрипка відкриває брато-убійцю	221—223
Г. Новелли і фабліо	
11. Лісковий корч свідком	223—224
Д. Міти і віруваня	
15. 900 причин смерти людської	224
16. Як виглядає душа?	224—225
17. Як душі з того світа вертають ся?	225
Е. Оповіданя про історичні особи і відносини	
1. Король Собєский і жовківські жиди	226—227
2. Татарські напади на Підгірє (1—3)	227—228
3. Цісарєва Марія Терєса	228
4. Цісар Йосиф ІІ. (1—3)	228—233
5. Панщина на Буковині і Лукіян Кобилиця (1—3)	233—235
6. Конець Люблинської унії у Львові	235
7. Цісарєвич Рудольф	235—236
Основи суспільности, повість Ів. Франка	236—249
Шаг-намє, перекл. Хв. Кримського.	
Передмова	250—264
Нові варіанти кобзарських співів, подав М. Драгоманов.	
І. З записів Ломиковського, Бодяньського і Цертеєва	265—279
Літературні стремління гал. Русинів, Ів. Занєвича	274—285
Євангеліє, статя Моріса Верна, перекл. Л. У.	286—295
Знадоби для пізнаня нар. звичайів і поглядів правних Вол. Охримовича	
Перєдне слово	296—302
І. Про сілєські прозвища	302—307
Із старих рукописів	
VI Св. Василій і Евладій	307 312
Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження	
IV. Модєст Гриневецький, Ів. Ем. Левіцького	313—315
Критика і бібліографія:	
XV. Слівце на слівце, П. Граба	316—217
XVI. Столітє вірменської прєси, О. Білобородова	317—320

Переписка ред. Д. Андрійко в Ч. Получили і напечатано у 7 нрі. Пишіть більше.